

Kontexty tradičnej architektúry v Liptove

Nitra 2023

Michal Kurpaš

UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV MANAŽMENTU KULTÚRY A TURIZMU, KULTUROLÓGIE A ETNOLÓGIE

KONTEXTY TRADIČNEJ ARCHITEKTÚRY V LIPTOVE
PhDr. Michal Kurpaš, PhD.

Nitra 2023

Obsah

ÚVOD	4
METODIKA	6
SÚČASNÝ STAV TRADIČNEJ ARCHITEKTÚRY V RURÁLNO M PROSTREDÍ SLOVENS KA	10
LIPTOV V KONTEXTE TRADIČNEJ ARCHITEKTÚRY SLOVENS KA	12
ČINITELE OVPLYVNÚJÚCE FORMOVANIE LUDOVÉHO STAVITELSTVA NA SLOVENS KU.....	12
FAKTORY FORMOVANIA TRADIČNEJ ARCHITEKTÚRY NA LIPTOVE.....	16
TRADIČNÁ ARCHITEKTÚRA LIPTOVA	19
STAVEBNÉ MATERIÁLY A TECHNIKY.....	19
USPORIADANIE USADLOSTÍ.....	21
OBYTNÝ DOM.....	23
HOSPODÁRSKE OBJEKTY.....	27
TECHNICKÉ STAVBY.....	30
SPOLOČENSKÉ OBJEKTY.....	31
ANALÝZA TRADIČNEJ ARCHITEKTÚRY LIPTOVA NA ZÁKLADE VYBRANÝCH KRITÉRIÍ.....	32
ZNAMY TRADIČNEJ ARCHITEKTÚRY LIPTOVA	35
PÔDORYS A ZÁKLADNÁ KONŠTRUKCIA.....	35
PRIEČELIE.....	36
VSTUP DO DOMU.....	38
OKNÁ A DVERE.....	39
PODLAHY.....	40
PRIEČKY.....	40
OMIETKY.....	40
STROP A STRECHA.....	41
TRADIČNÁ KULTÚRA A STAVITELSTVO V KONTEXTOCH GLOBALIZÁCIE A SÚČASNÉHO VYUŽITIA	43
ZÁVER	45
ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY	46

Recenzenti:

doc. Mgr. Miroslav Palárik, PhD.

PhDr. Miroslav Sopoliga, DrSc.

Dr. Sc. Sandra Kralj Vukšić, PhD.

Kontexty tradičnej architektúry v Liptove

PhDr. Michal Kurpaš, PhD.

ISBN 978-80-558-2091-0 (online)

ÚVOD

Kultúra je širokospektrálny pojem. Napríklad, v latinčine znamená tvorivú činnosť, ktorá zušľachtuje a zdokonaľuje človeka a jeho prostredie. Už v antickom Ríme pripísal Publius Cornelius Tacitus kultúre širší význam a definuje ju ako celkový spôsob života spoločnosti. Je však známe, že definíciou kultúry je veľké množstvo. Ja chcem skôr hovoriť o vzťahoch človeka, kultúry a krajiny, o kvalite týchto vzťahov odzrkadľujúcich sa v tradičnej architektúre, ako súčasti kultúrneho dedičstva.

Kultúra a spoločnosť sú pojmy, ktoré máme možnosť zaregistrovať na každom kroku. Má to svoje opodstatnenie, veď človek je tvorcom kultúry už od svojho vzniku. Vytváral hodnoty, pretváral, menil svoje prirodzené prostredie, skultúrňoval ho, zanechával v ňom svoju podobu. Bolo len na ňom, akým smerom sa vyberie, čo ešte zmení alebo vylepší. Tvoril hodnoty, na ktorých mohli ďalšie generácie stavať svoje pevné základy. Dnes tieto hodnoty predstavujú kultúrne dedičstvo.

Kultúra vidieka a prirodzeného dedinského prostredia naberá iné rozmery. Stráca sa kontinuita, spolužitie ľudí s prostredím. Človek si mení čo je okolo neho podľa vlastnej potreby.

Ak spôsob života človeka možno považovať za proces kultúrny, potom aj krajinu pretvorenú a dotvorenú týmto procesom by bolo možné nazvať krajinou kultúrnou.¹ Obraz dnešného vidieka, ale aj miest je obrazom ľudí, ktorí v ňom žijú. Ale aký je ten obraz? Dosť rušivý, nesúrodý, chýba mu súzvuk farieb a harmónia. Dnešné sídla stratili čaro toho staršieho obrazu, ktorý v minulosti tvoril prirodzenú mozaiku s prostredím. Tradičná kultúra sa z vidieka síce vytráca pomaly, pre nezainteresovaných skoro vôbec.

Monografia sa zameriava na architektúru a úpravu prostredia súvisiacu s aktivitami a hodnotami obyvateľov, ktoré dnes nadobudli diametrálne odlišný charakter. Vytráca sa tradícia, ktorá bola po stáročia udržiavaná. Do popredia sa dostáva spôsob aktívneho a dynamického životného štýlu, ktorý narúša či dokonca likviduje množstvo tradičných hodnôt.

„Ak sa ľudia kdekol'vek dopracovali k nejakým kultúrnym hodnotám, tieto ani po tom, čo odídu ich tvorcovia a nositelia, nemôžu celkom a bezo zvyšku zmiznúť. Ibaže namiesto niekdajších prejavov a predmetov každodennej potreby, čiže kultúry všedného dňa, stanú sa z nich reálie, ktoré už nemajú svoje praktické poslanie, takže namiesto každodennej úžitkovej funkcie začnú naplňovať funkciu kultúrneho odkazu či kultúrneho dedičstva, prípadne prejdú do sféry historickej a kultúrnej pamäti.“²

Dá sa povedať, že vznikli nové hodnoty, ktoré negujú predošlé. Tradičná architektúra sa pomaly, ale isto vytráca a s ňou aj jednotná charakteristická tvár miest alebo vidieka. V tomto smere Slovensko napreduje úplne odlišným spôsobom, ako iné krajiny vážiace si svoje kultúrne dedičstvo. Možno by sme si mohli zobrať vzor napr. z Rakúska kde je kultúra vidieka na vysokej kultúrnej úrovni. Tradičie tam stále pretrvávajú a pri pohľade na krajinu ako celok, tam nevidieť rušivé vplyvy. Napríklad architektúra alpskej krajiny je jednoliata, každý dom, či iný stavebný objekt je iný ale v istej rovine rovnaký. Týmto smerom by sa mali uberať aj naše oblasti s bohatým kultúrnym dedičstvom, nielen tam kde vznikajú napríklad strediská cestovného ruchu. Nová zástavba by mala byť orientovaná na harmóniu s prostredím, vyhli by sme sa takým javom ako je napríklad moderná, luxusná vila, či penzión vedľa drevenice. Ľudia žijúci v dnešnej dobe akoby nechceli zachovať to pekné, čo tam je. Zabúda sa, že každé regionálne či lokálne špecifikum predstavuje obrovskú hodnotu a skryté bohatstvo kultúrneho dedičstva.

Kovačevičová zdôrazňuje, že: „...vývin architektúry na Slovensku, hlavne však ľudovej, je ukázkou, ako popri sebe žili stavebné tradície rôznej historickej a miestnej proveniencie, pričom v odlišnej mnohosti plnili určité funkcie“³. Dnes treba hľadať hlavne funkčné využitie tradičnej architektúry, ktoré jej dá predpoklady na ďalšie prežitie.

¹ LIPTAY, J. Krajina ako kultúrne dedičstvo. <<http://www.obnova.sk/clanok-1728.html&mode=thread&order=0&thold=0>>

² BOTÍK, J. Turizmus, kultúrne dedičstvo a transformácia spôsobu života v rekreačných lokalitách Vyšná a Nižná Boca. In Etnologické rozpravy, s.12.

³ KOVAČEVIČOVÁ, S. Stavební materiál, technika, konštrukcia stien a krovu obydlia na Slovensku. In Lidová stavební kultura, s.61.

Cieľom publikácie je práve preto hľadať cesty a možnosti ochrany tohto bohatstva prostredníctvom dôkladnej dokumentácie a jej následného vhodného využitia.

Rozvoj miest a obcí nielen tých s bohatou primárnou ponukou musí byť v súlade s charakterom kultúrneho prostredia. Výstavba a rekonštrukcia objektov by mala vychádzať z kultúrneho rázu, zachovávať otvorené priestranstvá, bezprostredný kontakt s prírodou, kultúrnym dedičstvom a tradíciami. Prečo chceme za každú cenu narušiť harmóniu kultúrnej krajiny, ktorá sa vytráca nekoordinovanými zásahmi spoločnosti? Musíme sa zamyslieť a uvedomiť si, že kultúrne dedičstvo, o ktoré sa postupne neuvážene oberáme, je obrovskou atraktivitou. Je jedinečné, pozoruhodné a mali by sme ho zachovávať.

Dielom sa snažíme nielen dokumentovať tradičnú architektúru špecifického regiónu Liptov, ale aj predostrieť spoločnosti materiál pre metodologické využívanie kultúrneho dedičstva s obojstranne pozitívnym dopadom. Politika rozvoja má preto rešpektovať, chrániť a odovzdávať kultúrne dedičstvo budúcim generáciám. Činnosť kompetentných orgánov by preto mala byť plánovitá, aby sa zabezpečilo prežitie a rozvoj tradičných kultúrnych prvkov.⁴

Hlavným cieľom publikácie je vypracovať materiál využiteľný pre ďalšie efektívne zachovávanie tradičnej architektúry ako faktora zvyšujúceho atraktivitu kultúrnej krajiny. Dokumentáciou napomôcť k formovaniu pravidiel rekonštrukcie a výstavby funkčných nehnuteľností s akcentom na zachovávanie a využívanie tradičných stavebných techník a materiálu charakteristického pre vybranú lokalitu, alebo kultúrnu oblasť. Touto cestou sa chceme priblížiť aj k riešeniu, ako predísť likvidácii pôvodných objektov ľudovej architektúry hodnotnou adaptáciou zabezpečujúcou súčasné životné potreby, pri rešpektovaní ich charakteru v súčasných podmienkach.

Rozmanitosť primárnej ponuky treba nachádzať v spojitosti antropogénnej a ekologickej zložky. Spoločenský rozvoj prináša možnosti a v súčasnosti už nutnosť kombinovať hmotný a nehmotný kultúrny kapitál⁵ s jeho prírodným prostredím kvôli efektívnejšej ekonomizácii oboch zložiek vo vzájomnom vzťahu.⁶ Paradoxne, týmto tvrdením etnológa o dôležitom mieste kultúrneho kapitálu v spoločenskom systéme je možné vyhodnotiť hypotézu v súvislosti s využitím ľudového staviteľstva v súčasnosti, ktorá v podaní odborníkov zainteresovaných v architektúre znie „...*predpokladom zachovania akéhokoľvek stavebného diela je jeho existenčná opodstatnenosť, inými slovami zmysluplné využitie...*“, ktorým je v tomto prípade využitie pri ďalšom rozvoji miest a obcí.⁷

Publikácia aj ako aplikovateľný materiál, bude pozostávať z historického, geografického a kultúrneho vymedzenia riešeného územia v kontexte tradičnej architektúry. Taktiež dôležitú časť bude predstavovať technická analýza určená odbornej verejnosti.

Dôkladná analýza tradičnej architektúry na území Slovenska, ktorá bude zahŕňať štúdium prírodných, historických, etnologických, ekonomických a sociálnych determinánt, ovplyvňujúcich tradičnú architektúru Slovenska. Jej výskyt a pretrvávanie v súčasnosti.

Za prioritný v publikácií považujeme región Liptov so špecifickými znakmi tradičnej architektúry, ktorý podrobíme dôkladnej analýze. Neopomenieme ani monitorovanie staviteľstva pod vplyvom globalizácie. Okrem sledovania vplyvov globalizácie na ľudovú kultúru sa zameriavame na jej pôsobenie na kultúrnu identitu. Sledujeme transformáciu ľudovej kultúry a jej modifikácie pod vplyvom globalizácie. Predložené dielo poskytuje dôležité poznatky, ktoré majú potenciál racionalizovať súčasné využívanie tradičnej architektúry v rôznych smeroch. Možnosť kvalitného využívania jej znakov môže pozitívne ovplyvniť zachovávanie kultúrneho dedičstva a zároveň prispieť k multiplikačnému efektu v systéme spoločenského rozvoja. Informácie obsiahnuté v predloženom diele majú tiež významný edukačný charakter.

⁴ GÚČIK, M. Tradičná kultúra ako faktor regionálneho rozvoja. In Tradičná kultúra, turizmus a rozvoj regiónov, s. 12.

⁵ Kultúrny kapitál podľa Kesnera zahrňuje hodnoty kultúrne (estetické, symbolické, historické či duchovné), spolu s hodnotami ekonomickými. Môže mať formu hmotnú (sídla, budovy, nehnuteľné pamiatky, zbierky, umelecké objekty, obrazy, sochy a pod.) alebo nehmotnú (literatúra, hudobné diela, orálna história, jazyk, scénické umenie, tradícia remesiel, idey, hodnoty, praktiky a tradície spoločnosti, ktoré spoluvytvárajú skupinovú a individuálnu identitu). Tento kapitál je možné spotrebovať priamo alebo v kombinácii s ďalšími vstupmi, čím vznikajú produkty a služby, ktoré majú opäť ako ekonomickú, tak kultúrnu hodnotu.

⁶ ČUKAN, J. Cestovný ruch, kultúra, ekonomika. In Cestovný ruch a kultúrne dedičstvo, s. 117.

⁷ KRPELÁN, I. Pokračovanie rodu, s. 23.

METODIKA

Riešiť danú problematiku nás motivovala hodnotná publikácia *Igora Krpelána* s názvom *Pokračovanie rodu*, v ktorej sa autor zaoberá využívaním ľudového staviteľstva v súčasnosti. Autor si vybral oblasť Oravy, v ktorej sa zameril na využívanie pozostatkov zrubovej architektúry a snažil sa predostrieť niekoľko možností zachovania tohto typu ľudovej architektúry s využívaním pôvodných stavebných techník a materiálov. Igor Krpelán však len všeobecnejšie predstrel možnosti budovania a rekonštrukcie tradičných sídelných foriem v oblastiach pôvodného výskytu. Publikácia je viac menej technická. Autor okrajovo naznačil jej súčasnú funkčnú využiteľnosť, a to bolo hlavným motívom, ktorý nás prinútil detailnejšie sa zamyslieť nad danou problematikou vo viacerých rovinách s akcentom na región Liptov.

Publikácia a jej tematické zameranie si vyžaduje poznanie viacerých pojmov a teoretických východísk z oblasti kultúry, architektúry a ich vzájomných prienikov.

Z oblasti kultúry ide najmä o pojmy späté s ľudovou kultúrou, tradíciou, kultúrnym dedičstvom, kultúrnymi hodnotami, tradičnou kultúrou regiónov Slovenska, v rámci ktorej budeme sledovať formovanie, výskyt a neskôr využívanie tradičnej architektúry.

Zaoberať by sme sa tiež mali problematikou rozvoja, ktorý zohráva rozhodujúcu úlohu pre aplikovanie metód zachovania kultúrneho dedičstva v praxi. Cieľom je z teoretického poznania problematiky a prienikov jednotlivých koexistujúcich prvkov z oblasti kultúry vytýčiť metodiku spracovania publikácie, ktorá zabezpečí pokrytie všetkých potrebných náležitostí.

Tradičnú kultúru môžeme vnímať ako určitý stupeň vývoja kultúry. Slovo „kultúra“ pochádza z latinského slova „colo, colere“ – zušľachťovať, a pôvodne znamenalo obrábanie zeme (agricultura).⁸ Je považovaná za typický ľudský fenomén, jav, ktorý človeka odlišuje od ríše zvierat. V odbornej literatúre prevládajú tri základné prístupy k vymedzeniu rozsahu pojmu kultúra: antropologické, axiologické a redukcionistické chápanie kultúry.⁹ Axiologický pohľad definuje kultúru, ako pozitívne hodnoty prispievajúce ku kultivácii, humanizácii a rozvoju človeka. Antropologická koncepcia ju rozširuje o materiálne produkty ľudskej tvorivosti, idey a sociokultúrne regulatíva, ktoré sú typické pre určitú spoločnosť a predávajú sa prostredníctvom jej členov z generácie na generáciu. Redukcionistické chápanie vyberá z kultúry len určitý výsek sociokultúrnej reality.¹⁰

Podľa Slušnej kultúra dnes významovo zastrešuje spôsob života, charakteristický a špecifický pre určitú skupinu ľudí, odvodený z jadrových hodnôt a presvedčení, prezentovaný cez vzory a ideály, systém symbolov, významov a poznávacích schém, ktoré sa podpisujú pod naše vnímanie reality, prírodného a aj sociálneho okolia a stratégie prispôsobenia podmienkam vonkajšieho prírodného prostredia.

Vychádzajúc zo Slušnej, kultúra má svoje hodnoty a funkcie, ktoré môžeme sledovať aj pri analyzovaní tradičnej architektúry:¹¹

- socializačná a enkulturačná (kultúra ovplyvňuje procesy, v ktorých sa človek stáva súčasťou rôznych sociálnych kolektívov, stáva sa človekom). Táto funkcia je hlavná a zastrešuje ostatné funkcie kultúry
- adaptačná (svet okolo nás sa neustále mení a kultúra je odpoveďou človeka na tieto zmeny a podnety. Vďaka kultúrnym mechanizmom sa človeku darí odpovedať na zmeny, prijímať ich, adaptovať sa)
- poznávací (kultúra je súhrnom faktických vedomostí o okolitom prostredí. Tieto sa kódujú a prostredníctvom symbolov odovzdávajú)
- komunikatívna (komunikácia je pre kultúru nevyhnutná. V nej sa rozvíja a vďaka nej i odovzdáva)

⁸ KOLEKTÍV, Animátor kultúry. Učebnica distančného vzdelávania, s. 9.

⁹ SOUKUP, V. Přehled antropologických teorií kultury, s. 15.

¹⁰ SOUKUP, V. Přehled antropologických teorií kultury, s. 15-16.

¹¹ SLUŠNÁ, Z. – STRELKOVÁ, J. Animácia kultúrnych činností, s. 9

- regulatívna a hodnotiaci (kultúra predstavuje aj systém rôznych stratégií, vzorcov, ktoré na jednej strane môžu regulovať požiadavky a tlaky rôznych sociálnych skupín, zároveň pomáhajú analyzovať a identifikovať prejavy iných ľudí a vyhodnocovať ich ako vhodné – nevhodné, žiaduce – nežiaduce a i.)
- identifikačná a rozlišovacia (človek pociťuje potrebu niekam patriť. Vďaka kultúre, ktorá vytvára určité hodnoty, symboly, človek sám sa môže rozhodnúť, ktoré zodpovedajú jeho vnímaniu skutočnosti a na základe nich sa dokáže dobrovoľne prispôbiť okoliu a tak patriť do určitej skupiny, resp. odlíšiť sa od inej)

Tradičnú architektúru formovala ľudová kultúra. Je to systém akumulovaného poznania, vzorov správania, materiálnych a nemateriálnych produktov ľudskej činnosti, prenášaný z generácie na generáciu. Tradícia znamená prenášanie kultúrnych hodnôt¹² koncentrovaných v kolektívnom vedomí z generácie na generáciu. Nezahŕňa všetko, čo predchádzajúce generácie utvorili, je výberom ideí, kultúrnych vzorov¹³ a pravidiel, ktoré majú povahu kolektívnych noriem a spoločnosť ich preberá ako naďalej aktuálne.

Tradícia napomáha zabezpečiť existenciu určitej spoločenskej jednotky, jej poriadku a organizácie. Vzniká ako sociálna forma odovzdávania informácií a splňa normatívnu funkciu kultúry, ktorá zabezpečuje kultúrnu kontinuitu. V rámci etnokultúrnych tradícií sa rozlišujú podľa skupín (remeselnícke, študentské a i.), či podľa výskytu (lokálne, regionálne a etnické tradície).

Ľudové stavitelstvo je súčasťou tradičnej kultúry. Predstavuje výrobnú činnosť s praktickým cieľom. Taktiež je zaužívaný výraz ľudová architektúra, ktorá

predstavuje ľudové stavby, nesúce niektoré prvky slohového umenia, ktoré sa stalo súčasťou tradície – zľudovelo. Ľudové stavitelstvo vznikalo pod vplyvom množstva faktorov. Ovplyvňujú ho prírodné pomery, spôsob života, hospodársky pokrok a celková kultúrna úroveň.¹⁴ Tradičná architektúra v mnohých špecifických a originálnych formách predstavuje časť kultúrneho dedičstva¹⁵ Slovenska, ktoré je súhrnom artefaktov, hodnôt, noriem a kultúrnych vzorov odovzdávaným ďalším generáciám.

Pojem „ľudový“ je nepresný, pojem ľud je ťažko definovateľný a používame ho ako synonymum termínu „tradičný“. Rovnomenne používam spojenia tradičná architektúra, ľudová architektúra a ľudové stavitelstvo.

Riešená problematika sa však nezaobera detailným skúmaním pojmov a porovnávaním ich jednotlivých interpretácií, ale skôr si dáva za cieľ v teoreticko-praktických rovinách skvalitniť využívanie kultúrneho dedičstva v súčasnosti formou oživovania tradičnej architektúry na Slovensku. V tejto publikácii tvorbou detailnej informačnej bázy.

Nasleduje jej správne využitie, ktoré bude predmetom ďalšieho skúmania. Len kvalitné riadenie a koordinácia zabezpečí správne využívanie dostupných zdrojov a ak spoločnosť chce efektívne využívať kultúrne dedičstvo, je potrebné, aby tieto aktivity boli riadené kompetentnými odborníkmi – manažermi kultúry. Dodnes sa vedú polemiky o jednotlivých interpretáciách pojmu manažment kultúry. V mnohých prípadoch sa však manažment kultúry odvodzuje od všeobecného manažmentu v kombinácii s umením a kultúrou v rovine teórie i praxe¹⁶ Sedláková všeobecný manažment uvádza ako interdisciplinárny vedný odbor či vednú disciplínu, ktorá predstavuje nakumulovaný a logicky usporiadaný súbor poznatkov o princípoch, metódach a postupoch riadenia, vypracovaných na

¹² Kultúrna hodnota je výsledok životného poznania a životnej múdrosti celých generácií. Predstavuje hodnotu, ktorá je výrazom myslenia, cítenia, hodnotenia, morálneho profilu, temperamentu, životného štýlu a vôbec duchovnej a materiálnej kultúry istého spoločenstva.

¹³ Kultúrne vzory sú zvláštne konfigurácie hodnôt, ideí, či noriem, ktorá daná sociálna skupina považuje za hodné nasledovania. Ovplyvňujú buď čiastkové kultúrne aktivity (napr. pravidlá pravopisu), alebo presakujú cez celú kultúru a zásadným spôsobom formujú jej povahu (napr. božstvá).

¹⁴ KOLEKTÍV, Slovensko 3. Ľud II – časť, s. 897.

¹⁵ Kultúrne dedičstvo je súborom materiálnych, sociálnych a duchovných výsledkov tvorivej práce predchádzajúcich generácií, ktoré tvoria historické kontinuum a súčasť dnešnej kultúry.

¹⁶ HAGOORT, G. ART Management. Entrepreneurial Style, s.4-5.

základe abstrakcie a empirie.¹⁷ Podľa Heinrichsa a Kleina sa manažment kultúry vnútorne koncentruje na chápanie manažmentu ako funkcie, ako na cielenú podporu výkonov v systéme delby práce v kultúrnych organizáciách a na metódy a techniky, ktoré možno zmysluplne realizovať na riadenie podnikania¹⁸, kým Schreyogg nevníma manažment kultúry za disciplínu až tak spojenú s ekonomikou či motiváciou k zisku, ale len ako „...komplex podporných úloh, ktoré musia byť realizované v kultúrnych organizáciách pri tvorbe a zabezpečovaní výkonov.“¹⁹

Definovanie pojmu manažment kultúry a prihliadanie na dôležitosť existencie takejto formy špecializovaného riadenia má pre praktické naplnenie poslania výstupov publikácie značný význam. Predovšetkým kooperácia medzi predstaviteľmi kultúrneho manažmentu a samosprávy vo vybraných lokalitách je pre využitie analytických poznatkov dôležitá.

Pri koncipovaní predloženého diela využívame metódu heuristiky, ktorá predstavuje spôsob riešenia problémov, resp. vedeckej činnosti, nevychádzajúcej z hypotéz, ale používajúci skrátenej, „objaviteľský“ postup, teda spravidla začínajúci hrubým odhadom, ktorý sa postupne spresňuje. Taktiež je vnímaná ako metóda objasňovania a riešenia problémov, pri ktorej sa k riešeniu problémov dostávame pomocou príkladov, argumentov a protiargumentov získaných z odbornej literatúry.

Taktiež využívame metódy dedukcie a indukcie. Metóda dedukcie, ktorá predstavuje postup objasňovania od univerzálnejšieho, všeobecnejšieho pojmu k pojmu menej všeobecnému, až konkrétnemu, je využitá najmä pri výbere vhodného územia, ktoré disponuje špecifickým kultúrnym dedičstvom a možnosťami jeho ďalšieho rozvoja. Je badateľná pri úvahách, ktoré vyzdvihujú lokality s bohatým kultúrnym dedičstvom (všeobecne), ako využiteľné pre revitalizáciu tradičnej architektúry.

Metóda analýzy a syntézy sa v práci dotýka hlavne rozboru tradičnej ľudovej architektúry v kontexte kultúrnych regiónov Slovenska z pohľadu faktorov ovplyvňujúcich jej typológiu a charakter.

V súvislosti s metódami analýzy a syntézy nemožno zabudnúť na pozorovanie, ktoré aplikujeme na zaznamenanie reálneho stavu ovplyvňovania rozvoja lokalít kultúrnym dedičstvom v multikultúrnych alebo globalizovaných podmienkach. Tieto informácie sú predmetom záverečnej časti publikácie.

Všetky poznatky nadobudnuté vyššie uvedenými metódami dopĺňame o odborné informácie získané etnografickou metódou z kulturológie, muzeológie i samotnej architektúry, pričom sme sa snažili kontaktovať aj zahraničné medzinárodne uznávané autority, ktoré sa zaoberajú problematikou kultúrneho dedičstva.

Množstvo vedomostí čerpáme z vedeckých zborníkov, článkov z odborných časopisov, ktoré sú doplnené aj o poznatky z terénneho výskumu realizovaného v regióne Liptov. Musíme poznamenať, že množstvo výskumných skúseností sme nadobudli participáciou na projektoch zameraných na štúdium tradičnej kultúry.

Prostredníctvom vyskúmaných poznatkov sa priblížime k dosiahnutiu stanovených cieľov publikácie, ktorej výstupom má byť dátový podklad pre využívanie/revitalizáciu tradičnej architektúry v súčasnosti. Okrem iného informácie predstavujú vhodný edukačný materiál.

Základné motívy, ktoré nás viedli ku koncipovaniu publikácie, sme načrtli v úvode. V nej sa nachádza ideologický zámer analýzy tradičnej architektúry v regióne Liptov a metodika, ktorá vysvetľuje voľbu využitých metód a kľúčové teoretické východiská relevantné pre riešenie zvolenej problematiky.

Ďalšia časť je zameraná na analýzu tradičnej architektúry Slovenska, skúmanie a rozbor faktorov ovplyvňujúcich architektúru, ktorú ďalej analyzujeme z pohľadu prírodných, historických, etnologických, ekonomických a sociálnych faktorov ovplyvňujúcich jej charakter. Skúmame špecifické druhy sídiel, históriu a dôvody ich vzniku resp. faktory ich formovania v súvislosti s charakteristickými prírodnými a kultúrnymi podmienkami. Taktiež analyzujeme hospodárske, sociálne a konfesijné faktory, ktoré tradičnú architektúru ovplyvnili.

¹⁷ SEDLÁK, M. Manažment, s. 16.

¹⁸ HEINZE, T. Kultur-Management. Professionalisierung kommunaler Kulturarbeit, s.193.

¹⁹ HEINZE, T. Kultur-Management. Professionalisierung kommunaler Kulturarbeit, s.22-27.

Od komplexnej analýzy a deskripcie tradičnej slovenskej architektúry sme v kapitole s názvom Tradičná architektúra Liptova bližšie riešili regionálne špecifická architektúry Liptova. Analyzovali sme stavebné materiály a techniky, usporiadanie usadlostí a typy objektov tradičnej architektúry (obytný dom, hospodárske objekty, technické stavby, spoločenské objekty).

V súvislosti so skúmaním architektúry Liptova sme sa zamerali tiež na analýzu a deskripciu jej regionálnych znakov. V kapitole Znak tradičnej architektúry Liptova sme v samostatných podkapitolách rozoberali pôdorys a základnú konštrukciu, priečelie, vstup do domu, okná a dvere, podlahy, priečky, omietky, strop a strechu.

Ako základ pre nadobudnutie poznatkov o prvkoch ovplyvňujúcich vývoj tradičnej architektúry neodmysliteľne patria encyklopedické diela Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I., II. 1995, Encyklopédia Slovenska (1977-1982), Etnografický atlas Slovenska (1990), Slovensko 3, Ľud – 2. časť spolu s Beňuškovou kultúrnou regionalizáciou Slovenska (2002). Poznatky o geografických, kultúrno-spoločenských a interetnických súvislostiach ľudového staviteľstva sme čerpali z prác Podoláka (1959), Botíka (1998, 1999), Kovačevičovej (1981), Beňuškovovej (1998) a z viacerých vydaní Slovenského národopisu, ktoré môžeme považovať aj za základné uvedenie do problematiky.

Následne z poznania základných faktov determinujúcich ľudové staviteľstvo, bolo našim cieľom zamerať sa na dôkladnejšiu analýzu tradičnej architektúry vo vybranom území, ktoré v tomto prípade predstavuje región Liptov. Za prvú etapu analýzy ako aj za teoretickú prípravu na výskum možno považovať štúdium literatúry, zaoberajúcej sa tradičnou architektúrou Liptova. Zdrojmi informácií boli prevažne jednotlivé vydania periodika Zborník SNM – Etnografia, v ktorých sme nachádzali príspevky venované ľudovému staviteľstvu v Liptove. Množstvo informácií sme čerpali aj z publikácie Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku, kde sme sa zamerali na príspevok Benžu (1998) zaoberajúceho sa Liptovským regiónom. Taktiež musíme spomenúť publikácie a príspevky Hýčka (1971), Benžu (1979), Stana (1957), Lange-
ra (1972), Zuskinovej (1979), Húsku (1968) či Sedláka (1960) a pod. Poznatky sme dopĺňali o zistenia zaznamenané v Etnografickom atlase Slovenska, v kapitole Sídla a obydlie, kde sme sa zameriavali na región Liptov. Fakty sme následne zaznamenávali do tabuľky, ktorá vecne dotvára analýzu tvorenú informáciami z ostatných prameňov.

Okrem literatúry, ktorá priniesla skôr etnografické a historické informácie o ľudovej architektúre, bude potrebné pri príprave konkrétnych projektov pracovať aj s prameňmi a literatúrou skôr technickou, ktorá priblíži možnosti a techniky revitalizácie tradičných sídiel. Tieto informácie sú nesmierne dôležité pre ich praktické využitie v súčasnosti. Takéto poznatky prostredníctvom literatúry ponúka Krpelán (1998), Pavlík (1998), Mešťan (1978), Erler (1997), Hájek (1987), Ripka (1981), Repčák (1967) a Liptayová (1989). Posledné spomenuté dielo Zuzany Liptayovej s názvom Zásady ľudovej architektúry nám poskytuje komplexné odborné-metodické zásady záchrany, obnovy a využívania objektov ľudovej architektúry, vymedzenie pojmov, ako aj legislatívnu úpravu týkajúcu sa manipulácie s objektmi ľudovej architektúry.

Analyticko-deskriptívnu časť doplníme o kulturologický diškurz, ktorý sa zameriava najmä na objasnenie globalizačných faktorov ovplyvňujúcich tradičnú architektúru. Kapitola Vplyv globalizácie na transformáciu tradičnej kultúry pojednáva hlavne o kultúrnej identite, globalizácii, transformácii kultúry a o tradičnej kultúre v kontexte globalizácie.

SÚČASNÝ STAV TRADIČNEJ ARCHITEKTÚRY V RURÁLNO M PROSTREDÍ SLOVENSKA

Architektúra je výtvarom ľudskej tvorivej činnosti a výsledkom komplexnej interakcie človeka a sveta. Celková podoba tradičnej ľudovej architektúry vznikala v konkrétnych geografických, sociálnych a kultúrnych podmienkach a to historickým navŕšením a dodržiavaním stavebných, technických a technologických skúseností²⁰ Sociálny a kultúrny význam tohto dedičstva nachádzame v rôznych podobách. Tradičná architektúra reprezentuje živý a prežitý obraz rozmanitosti ľudstva a rôznorodosť vynachádzavosti spoločnosti alebo jednotlivca v otázke bývania podľa oblasti a doby. Zachovalé objekty dokumentujú v súčasnosti pozoruhodnú prítomnosť dimenzie času, ako aj ľudského vývoja a obsahujú jedinečné poučenie o urbanizme a architektúre. Na jej vývoj v prírodnom prostredí mali vplyv okrem kultúrnych a historických procesov aj sociálne a etnické pomery. Odzrkadľujú sa v spôsobe stavby, použitých materiáloch, stavebných technikách a pod. Analyzovanie je otázkou poznania spoločenských zákonitostí, ekonomického vývoja, či politiky daného územia a komunity z chronologického pohľadu. Ľudská ustanovizeň akou je aj tradičná architektúra sa musí, ak chce ostať nažive, prispôbiť vyvíjajúcim sa podmienkam. Tento permanentný vývoj vytvára vlastnú identitu, ale môže ju aj ohrozovať. Treba tomu čeliť zachovávaním a využívaním hodnôt, ktoré predchádzajúce generácie vytvorili. V rámci rozvoja rurálneho prostredia je začleňovanie nových prvkov do starých súborov možné a žiaduce pod podmienkou, že sa takto obohatí sociálny, funkčný a estetický charakter existujúcej štruktúry. Mnohé príklady ukazujú, že integrácia

súčasných prvkov bez narušenia identity mesta alebo dediny je možná pod podmienkou:²¹

- že každý projekt urbanizmu prevezme starú štruktúru s jej budovanými alebo prírodnými komponentmi ako základ svojho budúceho rozvoja a zabezpečí ochranu každej cennej časti;
- že každý oprávnený návrh na zásah musí byť podložený systematickou analýzou priestorových štruktúr a vzťahov, lebo intuícia nemôže byť v tejto oblasti dostatočným nástrojom – vedecký výskum musí napomôcť odhaliť základné vzťahy medzi spoločnosťou a architektonickými svedkami jej minulosti a materiálnymi prvkami, ktoré sú nositeľmi týchto vzťahov (vrátane archeologických a historických prvkov);
- že zmena funkcie alebo nové činnosti v zóne nezničia existujúce materiálne štruktúry, ktoré majú historický alebo architektonický význam a nenarušia spôsob života spoločenstiev, ktoré sú tam usadené;
- že súčasná architektúra používajúca súčasné techniky bude rešpektovať štruktúralne, estetické, sociálne a historické charakteristiky starého prostredia a brať do úvahy miestne architektonické tradície.

Starostlivosť venovaná tvorbe novej architektúry a ochrane starého dedičstva musia ísť ruka v ruke pri vypracovaní plánu rehabilitácie určitej zóny. Takéto projekty musia obsahovať úpravu ulice, organizáciu premávky a integráciu krajiny. Ani o jednom z týchto faktorov nemožno uvažovať izolovane.

Dvadsať storočie výrazne poznamenalo výstavbu. Vytvorilo sa množstvo architektonických foriem, ktoré z formálnej i obsahovej stránky nič nespája. Úlohu vo vývoji architektonickej tváre vidieka zohral rast modernizácie, ktorá sa odohrávala v rôznych kontextoch. Pre Slovensko je charakteristická rýchla, nerovnomerná a nedokonalá modernizácia, spojená so socialistickou industrializáciou a kolektívizáciou poľnohospodárstva, ktorá sa realizovala extenzívnym spôsobom z centier lokalizovaných mimo Slovenska. Prvé desaťročia sú obdobím pokračujúcej premeny tradičnej architektúry. Charakter modernizácie tridsiatych a štyridsiatych rokov

²⁰ POLČIC, E. – MÁTIK, Š. Ľudová architektúra ako zdroj inšpirácie pri realizácii predmetu technická tvorivosť. http://www.pulib.sk/elpub2/FHPV/Pavelka2/pdf_doc/polcic.pdf.

²¹ ŠUJANOVÁ, O. Ochrana pamiatok. Medzinárodné dohovory, odporúčania, charty a rezolúcie, s. 230.

sa odrazil v zásadných premenách vidieckej architektúry, ktorá ešte nadväzuje na znaky tradičnej stavebnej kultúry. Druhá polovica 20. storočia znamenala výrazné prerušenie kontinuity vývoja. Architektúra reflektovala rozpor medzi kultúrnou a technickou stránkou rýchlej a nedovršenej modernizácie. Zmena systému hodnôt s cieľom zblížovať mesto s dedinou, vyvlastnením pôdy, ktorá predstavovala ekonomický základ obyvateľa dediny si kultúrne dezorientovaný vidiek vytváral nové symboly sociálneho statusu. Najvýraznejším znakom je rapidný vzrast reprezentatívnej funkcie obydli. Presadzovala sa jednoznačne kvantita na úkor kvality, ako aj necitlivosť a megalománia naproti esteticky vyhovujúcej a funkčnej architektúre.

V osemdesiatych rokoch sa pri realizácii projektov čoraz viac presadzujú individuálne názory. Výstavba je v tomto časovom úseku čoraz odlišnejšia. Ešte viac sa tak prehĺbil neharmonický, chaotický a často protirečivý charakter zástavby. Slovenský vidiek prešiel za uplynulé storočie výraznými zmenami. V komparácii s dlhým obdobím plynulého vývoja kultúry vidieka sa druhá polovica dvadsiateho storočia javí ako extrémne krátke obdobie. Taktiež zmeny, ktoré ho poznačili boli extrémne radikálne.

Spriemyselňovanie vidieka spôsobilo, že dedina nedostala možnosť prirodzene sa vyrovnáť s novými pomermi, ktoré nastolila socialistická ideológia. Taktiež ovplyvnila samotný vývoj spoločnosti. V záujme budovania moderného socialistického štátu a vytvárania pracovných príležitostí pre ľudí sa stavali fabriky na miestach, ktoré sa dnes ukazujú ako neopodstatnené. Až súčasný vývoj načrtol tendencie, ktorými sa mohla uberať spoločnosť už skôr.²² Odkryli sa takisto rozdiely medzi podobou rurálneho prostredia krajín s vyspelou ekonomikou akými sú napríklad Rakúsko, Švajčiarsko a pod. V spomenutých krajinách sa kládol dôraz na zachovávanie kultúrnej krajiny a všetkých jej súvislostí. Aj keď sa zmenili jej primárne funkcie, tie pôvodné ostali zachované. Najlepším príkladom je Rakúsko. V alpských oblastiach sa v niektorých prípadoch funkčné využitie vidieckeho prostredia, ako aj tradičná architektúra transformovala pre potreby súčasnej spoločnosti. Táto transformácia však so sebou nepriniesla likvidáciu pôvodných kultúrnych hodnôt. Naopak, spoločnosť dodnes silno podporuje ich kontinuitu. To, že charakter obcí v Rakúsku nesie znaky tradičnej kultúry, nie je výsledkom budovania imidžu, ale prístupom spoločnosti ku kultúrnym hodnotám územia.

V slovenských podmienkach neustále dochádza k narušeniu kontinuity. Napríklad v kontexte cestovného ruchu sa fenoménom súčasnosti stali veľké projekty developerov, ktoré majú svojim rozsahom výrazný vplyv na formovanie charakteru oblasti. Novovybudované ubytovacie kapacity väčšinou síce majú tendenciu rešpektovať prírodné prostredie lokality, ale vo väčšine prípadov však možno konštatovať, že tieto aktivity sú často povrchné, riešenia lacné, preberajú sa cudzie architektonické vzory, čím aj naďalej dochádza k miešaniu kultúr a strate kultúrnej identity regiónov. Pri rozvoji regiónov, oblastí alebo izolovane nielen stredísk cestovného ruchu, abscentuje systematické skúmanie typológie a morfológie ľudového obydli. Z toho vyplýva, že abscentuje lepšie poznanie historického vývoja a hodnoty riešení, ktoré sa použili v otázkach bývania, prispôsobenia sa podnebiu a využívania materiálov.²³ Takto získané poznatky sú potrebné pre ochranu, obnovu a platné prispôsobenie ľudových domov novým potrebám. Dôkladný výskum architektúry môže poslúžiť ako základ pri hľadaní primeraných riešení pre nové obydli prispôbolené novým technikám, materiálom a požiadavkám dnešných ľudí, pri rešpektovaní tradičných hodnôt, ktoré boli zdrojom bohatstva a rozmanitosti ľudského bývania.

V súčasnosti sa práve sektor služieb dostáva do popredia. Priemysel sa presúva na okraj miest do priemyselných parkov. V rámci rozvoja vidieku by sa súčasťou primárnej ponuky malo stať aj kultúrne dedičstvo oblasti, jej tradície a zvláštnosti, ktoré môžu zvýšiť atraktivitu miesta. Vhodné využívanie kultúrneho dedičstva je podmienené kvalitným manažmentom kultúry.

Rozvoj na vidieku, s bohatou primárnou ponukou vo forme kultúrneho dedičstva musí byť v súlade s charakterom vidieckeho prostredia a v kontexte kooperácie s článkami riadenia kultúry. Politika územného plánovania má rešpektovať, chrániť a odovzdávať kultúrne dedičstvo budúcim generáciám. Táto činnosť by preto mala byť plánovitá, aby sa zabezpečilo prežitie a rozvoj tradičných kultúrnych prvkov a aby nemala za následok zánik alebo unifikáciu.²⁴ Priestor pre realizáciu koordinovaného prístupu rozvoja dáva tiež neustála popularizácia kultúrneho cestovného ruchu a s ním spojené kvalitné riadenie kultúry, ktoré priblížime v nasledujúcich kapitolách.

²² ONDREJKA, M. Ľudová architektúra Liptova – možnosti uplatnenia v súčasnosti, s. 6.

²³ ŠUJANOVÁ, O. Ochrana pamiatok. Medzinárodné dohovory, odporúčania, charty a rezolúcie, s. 223.

²⁴ GŮČIK, M. Tradičná kultúra ako faktor regionálneho rozvoja. In Tradičná kultúra, turizmus a rozvoj regiónov, s. 12.

LIPTOV V KONTEXTE TRADIČNEJ ARCHITEKTÚRY SLOVENSKA

Úvodom musím pripomenúť, že mojou snahou nie je hĺbkovo analyzovať typológiu sídel na celom území Slovenska, pretože táto problematika už bola riešená mnohými odborníkmi, ale detailne sa zaoberať rozborom najvhodnejšieho územia disponujúceho značným objemom kultúrneho dedičstva a potenciálom pre jeho využitie a ďalší rozvoj, kde je možná aplikácia teórie o možnosti zachovania, revitalizácie a využívania kultúrneho dedičstva vo forme tradičnej architektúry prostredníctvom súčasného spoločenského využívania.

Nasledujúce state preto pojednávajú predovšetkým o základných charakteristikách faktorov ovplyvňujúcich ľudové stavitelstvo na Slovensku a akcent budem prikladať liptovskému regiónu, ktorý sa pokúsim analyzovať potrebnšie z hľadiska najmä etnografického.

ČINITELE OVPLYVŇUJÚCE FORMOVANIE ĽUDOVÉHO STAVITELSTVA NA SLOVENSKU

Už od najstarších čias vznikali „domy“ i keď nie domy v pravom zmysle slova. Boli to jaskynné obydlia, prístrešia zhotovované len v prípade núdze resp. ochrany pred inými nebezpečnejšími tvormi. Územie Slovenska nebolo výnimkou. Aj tu vznikali

domy z hliny, kameňa alebo dreva. Stavebný materiál, typ stavby a jej umiestnenie záviseli od viacerých činiteľov. Ich pôsobením vznikajú a vyvíjajú sa odlišné a pre určité skupiny ľudí alebo oblasti charakteristické spôsoby zhotovovania sídiel a obydľí, čo sa prejavuje už aj pri voľbe stavebného materiálu a staveniska, technicom postupe stavania, priestorových dispozíciách, vnútornom zariadení a funkčnom využití stavby. Nemožno zabudnúť, že okrem spomenutých činiteľov tu pôsobili aj vzájomné vplyvy zo susedných kultúrnych oblastí. Za týchto okolností hovoríme o tradičnej architektúre danej etnickej skupiny alebo územia, v našom prípade Slovenska.

Geografické podmienky

Predovšetkým prírodné, resp. geografické podmienky ovplyvňovali výber stavebného materiálu, zástavbu a radenie obytných priestorov.

Slovensko možno charakterizovať ako oblasť karpatských vysočín a pomoravsko-podunajsko-potiských nížin. Horstvo Karpát je na našom území lemované na juhozápade Záhorskou nížinou, na juhu Podunajskou nížinou, Juhoslovenskou nížinou a Východoslovenskou nížinou. Územie Slovenska sa vyznačuje výraznými kontrastmi nadmorských výšok, geologického zloženia, krajinného reliéfu, zrážok, teplôt, druhov pôdy, rastlinnej pokrývky, živočíšneho sveta atď. Tým sa vytvorili aj rozdielne podmienky pre hustotu osídlenia, zameranie hospodárskej činnosti, pre celkový spoločenský a kultúrny vývin a v rámci toho všetkého vznikli aj podmienky pre rozmanitosť foriem ľudového stavitelstva.

Rôznorodosť geografických podmienok v oblasti Karpát na našom území sa odrazila na viacerých komponentoch ľudového stavitelstva. Najbezprostrednejšie a najvýraznejšie sa vplyv geografických činiteľov prejavil na technologicko-konštrukčných zložkách ľudovej stavebnej kultúry. Platí to predovšetkým o používaných materiáloch, ktoré boli najdostupnejšie.²⁵

V horských oblastiach s dostatkom dreva sa vyskytovali stavby, drevené zruby so šindľovou strechou. Pritom obydlia z dreva ihličnatých stromov sa stavali v zóne stredných vysočín a z listnatých stromov v zóne nízkych vysočín s čiastočným presahom do dolného pásma stredných vysočín. V nížinných oblastiach stavby

²⁵ KOLEKTÍV. Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie, s. 67.

hlinené so slamenou či trstinovou strechou. V oblastiach s nedostatkom dreva ale dostatkom opracovateľného kameňa vznikali špecifické obydlia ako napr. skalné obydlia v Brhlovciach alebo pivnice vytesané do pieskovca v Hrušove.

Na rovinách dominuje zástavba okolo ulice alebo potoka a hospodárske budovy sú radené za sebou vo dvore. V horských údoliach a na svahoch prevažuje nepravidelná hromadná, resp. reťazová kolonizačná zástavba s hospodárskymi budovami situovanými voľne za domom alebo zoskupené do štvorca, tvaru L alebo U (podľa polohy dvora k svetovým stranám, chránené pred snehom či dažďom).

Ďalším sledovaným prvkom je radenie obytných priestorov. Vplyvy na radenie obytných priestorov sú však len nepriame, pretože prírodné prostredie ovplyvňuje zamestnanie obyvateľstva (napr. baníci, pastieri, sklári a pod.) aj dispozičné riešenie domu.

Do úvahy treba vziať aj technologické činitele, ktoré ovplyvňovali prvky staviteľstva. Pre obyvateľov boli dôležité aj technologické vlastnosti, akými sú napr. tepelná izolácia, ľahkosť a pod.

Okrem spomenutých sú pozorované aj činitele determinované spoločnosťou, ktoré narúšajú vplyvy geografických činiteľov. Budovali sa domy, ktoré mali zodpovedať sociálnemu postaveniu majiteľa, badateľné boli odlišnosti spôsobené zamestnaním, sociálnym statusom a pod. Medzi tieto činitele možno zaradiť aj zamestnanie, ktoré výrazne ovplyvňovalo charakter sídiel. Murári si stavali domy murované, banícke sídla a kolónie neobsahovali žiadne hospodárske budovy, pretože ich nepotrebovali – nič nechovali, resp. nepestovali. Zamestnanie určovalo hospodárske budovy a technické stavby, ktoré mali patriť k domu, napr. charakteristický dom hrnčiara, kováča, kolára atď.

Niektoré sídla úplne vypadávali z regionálneho kontextu alebo sa na nich nedali dokumentovať spomínané ovplyvňujúce faktory. Niektorí zemepáni si nechali

svoje domy dovážať na pltiach a priamo na mieste ich potom poskladali (drevený dom na Považí).

Špecifické postavenie majú v ľudovej kultúre Slovenska usadlosti pastierov, tzv. koliby a salaše, ktoré sa na naše územie dostali vplyvom valaskej kolonizácie. Toto zamestnanie sa udržalo a na niektorých miestach pretrváva dodnes.

Historické činitele

Najstaršie doklady pre dejiny slovenského ľudového domu musíme hľadať v tých oblastiach Slovenska, ktoré osídlili Slovania najskôr, a to na južnom a juhozápadnom Slovensku, na Východoslovenskej nížine a v údoliach dolných tokov slovenských riek, kde boli najlepšie podmienky pre poľnohospodárstvo a chov dobytka. Tieto územia osídlili Slovania už v 4.-5. storočí n.l. a v 9. storočí sa tu vyvinulo vyspelé kultúrne a politické centrum Veľkomoravskej ríše. Práve v týchto oblastiach archeologické vykopávky odkryli viac slovanských (i starších) sídlisk, tzv. sídelných jám, jedno- alebo viacpriestorových obytných chát štvorcového alebo obdĺžnikového tvaru, ktoré slúžili ako bydliská. Nazývame ich aj „zemnice“ alebo „polozemnice“ — podľa toho, či boli celkom, alebo čiastočne vyhlbené do zeme. Následne sa prostredníctvom vykopávok našli stopy po drevených stĺpoch zasadených zvisle do zeme a na hline odtlačky po prútenom pletive. Z toho je zrejmé, že najstaršie stavby mali steny pletené z prútia. Ich kostru tvorila stĺpová konštrukcia, pozostávajúca zo zvisle zasadených stĺpov, ktoré boli vodorovne prehradené a pospájané prútím ohádzaným hlinou. Zaujímavou skutočnosťou je, že domy z pletených stien sa zachovali na juhoslovenskej nížine až do súčasnosti. Teraz však dožívajú, pretože súčasný veľký stavebný ruch ich rýchlo odstraňuje a na ich miestach sa stavajú nové, moderné domy.²⁶

Techniky pletenia, stavania so stĺpovou konštrukciou, ktorej výplň bola na území Slovenska z rozličného materiálu, techniky zrubenia či techniky vykladania²⁷ a nabíjania²⁸ sa na Slovensku zachovali až do päťdesiatych rokov nášho storočia. V tom čase

²⁶ KOLEKTÍV: Slovensko 3 Lud – 2.časť. Bratislava 1975, s. 897.

²⁷ Hlinu navezenú k stavenisku kone alebo rožný statok rozdupali a premiešali so slamou alebo s plevami. Chlapi ju potom brali na vidly a kládli steny. Stavalo sa bez základov. Hlina sa kládla len na zem, rovnomerne a naraz po celom obvode stavby, a súčasne sa robili aj priečky, aby celé murivo tvorilo jednoliaty celok. Nahadzovalo sa voľne a bez debnenia. Hotová stavba sa nazývala „vykladánina“.

²⁸ Čerstvo navožená a vlhká hlina sa kolmi nabíjala medzi doskové debnenie, postavené z oboch strán budúcich stien primerane ich hrúbke. Stavalo sa bez základov a naraz sa nabíjali všetky obvodové steny a priečky až po žiadanú výšku. Takto postavený dom sa nazýval „nabíjanica“. Technika nabíjania bola rozšírená na južnom Slovensku, na Záhorí a na Východoslovenskej nížine.

sa na našich dedinách rozvinul nebývalý stavebný ruch, ktorý si vynútil aj stavanie starými technikami, vykladáním a nabíjaním, pretože výroba moderného stavebného materiálu nestačila kryť aj spotrebu súkromných stavebníkov na dedinách.²⁹

Pri objasňovaní úlohy historických činiteľov si osobitnú pozornosť zasluhuje skutočnosť, že Slovensko bolo v jeho historickom vývine začlenené do viacerých štátnych útvarov. Do konca 9. storočia bolo nami sledované priestranstvo integrálnou súčasťou Nitrianskeho kniežatstva aj včasno feudálneho štátu Veľkej Moravy. Od začiatku 10. storočia bolo územie dnešného Slovenska začlenené do vznikajúceho štátneho útvaru starých Uhrov, v ktorom zotrvalo až do rozpadu Rakúsko-Uhorskej monarchie. Od roku 1919 bolo Slovensko súčasťou Česko-slovenskej republiky, čo trvalo do roku 1993, keď po rozdelení Českej a Slovenskej federatívnej republiky vznikla Slovenská republika.³⁰

S vývinom historických pomerov Slovenska je bezprostredne spätá aj pestrá etnická štruktúra tunajšieho obyvateľstva.

Okrem slovenského etnika výrazné zastúpenie tu majú aj príslušníci maďarskej, rusínskej, rusínsko-ukrajinskej, rómskej, a v minulosti aj nemeckej a chorvátskej národnosti, ktorí sú nositeľmi špecifík odzrkadľujúcich sa v ľudovom staviteľstve.

Ďalším z faktorov, ktorý poznačil vývoj ľudového staviteľstva sú akulturačné vplyvy. V súvislosti s tým je potrebné zadefinovať tento pojem. Akulturácia predstavuje ovplyvňovanie jednej kultúry druhou, vnášanie nových prvkov do určitého, už existujúceho systému. Môže prebiehať medzi dvoma či viacerými skupinami. Predpokladom akulturácie je dlhodobejšie spolužitie skupín s rozdielnou kultúrou.³¹ Tento jav možno chápať aj ako vplyv príchodu ľudí z iných území – napríklad kolonistov, ktorí do našej krajiny prišli (talianski kamenári v oblasti Hontu a Novohradu a pod.). Tí sa tu buď usadili alebo územím prešli, no zanechali po sebe stopy. Do tejto skupiny možno zaradiť aj vnútorné migrácie obyvateľstva v rámci Slovenska, čiže sezónne sťahovanie obyvateľstva za prácou z menej úrodných horských a podhorských oblastí.

Ak sa pozrieme na polohu Slovenska v Európe, je jasné, že Slovensko sa nemohlo vyvíjať izolovane. Preto v histórii našej krajiny dominujú kolonizácie, ktoré výrazne poznačili aj samotnú tradičnú architektúru Slovenska.

Neustále migrovanie obyvateľstva predstavovalo zmeny v spôsobe života tamojšieho obyvateľstva. Napr. na Horehroní tradiční obyvatelia stavali z dreva, ale prisťahovalci z juhu si stavali domy z tehly. Ďalším príkladom je Zemplín, kde ruskí zajatci počas 1. svetovej vojny postavili hlinené domy, lebo zrubové konštrukcie nepoznali.

Vďaka migráciám podomových obchodníkov ako boli sklenári či sklenkári z Hút, murári z Liptova, olejkári a šafraníci z Turca, alebo drotári z Kysúc a Považia, sa na Slovensku objavujú popri drevených zruboch aj murované domy s oknami a komínmi.

Nakoľko počas ciest po iných oblastiach videli aj niečo iné, nazdávali sa, že žiť je možné aj iným štýlom, na ktorý boli dovtedy zvyknutí, inovatívne prvky v spôsobe života chceli preto priniesť so sebou na Slovensko. Napr. liptovskí murári začali namiesto dovtedajších drevených zrubov stavať murované domy.

Pohyby obyvateľstva prispeli a pozmenili aj vzhľad interiérov. Mení sa funkcia izby i pitvora (pitvor preberá niektoré funkcie izby, pretože sa mení na kuchyňu, najskôr čiernu s otvoreným ohniskom, komínom a čeľuštami pece, neskôr – po zavedení zatvoreného ohniska – kozubu sa zmenil na vykurovaný, obývatelný priestor a izba sa stávajú špecifickými).

K faktorom, ktoré spadajú pod historické činitele a ovplyvňujú tradičnú ľudovú architektúru patria aj zákazy a nariadenia vrchnosti. V 17.-18. storočí je to napr. nariadenie o šetrení drevom a nariadenie, resp. odporúčanie využívať ako stavebný materiál tehlu alebo kameň v dôsledku výstavby manufaktúr. Ako príklad uvediem hranice výskytu drevených a hlinených obydľí. Zhruba do polovice 18. storočia všeobecná rozšírenosť domov z dreva siahala do údolí horských výbežkov

²⁹ KOLEKTÍV: Slovensko 3 Ľud – 2.časť. Bratislava 1975, s. 900.

³⁰ KOLEKTÍV. Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie, s.70.

³¹ KOLEKTÍV, Encyklopédia ľudovej kultúry 1., s. 15.

aj do okrajových pásiem nížinných oblastí. Od tohto obdobia, v dôsledku úbytku lesov a rôznych nariadení vrchnosti, sa začali v nížinách a v mnohých podhorských oblastiach nahradzovať drevené obydlia stavbami z hliny alebo z kameňa.³²

Protipožiarne opatrenia, ktoré zanechali stopy na charaktere dedín, prikazovali napr. na Orave, v Turci a na Liptove medzi každými dvoma domami budovať studňu, takisto na zadnej strane domu mal byť situovaný rebrík, či sypárne sa nemohli stavať v dedine a pod. Zákon o podomovom obchode mal za následok, že ľudové staviteľstvo bolo obohatené o inoetnické znaky a pod.

Na Liptove sa tento činiteľ odzrkadlil aj nasledovným spôsobom. Prirodzené snahy šetriť najmä ornú pôdu, nedovoľovali na výstavbu nových domov a hospodárskych dvorov zaberáť novú pôdu. Tých, ktorí vlastnili pôdu v blízkosti obce, vysúvali na okraj chotára. Dochádzalo k čo najväčšiemu využitiu areálov obcí vnútorným členením intravilánov, spočiatku po šírke, potom po dĺžke, najmä v obciach horného Liptova a niektorých obciach dolného Liptova.³³

Situácia na Liptove

Na Liptove si veľká časť obyvateľstva aj v dôsledku preľudnenia, hľadala vedľajšie i trvalé zamestnanie mimo poľnohospodárstva (murárstvo, zeleninárstvo, podomový obchod, pltníctvo, práca v lesoch, pri železnici, v továrňach, alebo v odvetviach, kde sa mohli využívať prostriedky z gazdovstiev). Od začiatku druhej polovice 19. storočia dochádza k rozpadu veľkých rodín, a tým aj k deleniu majetkov. Tento jav bolo možné sledovať najprv na delbe pozemkov a stavba samotných domov či hospodárskych stavieb sa oneskoruje.³⁴ Držba čo i len kúska pôdy, ktorý poskytoval záruku obživy, brzdila aj napriek rozpadu veľkorodín vysťahovalectvo a formovala tak obraz liptovskej dediny.

Hospodárske podmienky

Nasledujúcim faktorom ovplyvňujúcim charakter sídel sú hospodárske podmienky. K najurčujúcejším činiteľom rozvoja spoločnosti a jednotlivých stránok spôsobu jej života patria hospodárska činnosť a stupeň rozvoja výrobných síl.³⁵ Hospodárska štruktúra Slovenska bola koncom 19. a začiatkom 20. storočia poznačená oneskoreným vývinom kapitalistických výrobných vzťahov v porovnaní s vyspelými krajinami západnej Európy. Prejavovalo sa to predovšetkým v nerovnovážnych proporciách poľnohospodárstva voči ostatným hospodárskym odvetviam. Poľnohospodárstvo bolo hlavným zdrojom obživy prevažnej väčšiny obyvateľstva. Hospodárskym základom obyvateľstva v poľnohospodárskom prostredí bola roľnícka usadlosť pozostávajúca z polí, lúk a pasienkov v extraviláne a z domu, dvora a záhrady v intraviláne.

Charakter hospodárskej činnosti pôsobil na celý rad zvláštností, ktorými sa diferencovalo roľnícke obydlie od neroľníckeho, remeselníckeho, baníckeho, uhliarskeho, mlynárskeho a pod. Potrebné je spomenúť aj vplyv ekonomických podmienok obyvateľstva. Ako príklad uvediem cenovú nedostupnosť stavebných materiálov pre slabšie situované vrstvy obyvateľstva a hľadanie dostupnejších alternatív. So stúpajúcou cenou dreva sa poddaní uchylujú k používaniu iného stavebného materiálu, napr. kameňa, hliny, neskôr tehly. Hlinené stavby sa posúvajú smerom na sever a my ich nenájdeme len v oblasti Podunajska, ale napr. aj na Hornej Nitre. Tento jav sa týka severného Slovenska, Horehronia, ale aj rakúskych Álp.

V oblastiach chudobnejších na drevo sa takisto vyskytujú podobné typy obydlií ovplyvnené ekonomickými podmienkami. Na západnom Slovensku sú zastúpené napr. jaskynnými príbytkami ako núdzovými obydliami z vínnych pivníc, ktoré stratili svoju pôvodnú funkciu a boli upravené na príbytky.

³² KOLEKTÍV. Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie, s. 67.

³³ HYČKO, J. Hospodárske stavby v Liptove. In Zborník SNM, roč. 65. Etnografia 12, s. 69.

³⁴ HYČKO, J. Hospodárske stavby v Liptove. In Zborník SNM, roč. 65. Etnografia 12, s. 69.

³⁵ HYČKO, J. Hospodárske stavby v Liptove. In Zborník SNM, roč. 65. Etnografia 12, s. 68.

Vplyv hospodárskych podmienok na stavitelstvo v Liptove

Liptovské obce boli viac menej preľudnené. Počet väčších a stredných hospodárov, ktorí neboli odkázaní na vedľajšie zárobky, bol pomerne malý. Podstatná časť hospodárstiev mala výmeru okolo 3 ha, čo v podmienkach Liptova samozrejme nestačilo na výživu rodiny. Veľkosť hospodárstiev sa odráža i vo výstavbe a rozmeroch hospodárskych objektov, možnosti a spôsobe využitia intravilánov, ako aj v možnostiach zavádzať i využívať novšiu techniku. Paradoxne bolo zaujímavým javom, že niektoré veľkostatky a bohatí roľníci si najímali pracovné sily najmä na žatvu z iných oblastí (Orava, kopaničiarske obce stredného Považia)³⁶.

Sociálne podmienky

Rozmanitosť obydli a spôsob bývania bol odrazom majetkovej a sociálno-triednej diferencovanosti roľníckeho obyvateľstva. Obydli najbohatších vrstiev sa vyznačovali priestorovou rozvinutosťou a väčšou rozmernosťou v obytnej, ale hlavne v hospodárskej časti, čo si vyžadovalo aj väčší objem hospodársko-prevádzkových aktivít. Vysoký status manifestovali majetní sedliaci honosnosťou a reprezentatívnosťou obydli. Prejavovalo sa to v bohatom dekoratívnom stvárňovaní domov, najmä na ich priečeliach, ako aj v existencii tzv. parádnej izby, zariadenej najprepychovejším nábytkom, textíliami a ďalšími doplnkami. Možno sem zaradiť aj skutočnosť, že bohatí roľníci povolávali k stavbe domov kvalifikovaných majstrov, ako prví uplatňovali nové stavebné materiály, stavebné postupy a architektonicko-dekoratívne riešenia.³⁷

Hospodársky slabšie a nemajetné vrstvy bývali spravidla v priestorovo menej rozvinutých domoch, často bez tzv. parádnej izby, ale aj komory a s obmedzeným počtom hospodárskych objektov. Obydli týchto sociálnych skupín mávali iba skromné alebo žiadne výtvarné prvky. Z hľadiska uplatnených stavebných materiálov a postupov, ako aj ich dispozičného a funkčného riešenia, predstavovali často núdzové obydli.³⁸

Konfesionalita

Konfesionalita mala takisto vplyv na typy stavieb a stavebné techniky. Obzvlášť na východnom Slovensku sú dodnes zachované drevené chrámy dokumentujúce náboženské cítenie a konfesiou príslušného obyvateľstva. Delia sa do troch skupín. Katolícke, vyskytujúce sa v Tvrdošíne (UNESCO), Trnovom, Zábreží pri Veličnej, Bujakove a Hervartove (UNESCO), ktorý je z nich najstarší. Evanjelické drevené chrámy sú situované v Istebnom na Orave, Leštínach (UNESCO), v Kokave, Vojňanoch a Podhoranoch, Veľkej Paludzi, Kežmarku (UNESCO) či Hronseku (UNESCO). Gréckokatolícke a pravoslávne drevené cerkve predstavujú najväčšiu skupinu drevenej sakrálnej architektúry na Slovensku. Dokumentuje sa vyše 50 dodnes zachovaných chrámov. Delia sa na tri typy: šarišský, lemkovský prostredný a lemkovský východný. Najvýznamnejšie, zapísané do zoznamu svetového dedičstva UNESCO, sú v Ruskej Bystrej, Bodružale a Ladomírovej.

FAKTORY FORMOVANIA TRADIČNEJ ARCHITEKTÚRY NA LIPTOVE

Liptov ako kultúrno – územný celok je vymedzený územím bývalej Liptovskej župy dnes okresmi Ružomberok a Liptovský Mikuláš. Územie bývalej Liptovskej župy leží v Liptovskej kotline, ohraničenej pohoriami Veľká Fatra, Chočské vrchy, Nízke a Západné Tatry. Prírodná uzavretosť prispela k uchovaniu niektorých tradičných prvkov kultúry Liptova až do súčasnosti.³⁹

Z hľadiska tradičnej kultúry je Liptov rozdelený na tri podoblasti. Na východe je to Horný Liptov, na západe Dolný Liptov a medzi nimi stredný Liptov. Horný a dolný Liptov majú horský ráz, stredný Liptov zasa nížinný.⁴⁰

³⁶ HYČKO, J. Hospodárske stavby v Liptove. In Zborník SNM, roč. 65. Etnografia 12, s.68-69.

³⁷ PODOBA, J. Odras sociálnej štruktúry na vývoji stavebnej kultúry a bývania na slovenskom vidieku. In Slovenský národopis 38.

³⁸ HYČKO, J. Hospodárske stavby v Liptove. In Zborník SNM, roč. 65. Etnografia 12, s. 69.

³⁹ BEŇUŠKOVÁ, Z. Tradičná kultúra regiónov Slovenska. Prehľad charakteristických znakov, s. 125.

⁴⁰ KOLEKTÍV. Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel. s. 275.

Z kultúrneho, konfesionálneho a administratívneho hľadiska na Liptove vznikli dva výrazné subregióny s centrami v Ružomberku a Liptovskom Mikuláši.⁴¹ Liptovský Mikuláš je považovaný za centrum horného Liptova a mesto Ružomberok za centrum dolného Liptova. Miestne obyvateľstvo vníma ako územie horného Liptova len obce ležiace na východ od Liptovského Hrádku. Pomyselne hranice medzi týmito dvoma subregiónmi sa tvorili už od 13. storočia na základe majetkových rozdielov medzi jednotlivými vlastníkami pôd.⁴²

Prvé osady na Liptove vznikli v súvislosti s obchodnou cestou, ktorá prechádzala cez Liptov, Oravu až do Poľska. Na tejto ceste vznikli tri hrady: Liptov alebo aj Starý hrad, Likavka a Liptovský Hrádok. Osady zakladali prví osadníci, ako slobodní strážcovia okrajového územia. Usadlosti neskôr známe ako zemianske boli charakteristické rodovými názvami, napr. Andice, Čemice či Parížovce.

Vznik ďalších osád podmienila Šoltýska kolonizácia.⁴³ Tá sa ukončila v 18. storočí so vznikom posledných sídiel na šoltýskom práve, ktoré osídlili Gorali z poľsko-slovenského rozhrania. Ide o obce Liptovská Lúžna, Liptovská Teplička, Liptovské Matiašovce, Veľké a Malé Borové či Huty, ktoré predstavujú v tejto práci vybrané územie výskumu.

V súvislosti s banským podnikaním hospodársky život horného Liptova ovplyvnila najviac nemecká kolonizácia. Kolonizácia na valaskom práve na Liptove začala už v 13. storočí s príchodom prvých valachov, ale svoj vrchol dosiahla až v 16. a 17. storočí. Valaská kolonizácia bola prínosom nielen v hospodárskej a ekonomickej oblasti, ale výrazné stopy sa prejavili aj v iných oblastiach ľudovej kultúry Liptova.⁴⁴ Tieto pohyby etník zanechali stopy rovnako aj na charaktere ľudového staviteľstva, prinášali množstvo špecifik do prvkov tradičnej ľudovej architektúry, o ktorých píšem v nasledujúcich kapitolách.

Okrem kolonizácii treba spomenúť aj zamestnanie obyvateľov Liptova, ktoré ako som už v predchádzajúcich kapitolách spomenul, patrí medzi činitele ovplyvňujúce ľudové staviteľstvo. Hlavným zamestnaním bolo roľníctvo, pastierstvo a chov dobytká. Až do konca 19. storočia prevažná časť obyvateľstva pracovala v poľnohospodárstve.⁴⁵ Chov dobytká a oviec patrí v Liptove medzi najstaršie formy zamestnania. Popri tradičných spôsoboch chovu dobytká sa vyskytla zvláštna forma lúčneho hospodárenia, ojedinelá na Slovensku, v obciach Vyšná a Nižná Boca. Súvisela so vznikom špecifických stavebných diel, akými sú napr. stajne. V tejto oblasti sa nachádzajú pamiatkovo chránené senníky a maštale, ktoré dávajú okoliu osobitý charakter. Inou formou boli, napr. v oblasti pri obci Liptovská Lúžna, tzv. „kraviarky“, prístrešky na prenocovanie dobytká a dojičiek na pasienkoch mimo dediny počas pastevného obdobia.⁴⁶

Doplňkové zdroje príjmov boli najmä drevárstvo, pltníctvo, ktorého východiskom bol Liptovský Hrádok, domácka výroba a remeselníctvo, podomový obchod a sezónne stavebníctvo.

Baníctvo, ktoré sa formovalo od 13. storočia, prekvitalo najmä v obciach Hybe a baníckych osadách v údolí potoka Boca – Vyšná a Nižná Boca, Malužiná. Na dolnom Liptove mali významnejšie postavenie bane v chotári Partizánskej Lupče. Baníctvo takisto zanechalo svoje stopy v staviteľstve, konkrétne v podobe technických stavieb. V Malužinej v 2. polovici 18. storočia v súvislosti s banským podnikaním vznikla huta a hámor a koncom storočia medzi Liptovským Hrádkom a Kráľovou Lehotou vysoká pec na spracovanie železnej rudy.

Za strediská remeselnej výroby boli považované mestá Ružomberok, Liptovský Mikuláš, obce Bobrovec, Hybe, Vyšná a Nižná Boca, Liptovská Sielnica, Liptovský Trnovec, Liptovský Peter a Vrbica. Medzi najvyvinutejšie a najviac rozšírené

⁴¹ BEŇUŠKOVÁ, Z. Tradičná kultúra regiónov Slovenska. Prehľad charakteristických znakov, s. 125.

⁴² BEŇUŠKOVÁ, Z. Tradičná kultúra regiónov Slovenska. Prehľad charakteristických znakov, s. 125.

⁴³ Osídľovanie neobrábanej i obrábanej pôdy na Slovensku prevažne domácim obyvateľstvom na nemeckom (zákupnom) práve v 13.-15. stor. Iniciátormi Šoltýskej kolonizácie boli vysoká šľachta, kláštory, kasteláni kráľ. hradov, ktorí sa snažili získať nových osadníkov na riedko obývané oblasti svojich rozsiahlych majetkov, a tým zvýšiť svoje príjmy. Osadnícke rodiny dostávali pridelenú skultivovanú pôdu do dedičnej držby, a po uplynutí lehoty potrebnej na vybudovanie hospodárstiev odvádzali predpísané peňažné a naturálne dávky.

⁴⁴ BEŇUŠKOVÁ, Z. Tradičná kultúra regiónov Slovenska. Prehľad charakteristických znakov, s. 127.

⁴⁵ BEŇUŠKOVÁ, Z. Tradičná kultúra regiónov Slovenska. Prehľad charakteristických znakov, s. 127.

⁴⁶ BEŇUŠKOVÁ, Z. Tradičná kultúra regiónov Slovenska. Prehľad charakteristických znakov, s. 127.

remeslá patrili garbiarstvo, kožušníctvo, ševcovstvo, čižmárstvo a remenárstvo. Boli tu i cechy hrnčiarov, krajčírov, kováčov, kolárov, tesárov, debnárov, stolárov, povrazníkov atď.⁴⁷

Dôležitým formujúcim faktorom ľudového staviteľstva na Liptove bola migrácia murárov z hornoliptovských obcí, ktorí chodili za prácou po celej monarchii a významne sa zaslúžili o výstavbu mnohých vzácných objektov v Budapešti či vo Viedni. Liptovské murárstvo vystupovalo ako svojbytná profesionálna skupina už koncom 18. storočia. Z pôvodne doplnkového zamestnania v letných mesiacoch roka sa postupne stalo hlavným zamestnaním takmer v 20 obciach stredného a horného Liptova.⁴⁸ Liptovskí murári⁴⁹ boli považovaní za vynikajúcich odborníkov. Pobyt vo svete, získané skúsenosti a poznatky sa prejavili v rôznych oblastiach. Na ľudovom staviteľstve sa to odzrkadlilo tak, že ako prví modernizovali svoje domy a bývanie, sídla v obciach sa odlišovali napr. stavebným materiálom a pod. Získané technologické skúsenosti a predstavy o stavebnej kultúre v mestskom prostredí sa potom usilovali realizovať v domácom prostredí. Konkrétnymi prvkami architektúry, ktorých vznik bol podmienený migráciou liptovských murárov, sa zaoberám v nasledujúcich podkapitolách.

⁴⁷ BEŇUŠKOVÁ, Z. Tradičná kultúra regiónov Slovenska. Prehľad charakteristických znakov, .s.129.

⁴⁸ KOLEKTÍV. Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel, s. 275.

⁴⁹ V rámci murárskej komunity boli diferencovaní na staviteľov, organizátorov prác, majstrov, ktorí viedli komplexné murárske družstvá, murári a pomocní robotníci.

TRADIČNÁ ARCHITEKTÚRA LIPTOVA

STAVEBNÉ MATERIÁLY A TECHNIKY

V posledných dvoch storočiach sa na Slovensku na stavbu domov i hospodárskych budov používali v závislosti od miestnych surovín tri hlavné stavebniny: drevo, hlina a kameň. V súvislosti s rozlohou lesov bolo najrozšírenejšie drevo, ktoré v nížinných oblastiach juhovýchodného a juhozápadného Slovenska ustúpilo hline. Na juhu stredného Slovenska a v okolí miest sa stavalo z kameňa.⁵⁰

Najrozšírenejším stavebným materiálom v Liptove bolo do polovice 19. storočia mäkké smrekové drevo. Ako stavebný materiál si udržalo prevahu až do začiatku 20. storočia, v okrajových horských oblastiach až do obdobia druhej svetovej vojny. Stavali sa z neho obytné i hospodárske stavby. Z dreva bola postavená aj časť zemianskych kúrií.⁵¹

Pre Liptov bol v období 18. a 19. storočia charakteristický zrubový dom z kresaného dreva.⁵² Steny zrubu boli kresané z troch alebo štyroch strán. Len vo

výnimočných prípadoch, aj to viac na hospodárskych stavbách ako na obytných domoch, sa používali aj nekresané brvná.⁵³

Súbory zachovanej drevenej architektúry z 19. storočia sú v obciach Stankovany – Podšíp, Komjatnej, Liptovskej Lúžnej, Sliačoch, Východnej, Malom a Veľkom Borovom, Hutách a ďalších. Takmer vo všetkých obciach mimo Lúžnianskej, Revúckej doliny, Nižnej a Vyšnej Boce, Veľkého a Malého Borového a Hút boli zruby omazané hlinou a natreté vápennou farbou.⁵⁴

Rozšírenie a uplatnenie stavania domov z tvrdého nehorľavého materiálu súviselo s viacerými príčinami. V prvom rade to bol vznik a rozšírenie svojbytného zamestnania – murárstva.⁵⁵ Podobne aj stavba a údržba stredovekých i protitureckých fortifikácií nebola len záležitosťou zemepánov a odborníkov, ale i miestneho ľudu, medzi povinnosti ktorého patrili i práce na opevneniach, hradoch a zámkoch (Liptovský Starhrad). V dôsledku týchto skutočností možno predpokladať, že miestne obyvateľstvo pomerne veľmi zavčasu poznalo prácu s tvrdými stavebninami. Postupne, na základe možností a potrieb, materiály a technológie zavádzalo i doma.⁵⁶

Od 19. storočia odchádzali obyvatelia Liptova, v dôsledku preľudnenosti a nedostatku pracovných príležitostí, za prácou do iných krajov bývalého Uhorska. Popri poľnohospodárskych robotníkoch to boli hlavne pomocní stavební robotníci a komplexné stavebné družstvá.⁵⁷ Od konca 19. storočia sa v hornoliptovských obciach Liptovský Peter, Vavrišovo, Pribylina, Jamník, Hybe, stavali murované dvoj a trojpriestorové domy radené za sebou v dlhých dvoroch.⁵⁸ Tieto obce sa nazývali aj murárske súvisiac s povolaním obyvateľov. Murári zvládli všetky vtedajšie základné stavebné konštrukcie a techniky, vrátane klenieb, ktoré našli uplatnenie napríklad pri výstavbe podkrovných komôr. Vplyvy mestského stavitelstva sa najvýraznejšie prejavili pri úprave fasád domov, na ktorých je možné

⁵⁰ KOLEKTÍV. Etnografický atlas Slovenska, s. 53.

⁵¹ KOLEKTÍV. Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel, s. 275.

⁵² BEŇUŠKOVÁ, Z. Tradičná kultúra regiónov Slovenska. Prehľad charakteristických znakov, s. 131.

⁵³ KOLEKTÍV. Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel, s. 275.

⁵⁴ BEŇUŠKOVÁ, Z. Tradičná kultúra regiónov Slovenska. Prehľad charakteristických znakov, s. 131.

⁵⁵ HÚSKA, M. A. Liptovskí murári.

⁵⁶ KOVAČEVIČOVÁ, S.: Stavební materiál, technika, konštrukcia stien a krovu obydlia na Slovensku. In: Lidová stavební kultura, Svazek 7. Brno 1981. s. 62.

⁵⁷ ZUSKINOVÁ, I. Vplyv murárskeho zamestnania na vznik murovaného domu v hornom Liptove. In Zborník SNM. roč. 79, Etnografia 26, s. 235.

⁵⁸ Tamže

nájsť všetky dobové výtvarné prvky od historizujúceho eklektizmu⁵⁹ končiac secesiou^{60,61} V týchto novopostavených domoch sa od začiatku budovali v izbách pece valcovitého tvaru, nazývané bahričky, alebo hranatého tvaru – šifonierky. Naproti tomu v ostatných obciach bola charakteristická kupolovitá pec z miskovitých kachlíc z dielne hybských hrnčiarov, ktorá bola postavená v izbe a vykurovaná z pitvora.⁶² Neskôr sa k nej pristavoval sporák na prípravu pokrmov.⁶³

Na strechách v nížinnej časti stredného Liptova prevažovala v minulosti slamená krytina, ktorá však v priebehu 19. storočia ustúpila šindľovej. Slamená krytina sa najdlhšie udržala na hospodárskych stavbách. V horských častiach Liptova šindľová krytina prevládala až do prvej polovice 20. storočia. Na murovaných domoch sa používala tvrdá krytina – pálená škridla alebo plech, zriedkavejšie eternit.⁶⁴

Štatistika zo sčítania ľudu z roku 1910, ktorá si všimla aj stavebný materiál a krytinu obytných domov narátala v celom Liptove 14 847 obytných domov, z toho bolo 9225 drevených, t.j. 63 % a murovaných z kameňa alebo tehál 5 248 čo z celkového počtu predstavuje 36 %. Z nepálenej tehly bolo iba 424 domov. Najmenší rozdiel medzi počtom murovaných a zrubových domov bol v okrese Liptovský Mikuláš, kde bolo 1 330 murovaných a 1 908 zrubových domov. Za ním nasledoval bývalý okres Liptovský Hrádok s 1 528 murovanými a 2 438 zrubovými domami. V okrese Ružomberok to však bolo len 561 murovaných a 2 281 zrubových domov.⁶⁵

Tvrдый stavebný materiál sa uplatňoval najmä na obytných domoch, maštaliach, a sýpkach. Využíval sa vápenec alebo vápencový tuf, ktorý sa lámal v malých lokálnych kameňolomoch. Na hornom Liptove sa okrem lomového kameňa využíval aj riečny kameň – okruhliaky. Pálenú tehlu vyrábali tehelne v Ružomberku, Partizánskej Lupči, Palúdzke a v Liptovskom Trnovci.⁶⁶ Na ostatných hospodárskych stavbách sa používal menej, väčšinou v kombinácii s drevom. Z murovanej architektúry si zasluhujú pozornosť zemianske kúrie a kaštiele nachádzajúce sa najmä v strednej časti Liptova. Len v Liptovskom Jáne bolo takýchto kúrií 24, viaceré z nich sú zrekonštruované a slúžia na rekreačné účely.⁶⁷

Úplný prechod k používaniu tvrdého materiálu začal v období 1. ČSR a skončil sa po druhej svetovej vojne.⁶⁸ Stav, ktorý existoval v 1. polovici 20. storočia je výsledkom vývinu, ktorý v stavebníctve na našom území prebiehal od poslednej tretiny 18. storočia. Súvisí s osvietenským racionálnym hospodárením s drevom i s protipožiarnou ochranou, ktorá na stavby odporúčala hlinu – najmä surovú tehlu a kameň. Na Liptove s týmto môžeme spájať začiatky výstavby murovaných domov z kameňa.⁶⁹ Všeobecné rozšírenie tvrdých stavebnín sa začína koncom 19. storočia, keď postupuje prestavba vidieka motivovaná rastom populácie, kúpnu silou obyvateľstva i názorom na prednosti tvrdých stavebnín. Prestavba vidieka vrcholí v 2. polovici 20. storočia, v súvislosti s hospodárskymi a sociálnymi zmenami. Pred týmito radikálnymi zmenami Slovensko patriť do troch európskych zón. Drevenými stavbami do karpatskej, severoalpskej

59 Eklektizmus alebo eklekticismus (gr. eklegein – vyberať, voliť si) sa v architektúre prejavuje používaním a napodobňovaním prvkov z viacerých často i protikladných slohov a štýlov, ba dokonca aj prvkov z diel iných umelcov a ich následným spájaním do nových celkov a nových kompozícií.

60 Secesia je posledný z univerzálnych medzinárodných výtvarných slohov, ktorému sa podarilo vnieť svoj umelecký rad všetkým prejavom a veciam moderného života. Vytvorila módu a životný štýl na konci 19. a začiatkom 20. storočia, až keď vystupovala pod rôznymi menami v rôznych krajinách. Ťažisko secesie neleží vo vysokom umení, v malbe a sochárstve, ale v dekorácii a úžitkovom umení.

61 KOLEKTÍV. Ludová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel, s. 275.

62 Pitvor ako druhá miestnosť viacpriestorového domu sa vyvinul z pôvodného krytého a chráneného závetria pred vstupnými dverami do izby predĺžením strechy na tej strane domu a uzavretím priestoru pôvodne krytého len zhora.

63 BEŇUŠKOVÁ, Z. Tradičná kultúra regiónov Slovenska. Prehľad charakteristických znakov, s. 131-132.

64 KOLEKTÍV. Ludová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel, s. 276.

65 Magyar statisztikay közlemények, Uj sorozat, 42 kötet, s. 121.

66 BOKES, F. Rozšírenie murovaných a drevených stavieb v Liptovskej kotline. Zborník MSS, s. 86.

67 BEŇUŠKOVÁ, Z. Tradičná kultúra regiónov Slovenska. Prehľad charakteristických znakov, s. 131-132.

68 KOLEKTÍV. Ludová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel, s. 275.

69 SEDLÁK, F. Z histórie Liptova. In Pamiatky a múzeá 9., s. 159.

a severoeurópskej, hlinenými do európskej a euroázijskej nížinnej zóny a kamennými do medzi ostrovy stredomorskej zóny modifikovanej výstavbou miest.⁷⁰

USPORIADANIE USADLOSTÍ

Usporiadanie obcí takmer v celom Liptove bolo potočného alebo cestného charakteru. Usadlosti boli spravidla úzke a dlhé. V osadách ležiacich v povodí rieky Váh a jeho prítokov, prevažovala radová, ulicová zástavba pri ceste alebo dvoch cestách okolo potoka, s odstupom od neho, na miernom svahu. Pre typ cestnej alebo uličnej zástavby je charakteristické stavenie domov po oboch stranách cesty. Pri potočnom type je zástavba podobná, ale osou popri ktorej sa domy stavali bol potok. Ten slúžil pre domácnosti a napájanie dobytká. Pomenovania mnohých dedín vznikli práve z názvu potoka.

V horských obciach Liptova prevládalo nepravidelné zhlukovo – reťazové sídelné usporiadanie, ktoré bolo podmienené členitosťou terénu. Špecifické usporiadanie usadlostí priniesli hornooravskí a severospišskí osídlenci, tzv. Goralskí valasi, ktorí stavali svoje domy do tzv. kôp alebo hrb. Každá rodina mala svoju usadlosť na jednom vydelenom grunte. Medzi tieto obce patrili hlavne skúmané obce Hutý, Malé a Veľké Borové ale aj Liptovská Teplička a Liptovská Lúžna.

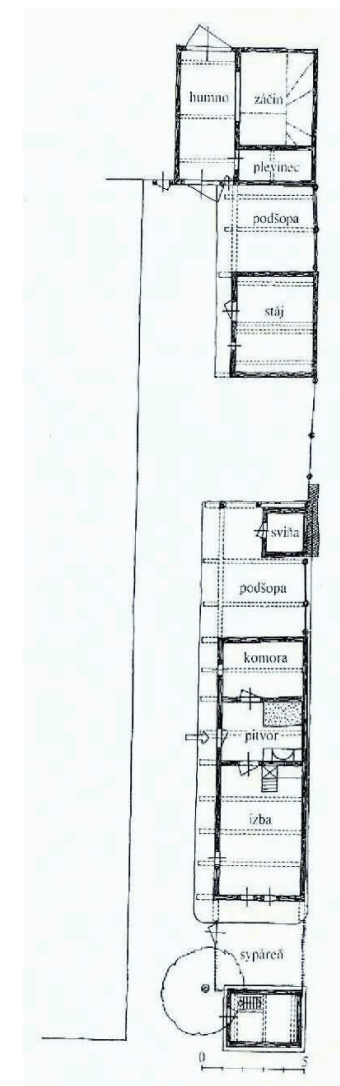
Zvláštnosťou na Liptove je prevaha malých osád. V minulosti bolo takýchto osád oveľa viac a mnohé z nich mali charakter lazov

alebo samostatných dvorov, ako napríklad päť stankovianskych osád. Ich poloha nezodpovedala charakteristickému prostrediu najmladších lazničných lokalít. Naopak, sú to jedny z najstarších obcí situovaných v doline alebo kotline. Počas svojej existencie sa nerozrástli a ani nespojili do väčších celkov.⁷¹ Medzi takéto obce patria napríklad Jamník, Liptovské Behárovce, Liptovské Malatíny, Liptovský Michal a pod.

Hospodárske a spoločenské pomery na Liptove sa odrazili v spôsobe zástavby usadlostí. Ešte koncom 19. storočia prevažná časť obyvateľstva pôsobila v poľnohospodárstve.⁷² Rozhodujúcim činiteľom tu bol stupeň delenia jednotlivých majetkov, a tým aj dĺžka a šírka intravilánov. Väčšia šírka intravilánov umožňovala výstavbu obytných domov a hospodárskych objektov vedľa seba, kým menej široké intravilány dovoľovali stavať len za sebou a výnimočne vedľa seba. Takmer vo všetkých liptovských obciach sa nachádzali užšie aj širšie intravilány.⁷³

V kompaktné sústredných sídlach sa intravilán obce rozvíjal formou priradovania roľníckych dvorov pozdĺž línií sídel. Všetky dvory v rámci dediny mali pôvodne rovnakú rozlohu. Súviselo to so všeobecnými feudálnymi nariadeniami vymedzenia rozsahu roľníckej usadlosti. Na šírku a dĺžku intravilánov mal rozhodujúci vplyv stupeň delenia jednotlivých majetkov. Pokiaľ bol dvor dostatočne priestraný, rodiny si ho rozdeľovali na viacero užších častí. Zachovávala sa pôvodná dĺžka dvora. Takto vznikali vedľa seba užšie prevádzkovo samostatné dvory. Minimálna šírka delených dvorov bola určená šírkou naloženého voza, aby bolo možné ním prejsť až do záhrady. Nasledujúce generácie boli potom nútené deliť pozemok na viac kratších, čím vznikali spoločné dvory, na ktorých hospodáril viac rodín.⁷⁴

Obrázok 1 Vyšný Sliach – rozmiestnenie objektov na pozemku

Zdroj: Mencl, 1980

⁷⁰ KOLEKTÍV: Etnografický atlas Slovenska. Bratislava 1990. s. 53.

⁷¹ LANGER, J. Zvláštnosti tradičného vývoja ľudového domu v Liptove. In Slovenský národopis XX, č. 4, s. 585.

⁷² BEŇUŠKOVÁ, Z. Tradičná kultúra regiónov Slovenska. Prehľad charakteristických znakov, s. 127.

⁷³ HYČKO, J. Hospodárske stavby v Liptove. In Zborník SNM, roč. 65. Etnografia 12, s. 76.

⁷⁴ KOLEKTÍV: Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie. Bratislava 1998, s. 67

Kým v hornom Liptove, najmä v obciach Východná, Hybe, Pribylina, Vavrišovo a Liptovský Peter, prevládal systém niekoľkých hospodárov na jednom pozemku, v strednom Liptove, počnúc Jamníkom až po Liptovskú Teplú, zase systém jedného hospodára. Typické pre túto oblasť boli obce Liptovská Sielnica, Liptovský Trnovec a Liptovské Sliache. V dolnom Liptove mal znovu prevahu systém viacerých hospodárov na jednom pozemku⁷⁵, najmä v obciach popri Váhu. V úzkych horských dolinách prevláda systém jedného, nanajvýš dvoch gazdov.⁷⁶

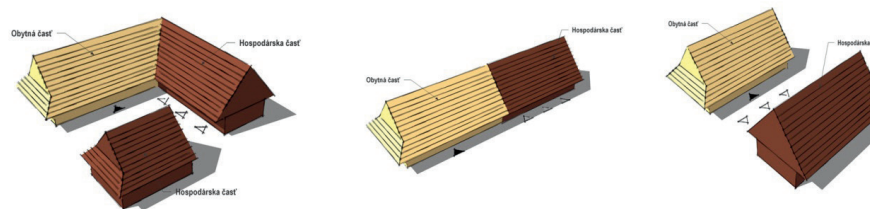
Takmer pre celý Liptov je charakteristické pravidelné usporiadanie usadlostí. V hornom i dolnom Liptove obytná časť usadlosti stojí vždy oddelene od hospodárskej časti. V strednom Liptove je obytná i hospodárska časť usadlosti spojená do jedného celku, pričom časť alebo dokonca celý dvor bol spolu s obytným domom i hospodárskymi budovami zakrytý spoločnou strechou, ako napr. v Liptovskom Trnenci.

Roľnícka usadlosť pozostávala z obytnej budovy, hospodárskych budov a záhrady v zastavanej časti alebo intraviláne obce. V extraviláne k nej patrili polia a lúky v chotári obce.

Architektúra v Liptove bola charakteristická tromi typmi domov. Prvý typ bol malý dom s jedným alebo dvoma oknami do ulice. Tento typ domu je známy aj z Oravy a Turca. Štít pod hrebeňom nebol zdobený a mal vysokú polvalbu. Oproti domom cez cestu pri potoku bývali drevené sýpky, ktoré boli omietané hlinou. Druhým typom boli združené, tzv. dvoj či štvordomy, ktorých dvory boli na opačných stranách. Štít bol vysoký a obyčajne klasovitého charakteru. Domy boli obývané rôznymi rodinami.

Čo sa týka Liptova úplne odlišný spôsob usporiadania usadlosti bol v obciach Huty, Veľké a Malé Borové kde všetky budovy boli postavené tak, že minimálne z troch strán uzatvárali hospodársky dvor. V ostatných okrajových horských obciach Liptova prevládalo nepravidelné usporiadanie usadlosti, podmienené členitosťou a tvarom terénu.⁷⁷

Obrázok 2 Usporiadanie usadlostí na Hutách

Zdroj: Vlastné spracovanie, 2022

Liptovský dom bol charakteristický tým, že bol pod jednou strechou za sebou bol radený ovčín, dreváreň, cienica (podšopu) a za cienicou bola situovaná stodola. Stodola stála kolmo na os domu. Pokiaľ sa stodola spájala s hmotou domu, vznikla tzv. pocioňa (obr.19). Humno sa zväčšovalo predsunutím strechy na hranicu cienice. Rozšírená strecha stála na koloch. Priestor, ktorý vznikol poslúžil na odstavenie voza (obr.20, 21). Badateľná je podobnosť s nemeckým domom. Medzi slovenskou cienicou a tzv. nemeckým dufartom je rozdiel najmä v konštrukcii. Nemecký dom stál samostatne pod strechou na koloch.

⁷⁵ Intravilán je súhrnné označenie pre zastavané plochy obcí, poprípade pre zastavané plochy a plochy určené k zástavbe

⁷⁶ HYČKO, J. Hospodárske stavby v Liptove. In Zborník SNM, roč. 65, Etnografia 12, s. 76.

⁷⁷ BENŽA, M.: Lokálne dobové formy ľudového staviteľstva a výber objektov pre región Liptov v Múzeu slovenskej dediny. In Zborník SNM, roč 73, Etnografia 20, s. 37-40.

Obrázok 3 Dom s pociťou z Liptovského Trnovca

Zdroj: Vlastný fotoarchív, 2011

Na Slovensku do 20. stor. existovali rôzne spôsoby zásobovania vodou, napr. z potokov, zo studní, menej už z vodovodov ojedinele z cisterien. Studne boli situované na priedomí alebo centrálne na návsí. Stávali sa aj miestom so spoločenskou funkciou, kde sa stretávali mladší i starší obyvatelia čerpajúci vodu. Používanie studní bolo regulované nepísaným zvykovým právom. Vplyvom osvety, hygienických predpisov ale aj protipožiarnych opatrení sa od konca 19. stor. začali zriaďovať studne v každom dvore.

V období 18. a 19. storočia to bola práve sociálna diferenciácia, ktorá v Liptove zapríčinila vysokú variabilitu podôb obytného domu. Hlavne v hornom a dolnom Liptove počet malých hospodárstiev oproti stredným prevýšil aj celoslovenský priemer. Na druhej strane bolo v Liptove sústredených veľa šľachtických kúrií, veľkostatkov a statkov, ktoré zaberajú z celkovej výmery kultivovanej pôdy až vyše 80%. Zvyšná pôda bola iracionálne rozdeľovaná medzi potomkov a aj preto ani v jednej horskej oblasti Slovenska nedosiahla sociálna diferenciácia taký rozsah ako v Liptove.

OBYTNÝ DOM

Pôdorysné členenie prevažnej väčšiny obytných domov v Liptove vychádza z troj-priestorového domu komorového typu s radením priestorov za sebou: izba, pitvor, komora. Ojedinele a to v dolnom Liptove, najmä pri oravskej hranici (Borové, Huty, Turík) a na východnom okraji Liptova (Boca, Východná) sa vyskytuje konštrukčná samostatnosť izby s domovým vchodom pri jej zrubu, čo však pokladáme za cudzí kultúrny vplyv susedných horských oblastí s kratšou stavebnou tradíciou a so silnejšími stopami provizórnych riešení objektov.⁷⁸

Domová dispozícia mala symetrický charakter. Izba bola biela, bezdymová. Vchod do izby bol zvyčajne umiestnený bližšie k domovej vchodovej stene. Izba slúžila k uspokojovaniu biologických, spoločenských a pracovných potrieb, čím sa stala hlavnou obytnou miestnosťou celej rodiny. K tomu prispieva aj skutočnosť, že do polovice 19. storočia v nej bola umiestnená celá hmotná časť pece. Postupne však prestupovala deliacu stenu medzi dvoma priestormi, čo umožnilo využívať oheň na prípravu stravy v pitvore a druhá časť pece⁷⁹ zabezpečovala teplo v hlavnom obytnom priestore. V dôsledku toho sa mení funkcia pitvora. V nížinnej oblasti Liptova ostal tento priestor nepredelený. K jeho rozdeleniu na vstupnú časť a čiernu kuchyňu dochádza koncom 19. a začiatkom 20. storočia len v okrajových obciach dolného Liptova.

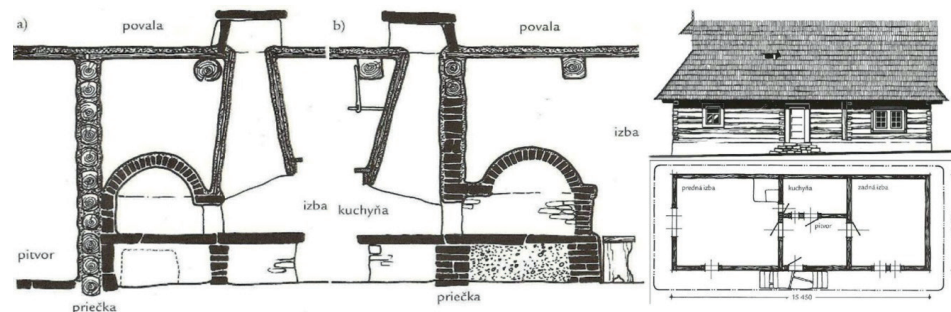
Pitvor bol vstupným priestorom. V dispozícii domu bol umiestnený v strede, medzi izbou a komorou. Vchod do neho sa budoval v pozdĺžnej stene domu. Z pitvora sa vchádzalo aj do ostatných priestorov. Bol tiež priestorom s dôležitou izolačnou funkciou. Premiestnením otvoreného ohniska z izby do pitvora, sa stáva vykurovaným. Pitvor v tejto podobe už slúži najmä na prípravu jedla a niektoré domáce práce. Dym z otvoreného ohniska odchádza voľne do podstrešného priestoru otvorom nazývaným dymník, ktorý sa nachádza v povale pitvora. Výška pitvora bola prispôbená tomu, aby sa dym držal vyššie, ako výška človeka. Otvorené ohnisko sa v prevažnej väčšine obcí Liptova nachádza v zadnej časti pri

⁷⁸ LANGER, J. Zvláštnosti tradičného vývoja ľudového domu v Liptove. In Slovenský národopis XX, č. 4, s. 587.

⁷⁹ Liptov bol typický ešte jednou zvláštnosťou. Boli to pece so zelenými kachličkami, poglobulitového tvaru, zložené z hrncových alebo pupkových kachličiek. Tieto tvary kachlič aj celých pecí pochádzali z doby mestskej renesančnej kultúry a bol to skutočne starobylý prežitok. Pravdepodobne dôvodom ich prežitia bolo zvýšenie výhrevnej plochy kachiel. Vyrábali ich a ešte do roku 1922 staval hrnčiar Hyben vo Važci. Podobné kachľové pece z hrncových kachličiek na širokej podmurovke, zaberajúce skoro štvrtinu veľkej izby sa nachádzali v interiéroch vo Vyšnej Boci pri Kráľovej Lehote, kde boli v hneď zhotovení.

stene oddeľujúcej izbu od pitvora. V niektorých obciach bolo ohnisko umiestnené v priestore nazývanom čiernou kuchyňou, ktorý býval oddelený priečkou z dosák alebo provizórnym prehradením od ostatnej časti pitvora. Príkladom sú obce Liptovská Lúžna, Černová a Liptovská Sielnica. „V prednej vstupnej časti pitvora býval umiestnený schod. Boli to jednoduché doskové schody vsadené do polgulačov, alebo len rebrík, ktorý slúžil na vstup do podstrešného priestoru.“⁸⁰ Koncom 19. a začiatkom 20. storočia sa otvorené ohnisko pomaly nahrádza murovaným sporákom. Z pitvora sa stáva čistá miestnosť bez dymu – kuchyňa a v plnej miere sa stáva obývatelným priestorom nielen počas leta ale aj v zime.⁸¹

Obrázok 4 Umiestnenie pece a trojpriestorový dom s oddelenou čiernou kuchyňou

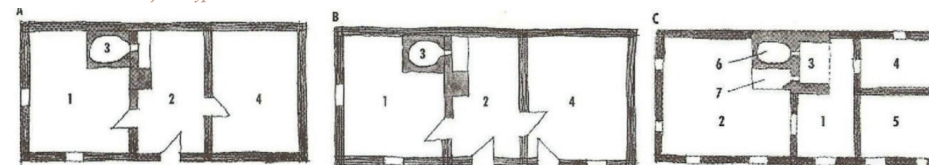

Zdroj: Krpelán, 1998

Z pitvora sa vchádzalo aj do komory, ktorá je situovaná v zadnej časti domu oproti izbe. Pôvodne komora slúžila len ako skladovací priestor na uloženie zásob potravín, domáceho náradia a v truhlách bolo odložené šatstvo a rodinné cennosti. Tiež sa tu nachádzala vyhlbená jama na uskladnenie zemiakov. Koncom 19. storočia, získava komora charakter obytnej izby. Hlavne v zime v nej spávali slobodní dospelí členovia rodiny alebo mladí manželia. Z malého otvoru v stene komory sa postupne stáva okno, ktoré časom nadobúda proporcie okna v izbe. Vplyvom Goralských valachov bolo umiestnenie zadných komôr v Bocianskej, Revúckej doline, ale aj v Liptovskej Osade odlišné.⁸² Vybudovaním vykurovacieho zariadenia

sa komora mení na trvalo obývaný priestor — zadnú izbu. Tento proces nastáva najmä po 1. svetovej vojne. V niektorých obciach, ako Liptovská Anna, Liptovské Matiašovce, Liptovská Sielnica, Liptovský Trnovec, Liptovská Lužná a Malatíny, bol problém kultivovania komory riešený jej pozdĺžnym predelením na dva malé priestory — komoru a zadnú izbičku s oknom do dvora.⁸³

Obrázok 5 Pôdorys trojpriestorového domu

Zdroj: Hájek, 2001

Osobitné pôdorysné riešenie majú domy vo Vyšnej a Nižnej Boci, postavené v 18. a prvej polovici 19. storočia. Pôdorys domu vychádza z trojdielného princípu rozvinutého o ďalšie priestory. Vedľa izby sa nachádza menšia izba — tzv. izbenná komora. Z izby bola po vyčlenená šírka. Izbenná komora napríklad na Boci slúžila hlavne v staršom období ako výmenok pre starých rodičov. Vedľa pitvora sa nachádza pitvorná komora. Tretí priestor domu netvorila komora, ale maštal prístupná len z pitvora. Takýto dom predstavuje jednu z variant komorovo-maštalového typu domu ojedinele sa vyskytujúceho na strednom a severnom Slovensku, prevažne v banských oblastiach. Toto členenie sa výnimočne zachovalo až do druhej polovice 19. storočia. Domy stavané v druhej polovici 19. storočia majú už namiesto maštale, ktorá sa vyčlenila ako samostatná stavba, druhú — zadnú izbu.⁸⁴

Popri trojdielných domoch sa na Liptove v značnom počte vyskytovali aj dvojdielne dispozície obytného domu, len s izbou a pitvorom, prípadne s kuchyňou. Tento typ domu obývali väčšinou najchudobnejšie vrstvy obyvateľstva. Drevené dvojdielne domy v Liptove len málokde môžeme nájsť stáť samostatne. Stavali sa

⁸⁰ ZUSKINOVÁ, I. Ľudový nábytok a bývanie v Liptove, s.16.

⁸¹ ZUSKINOVÁ, I. Ľudový nábytok a bývanie v Liptove, s.17.

⁸² MENCL, V. Lidová architektúra v Československu, s. 384.

⁸³ LANGER, J. Zvláštnosti tradičného vývoja ľudového domu v Liptove. In Slovenský národopis XX, č. 4, s. 590.

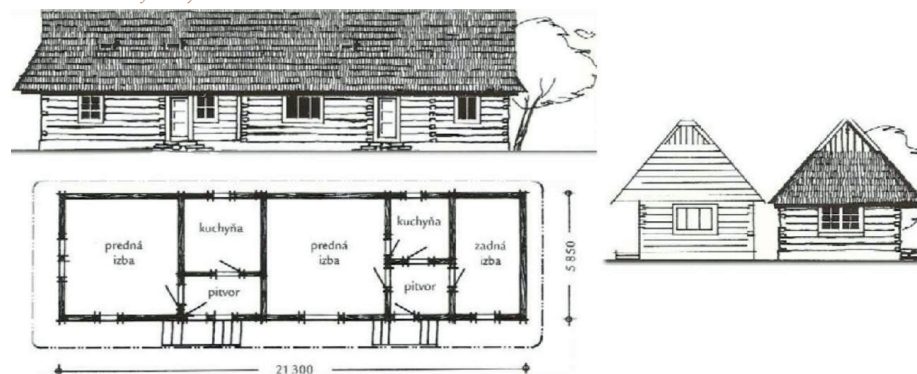
⁸⁴ BENŽA, M.: Lokálne dobové formy ľudového staviteľstva a výber objektov pre región Liptov v Múzeu slovenskej dediny. In : Zborník SNM LXXIII, Etnografia 20. Martin 1979, s. 41.

viaceré v jednom dvore za sebou a vytvárali tak dlhé dvory. Hlavne v hornom a dolnom Liptove bolo veľmi rozšírené radenie dvoch, troch alebo viacerých domov, či už dvojdielných alebo trojdielných, za sebou v jednom rade, v jednom dvore (obrázok 1). Konštrukčne boli domy spojené do jedného celku, pričom sa ich pôdorysná dispozícia (izba, pitvor, komora) dôsledne symetricky opakovala. Pri takýchto stavbách sa ušetrilo na krove, keďže v mnohých prípadoch boli domy umiestnené pod spoločnou strechou. Vyplyvalo to z nedostatku pozemkov pre stavbu nových či už obytných alebo hospodárskych stavieb. Z drobných stavieb sa tak vytvorila jedna veľká, v ktorej sa lepšie hospodárilo s teplom, čo bolo v tomto kraji dôležité.

V ostatných obciach Liptova pôdorysné usporiadanie viacerých domov za sebou do jedného celku súviselo s rozpadajúcim sa systémom veľkorodiny. Vo väčšine prípadoch si súrodenci stavali nové vlastné obydlia v spoločných dvoroch, tým že ich radili za sebou za prvý dom. Potreby deliacej sa veľkorodiny sa riešili aj zväčšením pitvora, v ktorom sa oproti sebe stavali dve otvorené ohniská. Z oboch strán pitvora, teda z predu i zo zady boli postavené izby, každá pre jednu rodinu.

Vlastný vývin dispozície dvojdielných domov smeroval k vydeleniu teplej kuchyne z pitvora. Na rozdiel od čiernej kuchyne, ktorá slúžila len na prípravu pokrmov a uloženie kuchynského riadu, teplá kuchyňa, v ktorej sa prešlo k manipulácii s uzavretým ohňom v sporáku, sa začala využívať ako obytný priestor. Postupne sa sem z izby presúvalo stolovanie a často aj spávanie časti rodinných príslušníkov. Zriedkavejším riešením bolo vytvorenie komory z priestoru izby. Zvláštnosťou riešenia murovaných domov s dvojdielnou dispozíciou v hornom Liptove bolo, že komora sa premiestnila do podstrešného priestoru v podobe klenutej nadstavby nad priestorom izby.⁸⁵

Obrázok 6 Dvojdielny dom

Zdroj: Krpelán, 1998

Drevené dvojdielne domy sú príbytkami hospodársky najslabších vrstiev obyvateľstva, bývalých komorníkov, želiarov, lesných robotníkov a pltníkov, aj keď treba uviesť, že dedinská chudoba obývala i trojdielne domy. Murované dvojdielne domy obývali všetky vrstvy obyvateľov, pretože v hornom Liptove predstavujú najrozšírenejšiu formu obytného domu. Dvojdielne domy sa len zriedkavo stavali samostatne. Spravidla boli kumulované za sebou vytvárajúc dlhé dvory.⁸⁶

Kumulované formy obytných domov v Liptove sa vyskytujú pomerne často. Za prechodnú formu od prostého trojdielného domu ku kumulovanej forme možno pokladať obývanie jedného domu dvoma rodinami, ktoré bývajú v dvoch samostatných izbách a spoločne užívajú nerozdelený pitvor. Priečnym rozdelením pitvora sa vytvárajú dve samostatné bytové jednotky, ktoré ako celok môžeme pokladať za druhotne vzniknutú dvojdomú formu.⁸⁷ Najrozšírenejšou podobou kumulovanej formy obytného domu v Liptove je radenie dvoch až niekoľkých dvoj alebo trojdielných domov za sebou, konštrukčne spojených do jedného celku, pričom sa ich dispozičná schéma dôsledne symetricky opakuje. Túto kumulovanú formu obytného domu nachádzame vo všetkých častiach Liptova, všade tam, kde

⁸⁵ BENŽA, M.: Lokálne dobové formy ľudového staviteľstva a výber objektov pre región Liptov v Múzeu slovenskej dediny. In : Zborník SNM LXXIII, Etnografia 20. Martin 1979, s. 41.

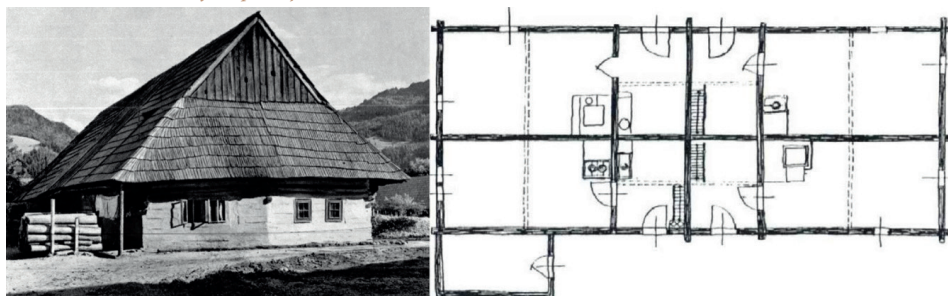
⁸⁶ BENŽA, M.: Lokálne dobové formy ľudového staviteľstva a výber objektov pre región Liptov v Múzeu slovenskej dediny. In : Zborník SNM LXXIII, Etnografia 20. Martin 1979, s. 41.

⁸⁷ BENŽA, M.: Lokálne dobové formy ľudového staviteľstva a výber objektov pre región Liptov v Múzeu slovenskej dediny. In : Zborník SNM LXXIII, Etnografia 20. Martin 1979, s. 41.

boli vhodné sociálne a urbanistické podmienky.⁸⁸ Zriedkavejšiu podobu kumulovanej formy predstavuje radenie dvoch dvoj alebo trojdielných obytných domov vedľa seba, so spoločnou deliacou, čelnou i zadnou stenou a strechou nad celou šírkou objektu.⁸⁹

Poslednú a najzriedkavejšie sa vyskytujúcu kumulovanú formu obytného domu predstavuje štvordom. Tento druh domu spájali štyri obytné jednotky, ktoré boli radené do štvorca. Mal dôslednú symetrickú dispozíciu a konštrukčne bol budovaný ako jeden celok. Tieto štyri obydlia sú rozdelené stredovými zrubovými stenami, ktoré v pôdoryse vytvárajú kríž.⁹⁰ Domy sa stavali z mohutných opracovaných trámov, spôsobom, ktorý bol všeobecne rozšírený. Tie sa bielili alebo omietali, čo býval všeobecný trend a sprievodný znak bohatstva oblasti, ktorý bol charakteristický pre celé Slovensko. Obývali ho spravidla želiari, neskôr malí roľníci, lesní a drevospracujúci robotníci. Všetky štvordomy pochádzali z 18. a začiatku 19. storočia. Od polovice 19. storočia sa štvordomy už nestavali.

Obrázok 7 Štvordom a jeho pôdorys

Zdroj: Lazišťan, 1983

Všeobecne sa predpokladá, že vznikli v dôsledku direktívnych zemepanských nariadení.⁹¹ Liptovské domy tohto typu nevznikli z hľadiska stavebného či sociálneho (vnútorným delením veľkorodiny), ale podľa plánov na objednávku panstva Likavského hradu s následným osídlením cudzími osadníkmi.

Podobným spôsobom budovali svoje obytné stavby dokopy v Hubovej, ktorá je známa výskytom štvordomov. Vo väčšej koncentrácii sa nachádzali len tu. V niektorých okolitých obciach, ako napríklad v Černovej, sa vyskytovali ojedinele.

Hubová je stará stredoveká obec, ktorá síce vznikla už v 14. storočí, ale dnešnú podobu získala až na konci 18. storočia, keď sa tu začalo intenzívne ťažiť drevo. Štvordomy v Hubovej užívali vo väčšej miere len želiari a lesní robotníci, ktorí žili na spoločných dvoroch, ale neboli príbuzní. Z toho vyplýva, že pravidelné dispozície týchto obytných domov, vybudovaných na opakujúcej sa schéme, nás uisťujú o plánovanom a uváženom konaní vyšších zúčastnených v Liptove. Prítomné štvordomy sa nestihli zmeniť na murované. Po požiari v roku 1881 domy v Hubovej ľahli popolom a tento typ sa už ďalej nestaval. Niekoľko ich ostalo v Černovej a Motyčkách.⁹²

Pre Liptov sú charakteristické aj obytno-hospodárske celky zámožnejších vrstiev, zemianske kúrie a kaštiele s hospodárskymi dvormi. Týchto objektov bolo v Liptove oveľa viac ako v okolitých severoslovenských župách. Najchudobnejšia vrstva zemanov zvyčajne obývala domy, ktoré sa v ničom neodlišovali od sedliackych. Príslušníci strednej vrstvy si stavali kúrie z dreva, zriedkavejšie z kameňa. Tvrdý stavebný materiál bol naplno využívaný až na kúriach a kaštieloch stavaných pre najbohatšie vrstvy zemanov a strednej šľachty. Drevená kúria mala zvyčajne tri až štyri vzájomne prechodné izby. Vstupný priestor sa nachádzal v strede objektu, odkiaľ bolo možné čelne vojsť do čiernej kuchyne a do obytných priestorov na oboch stranách vstupu. Z čiernej kuchyne sa dalo prejsť na dvor. V priestore, prilaňom ku kuchyni, smerom do dvora, bývala komora.⁹³

⁸⁸ LANGER, J. Zvláštnosti tradičného vývoja ľudového domu v Liptove. In Slovenský národopis XX, č. 4, s. 590.

⁸⁹ BENŽA, M.: Lokálne dobové formy ľudového staviteľstva a výber objektov pre región Liptov v Múzeu slovenskej dediny. In : Zborník SNM LXXIII, Etnografia 20. Martin 1979, s. 41.

⁹⁰ MENCL, V. Lidová architektura v Československu. Praha: Academia nakladatelství československé akademie věd, 1980. s. 500.

⁹¹ STANO, P. Zrubové štvordomy v Hubovej. Pamiatky a múzeá 6, s. 183.

⁹² STANO, P. Zrubové štvordomy v Hubovej. Pamiatky a múzeá 6, s. 183.

⁹³ BENŽA, M.: Lokálne dobové formy ľudového staviteľstva a výber objektov pre región Liptov v Múzeu slovenskej dediny. In : Zborník SNM LXXIII, Etnografia 20. Martin 1979, s. 41.

HOSPODÁRSKE OBJEKTY

Väčšina obcí v Liptove, okrem niektorých bohatších v strednom Liptove, kde patrili Liptovská Sielnica, Liptovský Trnovec či Partizánska Lupča, bola preludnená a priestor na vytváranie nových obytných domov a hospodárskych stavieb nebol dostatočný. Limitujúce boli zábrany hlavne zo strany vrchnosti a cirkvi, ale aj prirodzené šetrenie ornej pôdy. Z tohto dôvodu dochádzalo postupne k členeniu intravilánov. Najskôr sa členili po šírke a potom po dĺžke. V obciach prevládal systém viacerých hospodárov na jednom hospodárstve. Pri osamostatnení a rozpade spoločných domácností si stavali synovia domy za prvým rodičovským. Hospodárske budovy sa preto vysúvali do zadnej časti a stoja ako samostatné objekty. Dvor, ako komunikačný priestor sa preto často nazýval ulica.

Vstup do dvora bol v prevažnej väčšine liptovských obcí otvorený. V obciach, v ktorých prevládal systém jedného hospodára sa brány alebo vráta zavádzajú neskôr. V dedinách ako Hybe a Partizánska Lupča, ktorých malomestský charakter a výzor v minulosti ovplyvňovali remeslá a obchod, sa do dvorov vstupovalo spravidla krytými a bránou uzavretými sieňami. Na prelome 19. a 20. storočia už mali zväčša otvorené vchody do dvorov.⁹⁴ Keďže v hornom a dolnom Liptove bývalo a hospodáril v jednom dvore viacej hospodárov, bolo zbytočné oddeľovať dvor od cesty bránou alebo vrátami. Dvory v Liptove boli často úzke a postavením brány by sa ešte viac zúžili.

V hornom a dolnom Liptove stáli hospodárske budovy oddelene od obytnej časti. Hospodárske objekty boli často sústredené pod jednou vysokou sedlovou strechou. V Liptove mali väčšinou štvorpriestorové členenie na cieňu-maštal a holohumnicu-záčin. Vytvárali sa tak hospodárske dvory, ktoré sa stavali v zadných častiach intravilánu, kde tvorili samostatné objekty. Aby bola plocha okolo domu maximálne využitá dochádzalo v strednom Liptove k umiestneniu hospodárskej časti do tesnej blízkosti obytného domu, alebo dokonca do jeho priameho spojenia s domom. Taktiež tu dochádzalo aj k spojeniu humna a maštale – ciene, dvoch základných hospodárskych objektov, pod jednu strechu. Priestory humna slúžili hlavne na uskladňovanie obilia. Priestory nad maštalou a cieňou na úschovu

seny. V obciach Liptovské Matiašovce, Liptovské Behárovce či Liptovská Sielnica bola zadná polovica dvora až po vchod domu zastrešená. Príklady zastrešenia celého dvora nájdeme aj na niekoľkých zachovaných domoch v Liptovskom Trnovci (obrázok 3). Považujeme to za vplyv spišských obcí. Dochádzalo tu k predĺženiu ciene popred dom na úroveň pitvora. Napríklad v Liptovskom Trnovci sa predĺžil až na úroveň čela domu. Celá obytná aj hospodárska časť tak bola sústredená pod jednu strechu. Vytváral sa chránený priestor pred vchodom do domu, ktorý hlavne v zimných mesiacoch hospodárovi umožňoval v suchu a teple prechádzať z obytnej do hospodárskych častí. Pitvor a komora sa tak stali tmavými miestnosťami. V niektorých prípadoch tento nedostatok ľudia riešili vybudovaním okna do susedovej strany.

Jednou z výnimiek stredného Liptova, kde prevažuje systém viacerých hospodárov na jednom intraviláne, bol Bobrovec. Obec, ktorá v roku 1899 takmer celá vyhorela. Pri obnove dediny sa stavali prevažne len murované domy. Kvôli častým požiarom sa začali robiť medzi jednotlivými objektmi väčšie medzery a dochádzalo tak k oddeleniu hospodárskych budov od domu. Príkladom sú Liptovské Sliače a okolité dediny. Napríklad po vyhorení podstatnej časti obce Lisková bola celá predná časť vyhradená pre výstavbu domov a zadná pre dvory.

Skupinu, kde je usporiadanie jednotlivých jednotiek hospodárskeho dvora odlišné, tvoria obce Liptovská Osada, Liptovská Lúžna a Liptovské Revúce. Štvorpriestorové delenie hospodárskeho dvora sa tu nezachovalo. Podmienené to bolo malou výmerou ornej pôdy. Humno bolo obmedzené len na holohumnicu, ktorá sa umiestňovala medzi maštal a ovčiareň. Keď boli hospodárske objekty dvoch alebo viacerých hospodárov situované pod jednou strechou tak sa hospodársky dvor obmedzil len na holohumnicu a maštal. Usporiadanie usadlostí bolo nepravdivé, podmienené členitosťou a tvarom terénu. Tomu podliehalo aj situovanie hospodárskych budov.⁹⁵

Odlišný spôsob usporiadania usadlosti bol v nami skúmanej obci Huty, kde hospodársky dvor uzatvárali obytné i hospodárske budovy a to minimálne z troch strán. V ostatných horských obciach boli hospodárske objekty väčšinou oddelené

⁹⁴ HYČKO, J. Hospodárske stavby v Liptove. In Zborník SNM, roč. 65. Etnografia 12, s. 76.

⁹⁵ HYČKO, J. Hospodárske stavby v Liptove. In Zborník SNM, roč. 65. Etnografia 12, s. 96.

od obytnej časti. Pre väčšinu obcí Liptova boli typické široké a vysoké objekty dvorov či humien, ktoré boli postavené spravidla na os alebo rovnobežne s osou intravilánu. V nich boli obyčajne vedľa seba priestory cieňa-maštal, holohumnica-záčin. Tiero široké stavby na úzkych intravilánoch zaberali často takmer celú ich šírku.⁹⁶

Maštale sa neskôr začínajú stavať bližšie k domu. Chovali sa v nich hospodárske zvieratá o ktoré sa bolo treba denne starať. Maštale boli zrubového charakteru s vysokou sedlovou strechou. Nad nimi sa na povale uskladňovalo seno. Povala bola často z otesaných trámov a prikrytá hlinou, aby sa seno kvôli výparom z hospodárskych zvierat nekazilo. V liptovských obciach boli s maštalami pod jednou strechou často umiestnené ciene. Ciene mali drevenú stĺpovú konštrukciu. Boli obité žrdovinou alebo doskami. Rúbalo a uskladňovalo sa v nich drevo, odkladali sa tu rôzne náradia, prípadne tu mohli byť kuríny a chlievy.⁹⁷ Hnojisko bolo umiestnené zväčša pred maštalou. Pri užších cieňach boli chlievy a hnojisko umiestnené z jej vonkajšej strany, pod predĺženým ostreším. Ak sa na jednom intraviláne vyskytovalo viacej hospodárov a vznikali spojené dvory tak ciene neboli oddelené. Mali aj komunikačnú funkciu. Slúžili ako voľný prechod pre všetkých majiteľov a dalo sa cez ne prechádzať aj vozom. Pokiaľ boli ciene oddelené, tak majitelia stredných dvorov mali prístup do ciene len z boku, z ulice. Vráta boli buď jednokrídlové a v nich boli umiestnené dvere alebo dvojkřídlové. Pri dvojkřídlových vrátach bolo jedno křídlo užšie a slúžilo aj ako dvere.

Humná boli takmer v celom Liptove jednozáčinové. Záčin slúžil na uskladňovanie obilnín. V Liptove bol pomer zeleného krmiva väčší oproti obilninám a preto pre záčiny bývali vyčlenené menšie priestory. Popri dvoroch sa v obciach celého Liptova stretávame i so samostatnými celkami ciení, maštali a humien stojacich za sebou v zadnej časti intravilánu. Humná bývali umiestnené priečne alebo pozdĺžne s osou intravilánu. Skladali sa zo záčina a holohumnice. Dvojzáčinové humná boli v Liptove zriedkavosťou. V niektorých prípadoch býval k humnu pristavený

plevinec. Vchod do humna bol umiestnený asymetricky na bočnej alebo čelnej stene.⁹⁸ Strana záčina a plevinca bývala zrubová. Humná v Liptove boli typické tým, že nad záčinom nebola povala. Strana holohumnice mala z vonkajšej strany rámovú konštrukciu. Medzery medzi stĺpmi boli vyplnené malou guľatinou alebo doskami. Holohumnice boli často obhádzané hlinou a omazané, aby sa najmä pri mlátení za vetra neroztrusovalo zrno. Humná sa stavali podľa možností mimo hospodárskych dvorov, najmä kvôli malému priestoru intravilánu, niekedy až vo vzdialenosti 200-300 metrov. Tento jav možno badať v obciach Vavrišovo, Pribylina, Liptovský Peter atď. V dedinách, kde boli hospodárske budovy umiestnené za domom, sa humná stavali buď rovnobežne s osou intravilánu, ale často aj kolmo na komunikáciu.

Z hospodárskych stavieb boli pre Liptov typické sýpky alebo tzv. sypárne, ktoré boli postavené uprostred obcí a lemovali cesty liptovských dedín alebo boli postavené v radoch popri potoku, oproti štítom obytných domov, ale z opačnej strany cesty. Takto boli postavené napríklad v Pribyline, Vavrišove, Liptovských Sliačoch, Bobrovci a iných. V obciach boli tiež zoskupené na pôvodne obecných pozemkoch.⁹⁹ V horských obciach, ktorých výmera ornej pôdy bola minimálna a obilie sa uskladňovalo v stokoch na povale domu alebo v humne.¹⁰⁰ V niektorých obciach ako napríklad v Hubovej sa sýpky stavali za obcou, čím uzatvárali obce odzadu. V takýchto prípadoch sa niektoré po dvoch združovali k sebe. Nedostatok priestoru nútil obyvateľov liptovských obcí, ako Východná a Lisková, stavať sýpky na pôvodne obecnom pozemku. Po častých požiaroch v druhej polovici 19. storočia sa sýpky v obciach horného Liptova začali umiestňovať viac medzi domy alebo za ne. Sypárne mali zrubovú konštrukciu nad ktorou mierne pretŕčala slamená alebo šindľová strecha. Na stavbu sa najviac využívali tesané drevené brvná. Sypárne nemali okná, len dvere so zrubovým portálom. Na štítovej strane sa nachádzalo ostrešie. Štítové strany bývali chránené šikmými striedkami z dosák alebo šindľov. Z vonka bývali natreté hrubou vrstvou hliny, aby rýchlo neprehoreli a nevznikli tak veľké škody. Hlinou boli natreté aj stropy sýpok, ktoré boli zasklepené tenšími

⁹⁶ HYČKO, J. Hospodárske stavby v Liptove. In Zborník SNM, roč. 65. Etnografia 12, s. 76.

⁹⁷ HYČKO, J. Hospodárske stavby v Liptove. In Zborník SNM, roč. 65. Etnografia 12, s. 71.

⁹⁸ BENŽA, M.: Lokálne dobové formy ľudového staviteľstva a výber objektov pre región Liptov v Múzeu slovenskej dediny. In : Zborník SNM LXXIII, Etnografia 20. Martin 1979, s. 44.

⁹⁹ HYČKO, J. Hospodárske stavby v Liptove. In Zborník SNM, roč. 65. Etnografia 12, s. 99.

¹⁰⁰ BENŽA, M. Liptov. In Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku, s. 278.

brvnami. Konštrukcia strechy sa riešila tak, aby sa pri požiari dala rýchlo strhnúť a sýpka bola naďalej chránená hrubou vrstvou hliny.¹⁰¹ V obciach horného Liptova sa stavali aj murované sypárne, ktoré boli dvojpodlažné. Dolu sa nachádzali stoky na obilie, sud na kapustu, sud na solené mäso, prípadne tu bolo uložené aj drobné hospodárske náradie. Hore bývali truhly so šatstvom, žrdky na staršie šatstvo a obuv, praslice, kolovraty a súciastky krosien.¹⁰² Pôvodné drevené sýpky boli dvojpodlažné. Na spodnom podlaží sa uskladňovalo obilie v drevených štokoch a na povale mali ľudia uskladnené šatstvo v truhliciach, obuv a niektoré nástroje, ktoré sa využívali hlavne v zimnom období. V obciach ako Liptovský Trnovec či Liptovské Sliacze sa spolu so sýpkami stavali murované a zasklepené pivnice. Hlavne v murárskych obciach sa sýpky začali stavať murované. Rozlohou boli väčšie, ale často sa stavali na spôsob pôvodných drevených. Pôvodne sa umiestňovali pred dom, ale najmä kvôli požiarnym opatreniam a nedostatočného priestoru na výstavbu nových domov sa vysúvajú za cestu, na druhú stranu. Sýpky sa stavali popri hlavných cestách a oproti domom aj preto, aby ich majitelia mali stále v dohľade.

Nedostatok priestoru nútil obyvateľov liptovských obcí stavať niektoré hospodárske budovy na obecnej pôde. Sústreďovali sa tam najmä sýpky, ktoré sa často stavali izolovane od roľníckej usadlosti. Tento jav vznikal aj z bezpečnostných príčin, ako ochrana proti požiariu. Na obecnom pozemku sa stavali aj iné hospodárske objekty, ako napríklad stodoly v Hybiach, ktoré často vytvárali menšie samostatné komplexy.

Hospodárske stavby taktiež tvorili senníky roztrúsené po vzdialených horských i bližších lúkach. Mali zrubový charakter dvojakého druhu. Prvý typ bol s otvorom v štíte a druhý s otvorom v stene zrubu. Senníky na lúkach vznikli z dvoch príčin. Vznikali pre veľkú vzdialenosť lúk od obcí a sťažené obhospodarovanie so záprahom. Nasledujúcou príčinou boli malé skladovacie priestory

v dedine a časté požiare. Hospodár potreboval mať zásoby krmu aj mimo dediny. Ak mal hospodár viac lúk, spravidla si staval senník na každej lúke. Seno z nich sa do dediny zväžalo až v zime.¹⁰³

Zemiaky boli v minulosti dôležitou súčasťou stravy obyvateľov Liptova a problém ich uskladnenia bol veľmi dôležitý. Najpoužívanejším skladovacím priestorom na zemiaky boli jamy.¹⁰⁴ Murované pivnice pod domami, sýpkami alebo humnami sa začali budovať až koncom 19. storočia. Jamy na zemiaky boli bankovitového tvaru a boli 2 až 3 m hlboké. Ústie mali obložené vencom zrubu na jedno brvno. Prikrývali sa najčastejšie prenosnou sedlovou strieškou. Väčší roľník mal spravidla dve až tri jamy. Pre takmer všetky obce v Liptove bolo charakteristické sústredenie jam za dedinou, na suchých slnečných svahoch, na obecnych pozemkoch alebo v briežku na konci intravilánu.¹⁰⁵

Ojedinelými zjavmi medzi hospodárskymi stavbami v Liptove sú kraviarky v Liptovskej Lúžnej a štále v Nižnej a Vyšnej Boci. Kraviarky sú jednoduché letné maštale na úbočiach kopcov powyše dedín, v ktorých bol ustajnený pasúci sa dobytok počas leta. Kravy sa nezháňali denne do dediny, ale ženy ich chodili dojiť na pasienok. Vznik kraviarok bol podmienený veľkou vzdialenosťou pasienku od dediny.¹⁰⁶ Štále sú zrubené maštale stojace na vzdialenejších lúkach a pasienkoch, v ktorých bol ustajnený dobytok najmä v zime dovtedy, kým sa neskrmili zásoby krmiva uložené na povale a v blízkych senníkoch. V lete bol dobytok ustajnený v maštaliach postavených v dedine.¹⁰⁷

¹⁰¹ HYČKO, J. Hospodárske stavby v Liptove. In Zborník SNM, roč. 65. Etnografia 12, s. 99-101.

¹⁰² HYČKO, J. Hospodárske stavby v Liptove. In Zborník SNM, roč. 65. Etnografia 12, s. 101.

¹⁰³ HYČKO, J. Hospodárske stavby v Liptove. In Zborník SNM, roč. 65. Etnografia 12, s. 103.

¹⁰⁴ HYČKO, J. Hospodárske stavby v Liptove. In Zborník SNM, roč. 65. Etnografia 12, s. 101.

¹⁰⁵ BENŽA, M.: Lokálne dobové formy ľudového staviteľstva a výber objektov pre región Liptov v Múzeu slovenskej dediny. In : Zborník SNM LXXIII, Etnografia 20. Martin 1979, s. 45.

¹⁰⁶ BENŽA, M.: Lokálne dobové formy ľudového staviteľstva a výber objektov pre región Liptov v Múzeu slovenskej dediny. In : Zborník SNM LXXIII, Etnografia 20. Martin 1979, s. 47

¹⁰⁷ BENŽA, M. Liptov. In Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku, s. 279.

TECHNICKÉ STAVBY

Obyvateľstvo Liptova sa nezúčastňovalo iba na poľnohospodárskej výrobe. Tento fakt vyvolal výstavbu špeciálnych objektov, ako boli mlyny, pily, valchy a vyhne. Ostatné dielne remeselníkov sa zriaďovali v izbách a komorách domov. Charakter jednotlivých dielní určoval inventár a úprava priestorov. Medzi tradičné dielne v Liptove patrili garbiarne, hrnčiarske dielne, remenárske, kožušnícke a farbiarske dielne.¹⁰⁸

Množstvo technických stavieb sa nachádzalo práve v skúmanej oblasti. Jeden z mála zachovaných mlynov s pilou na vodný pohon sa dodnes nachádza v Kvačianskej doline, ktorá leží v bezprostrednej blízkosti mikroregiónu Svorad. Kvačianska dolina patrí medzi najkrajšie doliny na Slovensku. Mlyny sa nachádzajú v jej hornej časti nazývanej Oblazy, ktorá je umiestnená pri sútoku potokov – Hutianky, Borovianky a Ráztočianky. V Kvačianskej doline boli pôvodne tri mlyny. Gejdošovský horný mlyn bol postavený v 1. pol. 19. Storočia pre potreby obyvateľov obce Malé Borové. V súčasnosti sa tu nachádza rekonštruované mlynské zariadenie, ale aj pozostatky zo starého mlyna. Mlyn bol vyhlásený za chránenú kultúrnu pamiatku tradičného technického staviteľstva z konca 19. storočia, ktorá bola neskôr prestavaná. Komplex je trojpriestorový a postavený na kamennej podmurovke. Mlyn je zasadený v nenarušenom krajinnom rámci so zachovaným technicko – hospodárskym zázemím: hať, náhony, lúka, senník. Stavba je súčasťou tradičnej architektúry so špecifickými regionálnymi prvkami. Uchované technické vybavenie mlyna zas predstavuje príklad vývoja technológie v poslednom období tradičného mlynárstva. Pamiatka prezentuje hodnoty architektonické, kultúrne, technické, historické a krajinárske.

Brunčiakovský dolný mlyn postavila obec Veľké Borové v rovnakom časovom horizonte. Bol dvojpriestorový s izbou a mlynicou. Na pohon slúžili dve kolesá situované za sebou, ktoré poháňali okrem dvoch mlynských strojov aj pílu. Majiteľ František Brunčiak mechanizmy prerobil na ozubené prevody a zrušil jeden z mlynských strojov. Namiesto neho dal pristaviť gátor. Tým vznikol typický

pôdorys objektu v tvare „L“. Mlyn prešiel celkovou rekonštrukciou. Obytná časť mlynu je dnes úplne obnovená a obývaná. Objekty technologickej časti, mlynice a pily, majú zrekonštruované nosné konštrukcie a vybudované boli nové strechy. Väčšina drevených mlynských strojov nevydržala, ale základ technológie, tvorený prevodovou zostavou, a celý stroj gátorovej pily ostal neporušený. Prevody a stroj gátra sú z liatiny. Ukotvené sú v nezávislých základoch a zdobia ich bronzové ložiská. V roku 2005 bolo cieľom uviesť pílu do pôvodného, prevádzkyschopného stavu tak, aby gátor fungoval. Týmto spôsobom vznikla snaha vytvoriť ojedinelú živú expozíciu.

Tretí mlyn patril obyvateľom Hút. Nachádzal sa hlbšie v doline. V 19. Storočí ho zobrala veľká voda. Smerom na Huty bola postavená aj furmanská krčma, ktorá bola počas 2. Sv. vojny vypálená.

Pri mlyne bola často postavená aj valcha. V niektorých prípadoch bola s mlynom konštrukčne spojená. Valcha slúžila na splšťovanie súkna. Tieto hydrotechnické zariadenia sa nachádzali v Liptove prevažne v tých častiach, v ktorých bol rozšírený intenzívny chov oviec. Valcha bola spravidla jednopriestorová zrubová stavba, zriedka murovaná z kameňa, so sedlovou strechou krytou šindľom.¹⁰⁹ Princíp valchovania spočíval v tom, že sa súkno máčalo v horúcej vode s pridaním dobytčieho moču, ktorý bol v minulosti jediný dostupný odmasťovací prostriedok a súčasne sa mechanicky tĺklo palicami, ktoré sa nazývajú stupy. Pohon stupov bol zaistovaný vodným kolesom. Voda sa z náhonu viedla korýtkami do veľkého otvoreného kotla, kde sa ohrievala, dopĺňovala dobytčím močom a ďalej potom odvádzala iným korýtkom priamo pod stupy valchovacieho zariadenia.¹¹⁰ Vznik valchy bol spojený s rozvojom súkenníctva v oblastiach, ktoré boli ovplyvnené valaskou kolonizáciou a intenzívnym chovom oviec. Na začiatku priemyselnej revolúcie, keď nastal rozvoj textiliek valchy zanikli. Vodný pohon sa začal používať k iným účelom. Na mieste váľch vznikali napríklad mlyny s pilami alebo šrotovníky.

Ďalším zamestnaním, ktoré ovplyvnilo vznik technických stavieb v Liptove bolo baníctvo, ktoré bolo najmarkantnejšie v hornom Liptove. Z čias hornoliptovského

¹⁰⁸ LANGER, J. Zvláštnosti tradičného vývoja ľudového domu v Liptove. In Slovenský národopis XX, č. 4, s. 585.

¹⁰⁹ VALCHA. <http://www.uluv.sk/product/valcha-6130/>

¹¹⁰ ABECEDA malých vodných pohonů. Valcha. <http://mve.energetika.cz/uvod/valcha.htm>

baníctva sa zachovala vážnica a klopačka na Maši medzi Liptovským Hrádkom a Kráľovou Lehotou. Spracovávala sa tu železná ruda, ktorá sa ťažila na Bociach. V okolí týchto objektov sa nachádzala aj vysoká pec, kde sa z vyťaženej rudy získavalo železo. Pri peci boli stupy, ktoré boli poháňané vodou a slúžili na drvenie železnej rudy na menšie, lepšie spracovateľné kúsky. Ruda sa vyvážala prevažne vo forme polotovarov, ingotitov. Priamo v Maši sa zhotovovali ozdobné mreže, kríže a náradie pre baníkov. Za vlády arcivojvodu Albrechta bola činnosť vysokej pece pozastavená a pec prenesená do Třínca.

V Malužinskej doline bol vybudovaný vodný tajch, ktorý tiež radíme medzi technické stavby Liptova. Slúžil na zvýšenie prietoku rieky. Týmto spôsobom sa zjednodušila preprava dreva splavovaním. Vodný tajch bol zrekonštruovaný a existuje dodnes.

Ďalším typom technických stavieb, ktoré sa v Liptove vyskytovali sú vyhne. Jednou z nich bola aj drevená kováčska vyhňa z Liptovskej Kokavy. Bola postavená v roku 1936 a dnes je prenesená do Múzea liptovskej dediny v Pribyline. V kováčskych vyhniach sa vyrábali samostatné kováčske výrobky. Kováčka výroba v obci slúžila prevažne potrebám roľníckeho obyvateľstva a zameriavala sa na výrobu a opravy kovového náradia. Kováči často však spolupracovali s kolármi a okúvali vozy, sane, sánky, kolesá rôznych druhov. Vyrábali a opravovali zámky na dvere a brány, kovanie na dvere a okná, zhotovovali mreže a okenice. Hlavnou prácou bolo však podkúvanie koni a volov. Kováčka vyhňa, ktorá je zapísaná v Ústrednom zozname pamiatkového fondu a stále stojí na svojom pôvodnom mieste vo Vlachoch.

V súvislosti s technickými stavbami je nutné spomenúť útvary, ktoré boli ústrednými bodmi obcí a plnili v živote dedičanov dôležité úlohy. V strede obce býval rozšírený priestor, ktorý mal charakter obdĺžnikového alebo elipsoidného námestia. Tu sa nachádzali dominanty mladšieho pôvodu, ako zvonica, požiarňa zbrojnica, obecný dom, domy obchodníkov, remeselníkov, krčma a kostol.¹¹¹ Príkladom je požiarňa zbrojnica v Jalovci, ktorá je teraz súčasťou Múzea liptovskej dediny. Bola postavená okolo roku 1865. Stála v strede obce pri hlavnej komunikácii. Stavba má

veľmi zložitú, dômyselnú krovovú väzbu. Prízemie tvorila pravouhlá trámová konštrukcia. Nad ním bolo poschodie s doskovou podlahou. Konštrukcia bola zastrešená vysokou ihlanovitou strechou zakončenou krížom. V požiarnej zbrojnici sú umiestnené dobové historické striekačky z Liptovského Hrádku a Podturne.¹¹²

SPOLOČENSKÉ OBJEKTY

Za spoločenské stavby považujeme najmä školy, dedinské krčmy, prístrešné hostince, prípadne pastierne. V Liptove boli najstaršie školy umiestnené v domoch, ktoré boli najskôr obytné. Najčastejšie to boli zrubové domy, ktoré niesli znaky tradičnej architektúry. Od polovice 19. storočia sa školy začali stavať na obecnom pozemku. Keďže to boli významné spoločenské objekty tak stáli prevažne uprostred obce. Škola, ktorá bola najskôr umiestnená v účelovom objekte, sa vystavala napr. v Hybiach. Školy boli jednotriedne. V objektoch sa nachádzali aj byty pre učiteľov. Neboli len centrom výchovy a vzdelávania mládeže, ale hlavne v staršom období aj strediskom kultúrneho života. Jednotriedne školy časom neboli kapacitne schopné spĺňať požiadavky ľudu. Začiatkom 20. storočia sa z toho dôvodu začali stavať viactriedne murované objekty, ktoré boli vybavené jedným alebo dvoma bytmi pre učiteľov. Tieto stavby už vychádzali najmä z mestskej dobovej architektúry. Okrem primárneho využitia v nich boli vytvorené podmienky pre kultúrnu a osvetovú činnosť. Napríklad v obciach Hybe a Partizánska Ľupča sa v nich hrávali divadelné predstavenia. Stali sa tak centrom kultúrneho života obcí. V určitých, hlavne menších obciach, stále pretrvávali jednotriedne školy. V niektorých malých obciach neboli z ekonomických dôvodov postavené. Deti museli z toho dôvodu dochádzať do najbližšej obce so školou.

Významné spoločenské stavby predstavovali krčmy. Okrem toho, že plnili reštauračnú funkciu boli najmä centrom komunikácie a šírenia informácií. Uzatvárali sa tam obchody, riešili spory a pod. Vystupovali tiež ako centrum

¹¹¹ LANGER, J. Zvláštnosti tradičného vývoja ľudového domu v Liptove. In Slovenský národopis XX, č. 4, s. 577.

¹¹² ZUSKINOVÁ, I. Múzeum liptovskej dediny Pribylina, s. 12.

spoločenského života a zábavy. Väčšinou sa nachádzali v pôvodne obytných domoch. Izba slúžila ako miestnosť pre hostí. Krčmár čapoval z pitvora a komora slúžila ako sklad, alebo obytný priestor pre krčmára. Krčmy sa často pomenovávali podľa ich nájomníka alebo vlastníka. V 19. a začiatkom 20. storočia nimi boli väčšinou židia. V neskoršom období boli krčmy v Liptove umiestnené v murovaných domoch. Pomerne lepšie podmienky poskytovali hostince umiestnené v účelových objektoch.¹¹³

Furmanské krčmy a prícestné hostince stáli pri hlavných komunikáciách vedúcich cez Liptov. Ich súčasťou bývala voziareň tzv. haláš, kde obchodníci a povozníci umiestňovali na noc svoje povozy. Takisto slúžili na prenocovanie rôznych priekupníkov a obchodníkov, ktorí prichádzali na jarmoky, alebo so svojím tovarom len prechádzali cez Liptov a potrebovali si tu oddýchnuť. Voziarne predstavovali veľké objekty s bránami na oboch stranách. Priemerne sa tam zmestili štyri cestovné povozy. Zrekonštruovaný haláš sa dodnes nachádza v obci Malužiná.

Ďalším druhom spoločenských stavieb boli pastierne. Považovali sa za obecný majetok a boli postavené na obecnom pozemku na okraji obce. Mali obytnú funkciu pre pastiera hovädzieho dobytku s rodinou.¹¹⁴ Obec mala právo rozhodovať o ich využití. V pastierňach žili chudobní obyvatelia, ktorí nemali svoj vlastný dom a boli nútení vykonávať práce pre obec. V Liptove mali prevažne charakter dvoj alebo trojprstorových zrubových stavieb, ku ktorým patrila aj maštal pre obecný dobytok. Tá bola v mnohých liptovských obciach postavená ďalej od obytnej časti. Maštal bola občasne umiestnená pod spoločnou strechou. Tento druh bol typický pre obce Važec, Bobrovec a Lúčky. Murované pastierne sa v Liptove často nevyskytovali. Vznikom družstiev sa pastierne zlikvidovali alebo ich prestavali.

ANALÝZA TRADIČNEJ ARCHITEKTÚRY LIPTOVA NA ZÁKLADE VYBRANÝCH KRITÉRIÍ

Východiskom pre nasledovnú analýzu ľudového staviteľstva Liptova je kapitola Etnografického atlasu Slovenska – Sídla a obydlie, ktoré sleduje tvarovú a konštrukčnú stránku problematiky, zdôrazňuje aj vzťahy existujúce medzi určitými typmi sídla, domu, hospodárskej budovy, bývaním a okolitou prírodou. Predmetom skúmania je sídlo ako celok, stavba obydlija, priestorové členenie a funkčné využitie domov, hlavné druhy hospodárskych budov a pod. s akcentom na región Liptov, ktorý je pre užšiu špecifikáciu rozdelený na horný, stredný a dolný Liptov. Zistené fakty tvoria hrubý základ poznatkov o tradičnej architektúre Liptova, ktoré boli podrobené detailnejšiemu výskumu v predchádzajúcich kapitolách.

Tabuľka 1 Analýza tradičnej architektúry Liptova

Sídla a obydlia	horný Liptov	stredný Liptov	dolný Liptov
pôdorysné typy sídel	hromadný cestný, skupinový cestný,	skupinový cestný, potočný radový, hromadný cestný	ulicový, potočný radový, voľný reťazový kolonizačný, reťazový kolonizačný
trvalé roľnícke rozptýlené sídla	-	-	-
sezónne roľnícke rozptýlené sídla	-	-	kraviarky
Situovanie domu			
orientácia čelného domu do ulice po šírke	ojedinele, juhovýchod – často	ojedinele, sever – často	ojedinele, juh – často
dvory obstané bytmi a hospodárskymi budovami	oblasť obstaných dvorov, východ – po oboch stranách	sever – po jednej strane i oboch	po jednej strane, po oboch stranách – západ
regionálna typológia priečelia			
Štítové dvojosové priečelie	s dreveným štítom, s drevenou podlomenicou	s dreveným štítom, s drevenou podlomenicou	s dreveným štítom, s drevenou podlomenicou
Asymetrické priečelie	viacosové (izba, komora)	viacosové (izba, komora)	viacosové (izba, komora), viacosové (pitvor, izba, komora)

¹¹³ ZUSKINOVÁ, I. Spoločenské stavby v Liptove. In Zborník SNM, Etnografia 31, roč. 84, s. 58.

¹¹⁴ ZUSKINOVÁ, I. Spoločenské stavby v Liptove. In Zborník SNM, Etnografia 31, roč. 84, s. 67.

Sídla a obydliá	horný Liptov	stredný Liptov	dolný Liptov
Poschodové domy	-	s výškou	s výškou
Znaky na dome	na priečelí, na štíte, na hrade domu	na priečelí, na štíte, na hrade domu	na priečelí, na štíte, na hrade domu
Vstup do domu			
vstup bol zvýraznený	drevenou strieškou na stĺpoch	drevenou strieškou na stĺpoch	drevenou strieškou na stĺpoch
vchod do pitvora bol chránený	v lete plachtou	v lete plachtou	-
zámky	zámka na drevený kľúč	-	zámka na drevený kľúč
Studne			
spôsoby čerpania vody	len pomocou hriadeľa	pomocou háka, hriadeľa	pomocou háka, hriadeľa
zásobovanie vodou	z nabíjaných studní	z nabíjaných studní, sever – vodovod	z nabíjaných studní
spevnenie stien studne	-	sever – spevnené kadlubom	-
Stavebný materiál, techniky a konštrukcie obydliá			
oblasť drevených stavieb	zrub na domoch a hospodárskych stavbách, rámová konštrukcia na hosp. stavbách	zrub na domoch a hospodárskych stavbách, rámová konštrukcia na hosp. stavbách	zrub na domoch a hospodárskych stavbách, rámová konštrukcia na domoch
oblasť hlinených stavieb	-	-	-
oblasť kamenných domov	áno	áno	áno
Omietky na domoch			
oblasti domov	drevených, kamenných	drevených, kamenných	drevených, kamenných
vonkajšie omietky a mazanie	biele vápenné	biele vápenné	biele vápenné, s pridaním modrej farby, inej farby
domy z vonku neomietali a nemazali	prírodné drevo	prírodné drevo	prírodné drevo
Konštrukcia a krytina strechy			
krytina	šindľová, slamená	šindľová, slamená	šindľová, slamená
konštrukcia krovu	rohová a pántová konštrukcia, socha a polsocha	rohová a pántová konštrukcia, socha a polsocha	rohová a pántová konštrukcia, socha a polsocha, socha len v sezónnych prístreškoch
Tvar strechy	dvojspádová – sedlová, trojspádová a štvorspádová – valbová	dvojspádová – sedlová, sever – jednospádová na prístrešok	dvojspádová – sedlová

Sídla a obydliá	horný Liptov	stredný Liptov	dolný Liptov
Prenikanie tvrdých stavebnín	pred r. 1900, juhovýchod po r. 1945	pred r. 1900 – východ, 1919-1945 – východná oblasť Lipt. Mary, po r. 1945 západná oblasť Lipt. Mary	pred r. 1900, severozápad po r. 1945
Tradičia murovaných domov			
oblasť	murárskeho zamestnania, s vidieckymi murovanými domami	murárskeho zamestnania, s vidieckymi murovanými domami	murárskeho zamestnania
pôdorysné členenie domu			
Názvy domu	dom a varianty	dom a varianty	dom a varianty
Názvy izby	izba a varianty, zadná izba a varianty	izba a varianty, zadná izba a varianty	izba a varianty, zadná izba a varianty
Názvy vstupnej miestnosti	pitvor a varianty	pitvor a varianty	pitvor a varianty, sieň a varianty
Názvy podstrešných priestorov	povala varianty, pôjd a varianty	pôjd a varianty	pôjd a varianty
Horizontálne členenie domu	izba, pitvor ako sociálny jav na celom území		
Radenie priestorov za sebou	izba, pitvor, komora; východ – pitvor predelený	izba, pitvor, komora	izba, pitvor, komora – pitvor predelený; juh – studený pitvor, izba, komora;
Radenie priestorov okolo seba	juhovýchod – priechodný pitvor, po oboch stranách izba a komora / na čelnej strane izba a komora – vchod cez pitvor z dvora;	sever -na čelnej strane izba a komora , vchod cez pitvor z dvora;	na čelnej strane izba a komora , vchod cez pitvor z dvora;
Vertikálne členenie domu			
Suterén	pivnica pod domom	pivnica pod domom	pivnica pod domom
	horný Liptov	stredný Liptov	dolný Liptov
Povala – využitie	odkladanie truhiel	odkladanie truhiel	odkladanie truhiel
Druhé podlažie	-	-	-
Hospodárske zariadenia			
Maštale	maštal s domom, so stodolou, východ – stála samostatne	maštal s domom, so stodolou	maštal s domom, so stodolou
Stodoly	väčšinou zrubovaná, kameň v 1. pol. 20. stor.; dosky, guľatina	väčšinou zrubovaná, kameň v 1. pol. 20. stor.; dosky, guľatina	väčšinou zrubovaná, juh – kameň v 1. pol. 20. stor.;

Sídla a obydliá	horný Liptov	stredný Liptov	dolný Liptov
Krytina	východ – šindel, slama	slama, šindel	šindel
Tvar strechy	dvojspádová,	dvojspádová,	dvojspádová,
Sýpky			
Materiál	drevo, kameň	drevo, kameň	drevo, kameň
Priestorové členenie	podpivničené	podpivničené	podpivničené, jednopodlažné
Obilné a zemiakové jamy / názov	v hromadnom zoskupení mimo usadlostí, východ – v hospodárskych budovách / jama	v hromadnom zoskupení mimo usadlostí / jama	v hromadnom zoskupení mimo usadlostí / jama
Pec a ohnisko			
Miesto pece a ohniska v dome	pec v izbe, ohnisko v pitvore už pred 19.stor.; severovýchod – ohnisko premiestnili do pitvora 19. a zač. 20. stor.	pec v izbe, ohnisko v pitvore už pred 19.stor.; sever – ohnisko premiestnili do pitvora 19. a zač. 20. stor.	pec v izbe, ohnisko v pitvore už pred 19.stor.; juh – ohnisko premiestnili do pitvora 19. a zač. 20. stor.
Tvar a druh pece	kachľová kupolová a štvorboká pec	kachľová kupolová a štvorboká pec	kachľová kupolová a štvorboká pec
Miesto na spanie	komora	komora, maštaľ	izba, komora

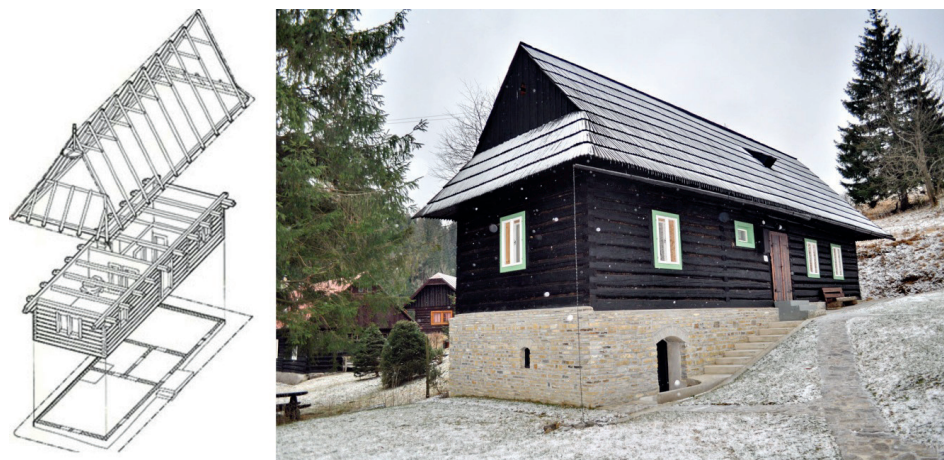
Zdroj: Vlastné spracovanie, 2023

ZNAKY TRADIČNEJ ARCHITEKTÚRY LIPTOVA

PÔDORYS A ZÁKLADNÁ KONŠTRUKCIA

Do prvej polovice 20. storočia bol pre Liptov charakteristický zrubový dom so štyrmi obvodovými stenami, ktorý bol delený ďalšími dvoma stenami. V pôdoryse sa tým vytvárajú tri miestnosti. Steny zrubu na Liptove boli kresané z troch alebo štyroch strán. Hrúbka kmeňa bola pri päte a v hrote rovnaká, aby dobre priliehala na ostatné trámy. Steny zrubu boli viazané s celkovou konštrukciou objektu. Miestami sa vyskytovali aj nekresané brvná, ako napríklad aj na niektorých domoch v Malom a Veľkom Borovom, čo sa považuje za ojedinelý jav. Zriedkavo sa vyskytujú prípady, keď brvná na stenách izieb sú z kresaného, pitvor a komora z nekresaného dreva. Zrubové domy takmer vo všetkých obciach Liptova okrem Bocianskej, Revúckej, Lúžnianskej doliny, Magurky, Veľkého a Malého Borového a Hút majú steny drevených obytných domov omazané hlinou a natreté vápenou farbou.¹¹⁵ Vymazávanie škár zrubu hlinou a bielenie vápnom mali na starosti ženy. Táto technika prispievala k lepšej izolácii a mala aj konzervačnú funkciu.

Obrázok 8 Konštrukcia zrubového domu

Zdroj: Vlastné spracovanie, 2022

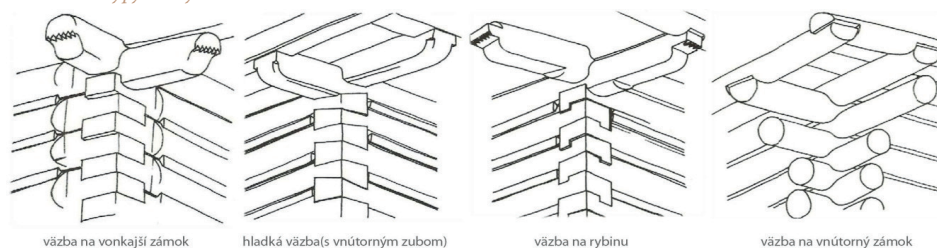
Zrubová nosná kostra z trámov predstavovala základnú konštrukciu (obrázok 8). Trámy boli hranené z troch alebo zo štyroch strán, viazané v nároží jednoduchým alebo zložitejším plátovaním. Konštrukcia sa kládla na nízku kamennú podmurovku. Na budovanie základov zrubových horských domov bol väčšinou využívaný lomový kameň. Na základoch bol osadený prah, resp. spodný trám. Guľatiny, pražce alebo trámy boli v ložných škárach vzájomne spojené vo vzdialenostiach 1000 až 1500 mm dubovými kolíkmi s priemerom 20 až 30 mm a dĺžkou 140 až 160 mm. Neboli osadené nad sebou, ale v každej ložnej škáre sa o polovicu striedali. Otvory boli vytvorené pevnými tesárskymi rámami. Zrubové steny z opracovaných hranolov sa spájali aj na pero a drážku.

Stabilitu celej stavby zaisťovala pevná väzba rohov zrubu. Na Liptove sa používali rôzne druhy preplátovania. Jednoduchý rovný spoj, rybina alebo úplné preplátovanie na tzv. zámok. Čelá preplátovaných guľatín alebo trámov zrubovú stenu presahovali o 100 až 130 mm, alebo zo stenou lícovali. Nárožia (obrázok 9) zrubových stavieb sa často robili ozdobné. Najbadaťejšie boli hlavne v časti pod strechou.¹¹⁶

¹¹⁵ BEŇUŠKOVÁ, Z. Tradičná kultúra regiónov Slovenska. Prehľad charakteristických znakov, s. 127.

¹¹⁶ MEŠŤAN, R. Opravujeme a upravujeme chalupu, s.128-214.

Obrázok 9 Typy väzby v nároží zrubu

Zdroj: Krpelán, 1998

Podmurovka mala byť najmenej 400 až 600 mm nad terénom. Práve nízka podmurovka bola chybou mnohých postavených dreveníc. Na strane k svahu bývala len niekoľko centimetrov vysoká. Prahové trámy boli preto vystavené vode stekajúcej zo svahu a podliehali skaze. Pri drevených zrubových stavbách býval prah na kamennom sokli zhnutý a hniloba postupovala smerom nahor, takže zasiahla ďalší prah. Zhnutý trám sa tradične vymieňal podvliekaním. Postup býval taký, že dom sa podchytil na rohoch a celá zrubová stena sa zaistila zavesením reťazí na pomocné lešenie. Narušené staré trámy sa odstránili a miesto nich sa vsunuli nové, ktoré boli dôkladne impregnované. Zaklinovaním pevných, rybinových spojov sa dosiahlo pevné nadstavenie. Tento spôsob bolo však možné využiť len pri menších stavbách.

PRIEČELIE

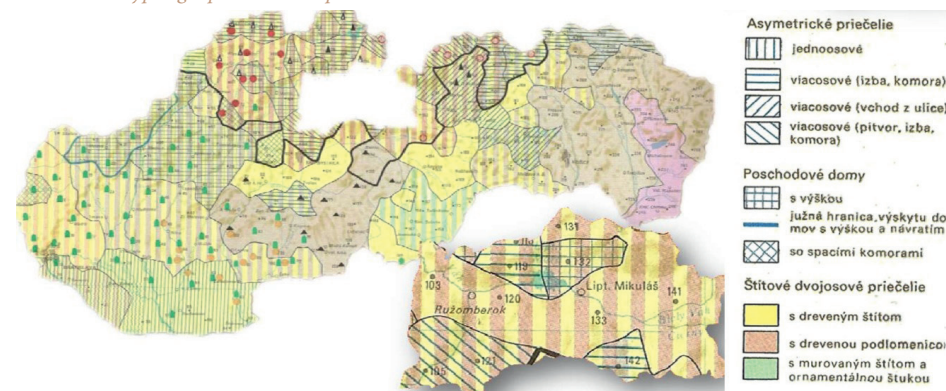
K regionálnemu charakteru tradičnej architektúry prispievali aj štítové domy. Zastávali dôležitú službu domu, ale dôraz sa kládol na ich estetickú pôsobivosť. Vzhľad priečelia bol v minulosti veľmi dôležitý. Spoločenstvo dediny podľa neho posudzovalo obyvateľov jednotlivých domov. Podľa úpravy štítu sa hodnotil ich vzťah k ulici, celku dediny, ako aj ich vkus. Existencia tohto javu zohrala dôležitú úlohu pri tvorbe typických znakov regiónu. Špecifiká regiónu sa vyvíjali hlavne

v 19. storočí a začiatkom 20. storočia. Pribúdali smerom na západ, čo súviselo s rozdielnym hospodárskym, kultúrnym a sociálnym vývojom na východnom a západnom Slovensku.

Štítové domy boli väčšinou orientované kolmo na os komunikácie. Užšia časť domu bola orientovaná v čelnej strane. Širšia časť je sústredená na bočnej pozdĺžnej stene, ktorá bola zároveň vchodovou stenou. Len nepatrná časť domu bola orientovaná rovnobežne s osou komunikácie.

Priečelie tvorí kompozíciu, vytváranú počtom okien, vstupom do domu, farebnosťou, dekoráciou stien, stvárnením štítu atď. Prvkami, ktoré sa tu objavovali v minulosti boli aj vlastnícke znaky, ktoré predstavovali iniciály stavebníka, vročné, či symboly zamestnania a ochranné znaky.

Obrázok 10 Typológia priečelia na Liptove

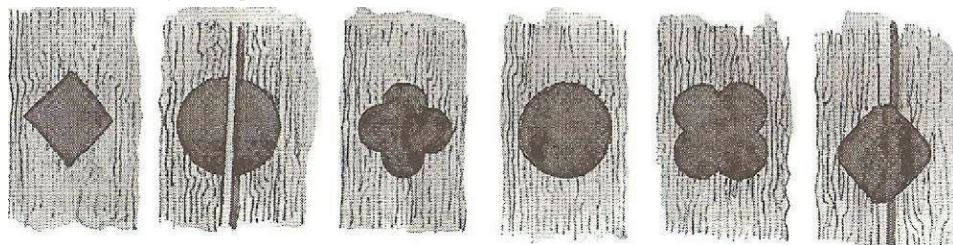
Zdroj: Etnografický atlas Slovenska

Regionálny charakter sa vytváral pomerom štítu k priečelnej dolnej stene domu nasadením štítu a pomerom výšky a bočných hrán strechy. Dolná stena vytvárala nepatrne predĺžený obdĺžnik, na ktorom bol umiestnený trojuholník štítu, blížiaci sa k charakteru rovnostranného trojuholníka. Prepracovaná úmernosť domu so štítom bývala na drevených aj na hlinených stavbách.

Priečelnú stenu tvorili dve okná osadené samostatne s väčším rozstupom alebo združené, pomerne malé blízko k sebe umiestnené okienka so štyrmi až šiestimi okennými tabuľkami, ktoré boli spolu zrámované drevenými šambránami. Tieto boli hladké, s profilovanou lištou alebo s ozdobnou rezbou, farebne odlišené od fasády.

Okrem dvojsových štítových fasád sa na Liptove často vyskytovalo združené okno. Blízkosť a počet okien v štítovej stene bola charakterom slovenského domu. Prechod spodného štvorca do štítového trojuholníka bol tvorený vystúpeným trámom, malou náznakovou rímsou, alebo odkvapovou strieškou z jedného až troch radov šindľov. Takáto vystúpená strieška chránila dolnú časť steny pred dažďom. Od striešky nahor pokračoval štít tvorený z dosák. Dosky boli pribité na krokvicovú konštrukciu zvislo alebo od strednej osi šikmo na obidve strany, rovnobežne so spádom strechy.

Obrázok 11 Príklady tvarov priechodov v štíte

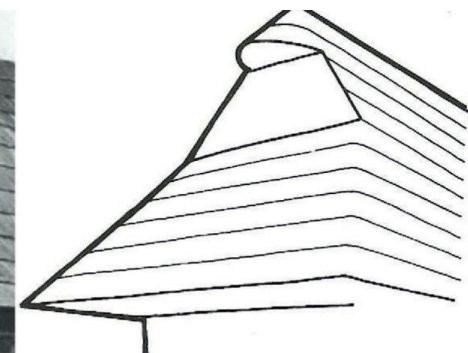
Zdroj: Hájek, 2001

Uprostred štítu bývali jedno až dve okná alebo len otvory na odvetrávanie pôjdu, ktoré boli zvané výzorníky alebo „kučka“. Výzorníky (obrázok 11) mali rôzny charakter; križa, srdca, kalicha, tulipánu (napríklad v Lipt. Osade), kruhu, či džbán (v Hybiach na hrnčiarskom dome). Predstavovali symbol majiteľa, tak ako aj na ľudových výrobkoch. Boli akýmsi duchovným výrazom majiteľa. Na konci 1. polovice 20. storočia je variabilita priečelí redukovaná zmenami dispozície bytov a hromadný prechod na tvrdé stavebniny.

Obrázok 12 Valaský typ štítu

Zdroj: Krpelán, 1998

Z Oravy prenikal domíniom Likavy až po koniec Revúcej pod Šturcom valaský typ štítu (obrázok 12), ktorý sa tvoril v 16. a 17. storočí v goralskom Zakarpatsku a na hornej Orave.

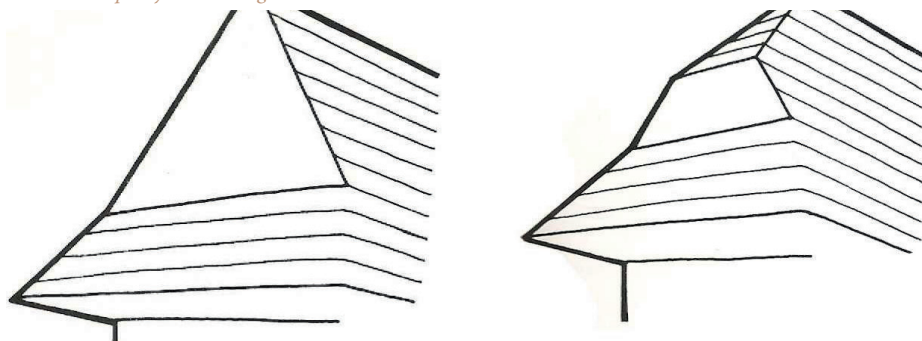
Obrázok 13 Priečelie domu v Likavke so združeným oknom

Zdroj: Mencl, 1980

Charakteristický bol nízkym štítom pri vrchole a s vysokou podlomenicou strechy, siahajúcej takmer cez polovicu výšky krovu. Tieto štíty niesli pod nízkymi kuklami motívy klasov alebo slnka. Pravdepodobne sa tam dostávali s valaskou kolonizáciou, pretože dominovali hlavne v mladých valaských obciach, akými sú Liptovská Osada, Liptovská Lúžna, Liptovské Revúce ale taktiež v Liptovských Sliachoch a Hubovej. Rovnako z Oravy sa s valachmi do Liptova dostávali lomenice členené vo zvislých plochách križujúcimi sa latkami. Tie sa križovali buď vo vodorovnom a zvislom smere, alebo v šikmej klasovitej osnove(obražok 13).

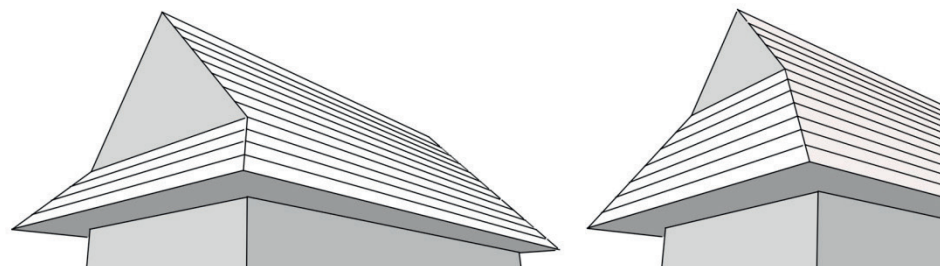
Obrázok 14 Spišský štít a štít s gotickou valbičkou

Zdroj: Krpelán, 1998

Pod vplyvom gotickej kultúry, ktorá sa do Liptova dostávala z východu z nemeckého Spiša, sa domy vo východnej časti Liptova podobali českým. Boli tam vyvinuté štítové trojuholníky, ktorých výška sa zväčšovala na úkor podlomenice. Tá bola nízka, ani nie na tri rady šindľov. Na vrcholoch bývali kuželové kukly valaského typu, gotické valbičky, ale často sa vyskytovali úplne ostré štíty(obražok 14). Tieto znaky boli typické pre obce Vyšná Boca, Liptovská Teplička, Východná či Vikartovce.¹¹⁷

Obrázok 15 Štíty na Hutách

Zdroj: Vlastné spracovanie, 2022

VSTUP DO DOMU

Vstup spájal dom s dvorom a ulicou. Najfrekvencovanejšie bol umiestnený smerom z dvora a z hlavnej časti hospodárskych budov. Tvorili ho jednokridlové drevené dvere, vyrábané podobne ako ostatné časti lokálnymi alebo okolitými stolármi. Dvere boli uzamykané železnými zámkami. V lete vstup do pitvora uzatvárali priečne delené dverce. Ich vrchnou časťou bolo možné vetrať. Spodná časť dverí bola vyplnená aby zabránila hydine dostať sa do pitvora. V lete sa na dvere vešali plachty, ktoré umožňovali prúdenie vzduchu, tienili pred slnkom a chránili pred muchami. Domy majetnejších rodín mávali krytý vstup na stĺpoch a na zvýšenej podmurovke(obražok 16). Pri dome s dufartom bol vstup do pitvora tiež krytý, ale hlavný vstup do podstrešného priestoru bol umiestnený na priečelí domu.

¹¹⁷ MENCL, V. Lidová architektura v Československu. Praha: Academia nakladatelství československé akademie věd, 1980, s. 389-406.

Obrázok 16 Drevený zemiansky dom z Paludze

Zdroj: Vlastný fotoarchív, 2011

OKNÁ A DVERE

Ďalším významným znakom ľudového staviteľstva, ktoré pôsobilo na architektonické špecifikum domu, bolo rozloženie okien a dverí.

Časť obytných stavieb v Liptove má v čelnej dominantnej stene domu, ktorá je užšou časťou umiestnenou rovnobežne s komunikáciou, dve oddelené okná, ktoré sú osadené samostatne s väčším rozstupom a jednoduchým hladkým nezdobným obložením. V severozápadnej časti Liptova, kde zasahoval oravský vplyv, je v priečelí domu dvojica okien umiestnená blízko seba a združená do spoločného rámu. Rám bol v niektorých prípadoch zdobený profilovanými alebo drobnejšie vyrezávanými lištami. Takýto typ okien prevažoval aj v obciach, Huty, Malé a Veľké Borové. Združené okná tu boli použité aj na zadnej izbe.

Obytné domy najmä vo vyšších a chladnejších polohách, mali často v priečelí domov len jedno okno. Okná boli umiestnené asymetricky alebo symetricky, v strede čelnej steny pod štítom. Môžeme ich vidieť napríklad vo Vlkolínci alebo Liptovských Sliačoch. Jedno okno sa často vyskytuje aj na menších úzkych izbách, ktoré boli charakteristické pre nižšie sociálne vrstvy. Vplyvom oravských goralov, ktorí prišli do Liptova počas šoltýskej kolonizácie, sa v obciach Liptovská Osada, Liptovská Lúžna a v ich okolí, vyskytujú domy s jedným oknom, ktoré je excentricky posunuté k vchodovej stene. Tento typ je zhodný s formou tzv. lemkovského domu stavaného na južných svahoch Beskýd. Pri kumulovaných formách obytných domov, ktoré boli vo dvore postavené už za existujúcimi domami, boli všetky otvory umiestnené na bočnej vchodovej stene.

Okolo otvorových prvkov sa robilo rámové ostenie na celú hrúbku zrubovej steny. Pri vkladaní okna do rámu sa počítalo s tým, že stena pod vplyvom vlhkosti zmení objem a naprieč trámov sa bude prejavovať bobtnanie a zmrašťovanie. Otvory sa preto robili širšie a nižšie. Bolo potrebné rátať s voľou pre vyrovnanie objemových zmien dreva. Vonkajšie rámy a okenice boli väčšinou z borového dreva, ktoré lepšie odolávalo vplyvom vetra. Vnútorne krídla sa robili zo smreku. Okno zrubovej stavby sa líšilo od okien, osadzovaných do muriva tým, že sa skladalo zo zárubne a krídiel. Zárubňu tvorili dva stĺpiky, ktoré boli začapované na vrchu do nadpražia a spodným koncom do vodorovných guľatín alebo trámov. Prerušené trámy zrubovej steny sa začapovali do stĺpikov. Okno bolo obvykle dvojité a otváralo sa do vnútra. Niekedy malo okno vlastnú zárubňu, prichytenú k zvislým stĺpikom. Aby okno dokonale tesnilo a nevznikali zbytočné tepelné straty musel byť presný okenný rám. Okenice boli otvárané smerom von.

Dverné krídlo sa robilo z dvoch vrstiev jednostranne hobľovaných dosiek. Na vnútornej strane bol pevný rám, do ktorého boli zapustené dosky. Vonkajšia vrstva dosiek bola priskrutkovaná na vnútornú vodorovne alebo pod uhlom 45 stupňov. Vnútorne dvere v zrubovej stavbe bývali výplňové tvorené rámom a vlysmi, ktoré sa po osadení výplne vzájomne spájali čapovaním. Hrúbka dverného krídla bola 45 mm a výplne 4 až 8 mm. Zárubňa bola hobľovaná a krídlo sa na ňu osadilo na dlhé kované alebo orechové závesy. Jej konštrukciu tvorili stĺpiky, do ktorých boli zapustené vodorovné zruby. Nadpražie muselo umožniť sadanie (až o 100 mm na 2 m výšky).

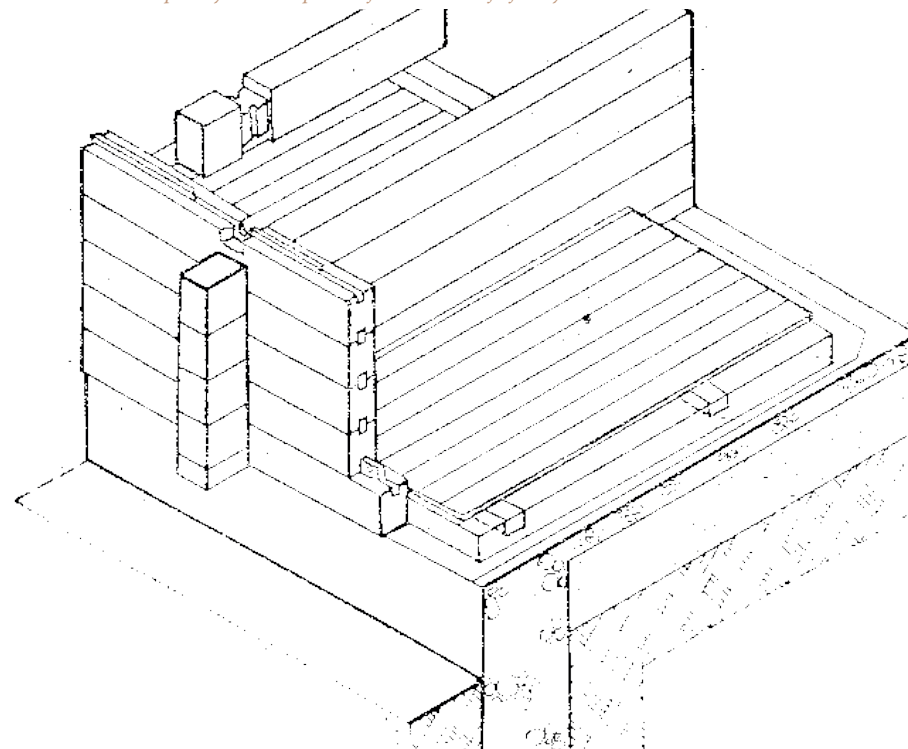
PODLAHY

Podlahy sa v obytných miestnostiach sa robili z borových dosiek, ktoré boli 250 až 350 mm široké, 30 až 40 mm hrubé a pomerne odolné proti vlhkosti. Dosky sa kladli najskôr na zraz, neskôr na pero a drážku. 30 až 40 mm. Okolo pece alebo kachlí sa kladla podlaha z dlaždíc alebo plochých kamenných platní. V predsieni bola z dlaždíc, betónu alebo plochých kameňov. Niekedy bola podlaha len z hlinenej mazaniny. V chudobnejších stavbách bola hlinená mazanina aj v hlavnom obytnom priestore. Pozostávala zo zmesi dobre vypracovanej hliny, slamenej sečky a volských chlпов. Robila sa aj v pôjdnych priestoroch, kde sa nanášala na lepenicový alebo povalový strop či na doskový záklop. V hospodárskych častiach bývala hlinená mazanina. V chlievoch sa kladla často drevená podlaha z tzv. pologulatín.¹¹⁸

PRIEČKY

Priečky zrubových stavieb boli z trámov alebo zvislých fošní spájaných na pero a drážku. Výška zodpovedala svetlej výške zmenšenej od vôle pre dosadanie. Priečne steny boli s pozdĺžnymi stenami spojené rybinovým zámkom. Tvorili priestorové stužidlo. Koniec priečky často presahoval líc vonkajšej steny (obrázok 17) a pod strechou vytvoril ozdobnú rímsovú konzolu. Pri podlahe ako aj pri strope boli fošne istené lištami. Lahké priečky sa stavali priamo na podlahu. Ak boli ťažšie, ukladali sa na hrubší vankúš alebo stropnicu. Okrem týchto druhov priečok sa v zrubových stavbách vyskytovali aj priečky z tenších hobľovaných dosiek, ktoré boli obojstranne pribité na kostru.¹¹⁹

Obrázok 17 Koniec priečky ozdobne presahujúce líce vonkajšej steny

Zdroj: Mešťan, 1978

OMIETKY

Najstaršie drevené stavby boli holé, neomietnuté. Až s prenikaním kamenných a tehlových stavieb na vidiek sa začali omietať a bieliť. Najprv vo vnútri a neskôr i z vonku. Takmer vo všetkých obciach okrem Veľkého a Malého Borového, Hút, Nižnej a Vyšnej Boce, Lúžnianskej a Revúckej doliny, sa zrubu omietali hlinou

¹¹⁸ MEŠŤAN, R. Opravujeme a upravujeme chalupu, s.128-214.

¹¹⁹ MEŠŤAN, R. Opravujeme a upravujeme chalupu, s.128-214.

a natierali vápennou farbou.¹²⁰ Koncom 19. stor. sa omietnuté murované domy pokladali za honosnejšie. V priebehu 1. pol. 20. stor. vznikli menšie regióny charakteristické bielou, svetlomodrou a tmavšou modrou farbou. Táto farebnosť bola podmienená existenciou domácich vápeniek a výrobou modrej skalice. Tmavší ochranný odtieň sokla obyčajne harmonizoval s farbou rámov okien a dverí.¹²¹

STROP A STRECHA

Stropné konštrukcie boli väčšinou trámové, so záklopom z dosiek. V obytných priestoroch boli hobľované na lícnej strane. Trámy boli v podhľade viditeľné a často niesli znaky rezbárskych zručností majstrov v umeleckom prejave. Na záklope sa robila hlinená mazanina premiešaná plevami alebo rezanou slamou. Vytvárala zvukovú a tepelnú izoláciu. Viditeľné stropné trámy sa natierali krvou z volov a pole medzi nimi sa natieralo nabielo, aby v priestore bolo viac svetla. Kvôli tomu sa tiež niekedy natieral nabielo aj celý podhľad, vrátane stropných trávov.¹²²

Najstaršou používanou krytinou na obytných stavbách v Liptove bola slama a šindel. Slamená krytina sa používala hlavne v nížinnej časti stredného Liptova, ale v priebehu 19. storočia ustúpila šindľovej krytine. Najdlhšie sa udržala na hospodárskych stavbách. Šindel a slama boli pre obmedzenú trvanlivosť nahrádzané tvrdou krytinou. Ako tvrdá krytina sa používala pálená škridla, plech a zriedkavejšie eternit. V horských oblastiach Liptova sa šindľová krytina udržala až do začiatku 20. storočia. Životnosť šindľovej krytiny dosahovala pri kvalitnom položení až 60 rokov. Kvalitný šindel sa vyrábal najčastejšie z rovne rastúceho smrekového dreva, ktoré bolo dobre štiepatelné. Naštiepaný šindel sa následne opracovával do tvaru úzkej doštičky hrubej asi 15 mm. Bol široký 80 až 150 mm a 500 až 600 mm dlhý.

Od druhu krytiny závisel aj tvar strechy. Najstarším tvarom bola valbová strecha. Vyskytovala sa na domoch, ktoré boli situované svojou pozdĺžnou osou rovnobežne s komunikáciou. Valbové strechy sa najviac vyskytujú v podhorských obciach, ako Nižná a Vyšná Boca, Liptovska Lúžna alebo Magurka.¹²³ Prevládajúcim tvarom strechy na Liptove bol tzv. oravský typ sedlovej strechy s jednoduchým štítom, alebo horizontálne členeným štítom. Tento jav je spätý s valaskou kolonizáciou v 16. a 17. storočí a markantný je najmä na hornom Liptove. Vo väčšine obcí Liptova sa vyskytovala vysoká lomená strecha pokrytá šindľom s veľkým doskovým štítom a ostreším, prípadne i s polkružím, ktorá svojou nosnou konštrukciou bola prispôbená počas zimy veľkému množstvu ťažkého snehu. Výška štítu sa rovnala polovici až dvom tretinám výšky strechy. Do jednej tretiny v štíte strechy siahala podlomenica.

Podlomenica je úzka strieška, ktorá je tak ako strecha krytá šindľom a s ktorou tvorí kompaktný celok. Chráni okenné priečelie pred dažďom a následným zatekaním. Vo všetkých obciach popri rieke Revúcej, v Liptovskej Lúžnej, Liptovskej Osade, ale aj v oboch Sliačoch a v Hubovej sú pre strechy charakteristické vysoké strmé podlomenice, často na 8 až 9 vrstiev šindľa, takže trojuholníky štítov striech zostávajú veľmi malé. Tento prvok považujeme za valaský vplyv.

U striech zrubových domov, ktoré boli pokryté slamenou alebo šindľovou krytinou, prevládala krokrová konštrukcia. Strechy murovaných domov, na ktorých sa už používala tvrdá, ťažká krytina, boli prispôbené váhe nového materiálu. Takéto strechy sa budovali konštrukciou stojatej stolice, aby sa tak docielilo zlepšenie nosnosti strechy.

Konštrukcia strechy a zastrešenie stavieb patrili medzi zložité konštrukčné postupy. Úroveň a technológia závisela nielen od technickej zdatnosti stavebníka v danom vývinovom období, ale aj od použitého materiálu na vytvorenie konštrukcie, použitej krytiny a nosnosti stien. V poslednom storočí sa na Slovensku zachovali strešné konštrukcie odlišné vznikom i technikou väzby. Popri archaickej sochovej konštrukcii viazanej na hlinené stavby a ľahkú trstinovú krytinu sa na

¹²⁰ BEŇUŠKOVÁ, Z. Tradičná kultúra regiónov Slovenska. Prehľad charakteristických znakov, s. 127.

¹²¹ KOLEKTÍV: Etnografický atlas Slovenska. Bratislava 1990, s. 53.

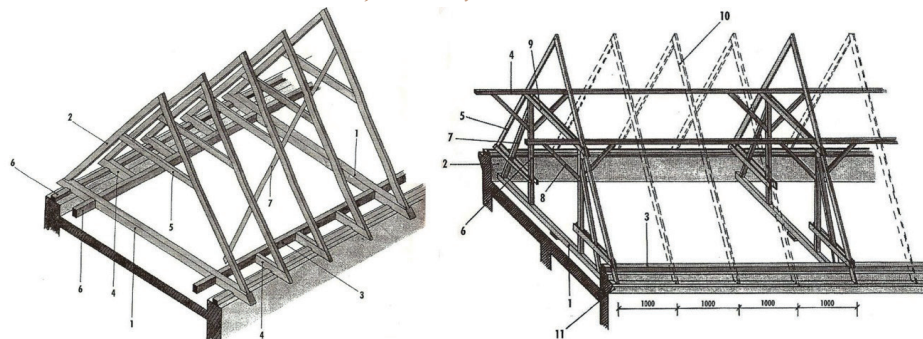
¹²² KRPELÁN, I.: Pokračovanie rodu. Bratislava 1998, s. 64-68.

¹²³ ZUSKINOVÁ, I. Ľudový nábytok a bývanie v Liptove, s.9.

Slovensku vyskytujú novšie ťažšie stolicové krovy kryté škridlou, ktoré sa uplatňovali pri objektoch s väčším rozponom.

V súvislosti s konštrukciou strechy sa vyvinuli aj jej formy: dvojspádová so štítom, trojspádová alebo štvorspádová. Kombináciami týchto typov vznikli regionálne varianty. Jednospádové, alebo aj pultové, v archaickej podobe pretrvali na prístreškoch roztratené po celom Slovensku. Na domoch sa v 1. polovici 20. storočia vyvinuli len na Spiši. Po r. 1950 sa v súvislosti so štvorcovým domom rozšírila štvorspádová strecha.¹²⁴

Obrázok 18 Hambáľková sústava a väznicový krov so stojatou stolicou

Zdroj: Hájek, 2001

Keďže šindel a slama nepredstavovali dostatočnú hydroizolačnú krytinu, sklon strechy bol nad 45 stupňov. Súvisí to so zabezpečením odvedenia zrážkovej vody a snehu zo striech. Stropné trámy umožňovali krakorcovým vypustením cez obvodové steny uloženie obvodových väznic konštrukcie krovu. Takéto riešenie uloženia strechy rozšírilo pôdorysnú plochu podkrovného priestoru. Taktiež umožnilo prístup do podkrovia z exteriéru a zlepšilo režim vetrania strechy. Priestor v podkroví bol využívaný na skladovacie účely alebo údenie. Strechy boli bez komínov. Dym z pecí ústil priamo do podstrešného priestoru. Decht sa usadzoval na drevených šindľoch strešnej krytiny a pôsobil tak ako impregnácia dreva. Zvyšoval tak aj životnosť samotnej krytiny.

¹²⁴ KOLEKTÍV: Etnografický atlas Slovenska. Bratislava 1990, s. 53.

¹²⁵ KRPELÁN, I.: Pokračovanie rodu. Bratislava 1998, s. 64-80.

Rozšíreným prvkom striech bola kukla (obrázok 19). Hrebeň strechy ukončovala v tvare zvislého polkužeľa nad uličným štítom.

Obrázok 19 Kukla – nosná konštrukcia a možnosti úpravy

Zdroj: Krpelán, 1998

Na dosiahnutie tohto tvaru boli použité šindle s kosouhlou úpravou. Tvarovania ich odkvapovej hrany vytvárali ozdobné lemovanie kukly. Tento strešný útvar nebol samoučelný. Prekrýval otvor nad zvislou časťou štítu, ktorým bol odvetrávaný podkrovný priestor. Otvor mal charakter rôznych symbolov. Krytina kukly pozostávala z dvoch, nanajvýš troch radov šindľa. Ozdobný stĺpik slúžil okrem estetického účelu hlavne na uzatvorenie šindľovej krytiny vo vrchole kužeľa kukly. Veľmi zaujímavú funkciu spĺňali stĺpiky s vrcholom v tvare korunky, do ktorej cípu sa vkladala škrupina vyfúknutého vajca, ktorá prúdením vzduchu vydávala zvuk. Ten odplašil vtákov a hlodavcov od podkrovia so zásobami.¹²⁵

TRADIČNÁ KULTÚRA A STAVITELSTVO V KONTEXTOCH GLOBALIZÁCIE A SÚČASNÉHO VYUŽITIA

Tradičná kultúra na Slovensku predstavuje živé a hodnotné kultúrne dedičstvo. Tvorili ho generácie príslušníkov národa, národnostných menšín a etnických skupín, žijúcich na našom území.¹²⁶ Ludové stavitelstvo je významnou súčasťou materiálno-technologickkej kultúry a reprezentatívnou časťou kultúrneho dedičstva. Inštitúcie jeho ochrany, kumulácie, reštaurovania, štúdia a prezentácie (múzeá v prírode a pamiatkové rezervácie ľudovej architektúry) sú najobľúbenejšie a najnavštevovanejšie zariadenia. Nie je úplne pochopiteľné, prečo sa tieto hodnoty likvidujú.¹²⁷

K multikultúrnej pestrosti destinácií prispievajú regionálne rozdiely, ktoré sa utvárali v odlišných prírodných podmienkach, v rôznom hospodárskom zameraní a náboženskom vyznaní obyvateľov. Kultúrnu rozmanitosť treba uchovať pre nasledujúce generácie.¹²⁸

Akýsi životopis society a jej kultúry, globálnej či lokálnej, to najcennejšie, charakterizujúce a konštituujuce, nazývame pojmom kultúrne dedičstvo.¹²⁹

Právo prístupu ku kultúrnemu dedičstvu je základným ľudským právom, ktoré zaručuje Ústava Slovenskej republiky. Úlohou štátu je teda nielen chrániť kultúrne dedičstvo, ale aj vytvárať podmienky, aby každý občan mal k nemu zákonom či inak stanovený prístup. Tradičná ľudová kultúra ako nespochybniteľná súčasť kultúrneho dedičstva Slovenska dosiaľ nie je chránená osobitným zákonom a nie sú vytvorené podmienky, aby občania mali prístup ku všetkým formám tohto bohatstva, aby ho mohli ďalej uchovávať a rozvíjať.¹³⁰

Tradičná ľudová kultúra predstavuje časť kultúrneho dedičstva, ktorú vytvorili, ktorou žili a dodnes žijú široké vrstvy obyvateľstva. Je základom našej kultúrnej identity, zdrojom historického vedomia, patriotizmu a vzdelanosti, poznávania kultúrnej rozmanitosti, nástrojom tolerancie, občianskej súdržnosti a porozumenia medzi národmi. Prispieva nielen ku kultivovanosti občanov, ale podieľa sa aj na ekonomickom rozvoji. Môžeme ju považovať aj za ekonomickú oporu, v niektorých odboroch základom či inšpiráciou mnohých podnikateľských aktivít. Prispieva tak k rozvoju regiónov a obcí Slovenska. Tradičná ľudová kultúra má spoločenský, kultúrny a politický význam, úlohu v histórii každého národa a miesto v súčasnej kultúre.

V súvislosti s tým, že do polovice 20. storočia prevažná časť obyvateľstva žila v rurálnom prostredí, prostredníctvom poľnohospodárskej a remeselnej výroby, ľudovú kultúru reprezentuje najmä roľnícky a remeselnícky spôsob života na dedine.¹³¹ S ním je spojený aj charakter tradičnej architektúry. Za vhodný príklad uvidíme využívanie tradičnej architektúry v cestovnom ruchu. Horské strediská dnes môžeme v tomto zmysle považovať za nositeľov ľudovej kultúry. Destinácie sú najčastejšie späté s vidieckym prostredím, ktorého zmeny kultúry ovplyvnilo viacero faktorov. Architektúra, ako súčasť ľudovej kultúry nadobudla vplyvom modifikácii tiež iný charakter. Príkladom je druhá polovica 20. storočia, keď ideológia socialistického realizmu v architektúre a urbanizme v celoslovenskom meradle presadzuje prevrstvenie tradičného roľníckeho a remeselníckeho

¹²⁶ Konceptia starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru. <<http://www.culture.gov.sk/sekcie/tradicna-kultura-a-osveta/dokumenty/koncepcia-starostlivosti-o-tradia-na-ludova-kulturu-material.rtf>>

¹²⁷ LENOVSÝ, L. Kultúra kúpeľného mesta, s. 73.

¹²⁸ Konceptia starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru. <<http://www.culture.gov.sk/sekcie/tradicna-kultura-a-osveta/dokumenty/koncepcia-starostlivosti-o-tradia-na-ludova-kulturu-material.rtf>>

¹²⁹ LENOVSÝ, L. Kultúrne dedičstvo v multikultúrnom svete. In Cestovný ruch a kultúrne dedičstvo, s.99.

¹³⁰ Konceptia starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru. <<http://www.culture.gov.sk/sekcie/tradicna-kultura-a-osveta/dokumenty/koncepcia-starostlivosti-o-tradia-na-ludova-kulturu-material.rtf>>

¹³¹ LENOVSÝ, L. Kultúra kúpeľného mesta, s. 74.

(ako prežitého, zastaraného, chudobnú a vykorisťovateľskú minulosť pripomínajúceho) novým, industriálnym a moderným (socialistickým a spravodlivým).¹³² Architektúra a architektonické slohy zodpovedajúce umelecko-estetickéj matrici socializmu vymodelovali súčasný vzhľad množstva stredísk cestovného ruchu. Po skončení tejto éry sa vytvorili podmienky pre rapídne zrýchlenie prienikov globalizačných vplyvov, ktoré opäť formujú nový druh kultúry. Tá je permanentne ovplyvňovaná globálnymi nárokmi. Stav a smerovanie tradičnej kultúry a tradičnej architektúry v uvedených podmienkach, je predmetom ďalšieho výskumu. V silno globalizovanom prostredí destinácií, ktorého priestor má v súčasnosti multikulturálny charakter sa môžeme oprieť o Gažovej tvrdenie, že „iba živá kultúra, verná svojmu pôvodu a zároveň tvorivá v oblasti umenia, literatúry, filozofie a duchovného života, je schopná zniesť stretnutie s inými kultúrami, a nielen zniesť, ale dať tomuto stretnutiu zmysel.“¹³³ Architektúra súčasnosti reflektuje globalizačné tendencie stretnutia rôznych kultúr – multikulturalizmus. Tento vplyv je však náročné hodnotiť komplexne.

Potreba originality strediska cestovného ruchu a získania, udržania alebo zvýšenia návštevnosti sa premietla do „renesancie“ tradičnej kultúry. Nemožno povedať, že nastáva etnoturistický boom, no stabilizovala sa istá miera aplikovania prvkov ľudovej architektúry, aj keď niekedy modifikovaných. Dôvodom sú i požiadavky súčasnej multikultúrnej klientely, ktoré nútia strediská prispôbovať sa svetovým štandardom, možno trochu paradoxne, sprostredkovaním tradičného, vlastného, pôvodného.¹³⁴ V rámci multikulturalistických tendencií sa vytvoril duch lokálpatriotického nadšenia, v ktorom chce každý vyjadriť, čím sa líši.¹³⁵ Takéto využívanie tradičnej architektúry, ako súčasť ľudovej kultúry môžeme chápať ako globalizovaný trend dopytu po odlišných lokálnych kultúrach. Na jednej strane globalizácia pôsobí unifikujúco, ale v niektorých kontextoch sa snaží zachovávať odlišnosti.

¹³² Tieto trendy sú veľmi jasne viditeľné v architektúre a urbanizme celého slovenského vidieka druhej polovice 20. storočia, najmä v súvislosti s pamiatkovými rezerváciami ľudovej architektúry.

¹³³ GAŽOVÁ, V. Perspektívy kulturológie. Acta culturologica zv. č. 10, s. 22.

¹³⁴ LENOVSÝ, L. Kultúra kúpeľného mesta, s. 76.

¹³⁵ SHAYEGAN, D. Biele deti kritického rozumu. In Denník SME 13.9.2003, s. 12.

ZÁVER

Tradičná architektúra je jednou zo zložiek kultúrneho dedičstva. V mnohých lokalitách sa nachádzajú také formy architektúry, ktoré pútajú pozornosť verejnosti a nesú potenciál prispievať k atraktivite a dôležitosti genia-loci. Pozornosť inštitúcií sa v súčasnosti upiera len na väčšie celky tradičnej architektúry, ktorá sa potom stáva predmetom ochrany. Objekty tradičnej architektúry alebo ich skupiny menšieho významu často ostávajú nepovšimnuté a podliehajú prirodzenému zániku. V niektorých prípadoch prejavy architektúry vystupujú ako sprievodný jav dopĺňajúci charakter lokality resp. kultúrnej krajiny. Z tohto dôvodu sa zdá, že vyvinutie snahy o zachovanie kultúrneho dedičstva, v podobe tradičnej architektúry v kontexte komplexného rozvoja lokality, je efektívnejším a trvalodržateľným riešením. Poznatky obsiahnuté v predchádzajúcich častiach publikácie sú pre takýto rozvoj vhodnou informačnou bázou. Tiež treba podotknúť, že sú prvou fázou rozsiahlejšieho výskumu venovanému súčasným možnostiam využitia tradičnej kultúry.

Predložená publikácia je syntézou fragmentárnych informácií o konkrétnych regionálnych znakoch tradičného staviteľstva na Liptove, ktoré nachádzame v odbornej literatúre. Od iných – podobne zameraných publikácií sa odlišuje v tom, že je rigorózne orientovaná na konkrétny priestor. Spája čiastkové výstupy z etnografických výskumov realizovaných v typologicky podobných kultúrnych regiónoch a zameriava sa na definovanie lokálnych odlišností. Dielo tvorí ucelený pohľad na tradičnú architektúru v rázovitom regióne a poskytuje možnosti pre jeho ďalšie skúmanie. Napríklad v kontexte súčasných spoločenských potrieb.

Stanovený hlavný cieľ, ktorý bol zameraný na vypracovanie materiálu využiteľného pre ďalšie efektívne zachovanie tradičnej architektúry ako faktora zvyšujúceho atraktivitu kultúrnej krajiny, považujeme za splnený.

Tradičné staviteľstvo sme podrobili výskumu v rámci vybraného územia, ktoré reprezentoval región Liptov. Vývoj tradičnej architektúry sme museli vnímať na národnej úrovni kvôli priblíženiu faktorov ovplyvňujúcich formovanie regionálnych špecifik. Následne sme analyzovali architektúru na úrovni regiónu, pričom

sme sa zamerali na konkrétne diferenciačné znaky. Pojednali sme tiež o činiteľoch ovplyvňujúcich formovanie ľudového staviteľstva. Neopomenuli sme rozbor stavebných materiálov, usporiadania usadlostí či typov objektov. Kapitola Znaky tradičnej architektúry Liptova je zameraná na detailnú analýzu regionálnych špecifik, ktoré odhaľujú signifikantné a originálne prvky staviteľstva. Kapitoly sú doplnené o fotodokumentáciu, schémy a nákresy. Táto časť práce tvorí jednu z najdôležitejších informačných zložiek.

Tradičná architektúra by mala byť zohľadnená napríklad v dnešnom územnom plánovaní. Pri rozvoji miest a obcí by mohla predstavovať určitú predlohu pri budovaní nových alebo revitalizácii pôvodných stavebných objektov, ktoré dotvárajú kultúrny charakter krajiny. Prirodzená zmena funkčnej využiteľnosti, aj pod vplyvom globalizácie či multikulturalizmu, im dáva príležitosť na prežitie a odovzdávanie kultúrnych hodnôt do budúcnosti v kontexte aktuálnych spoločenských potrieb. Vzniká tiež tzv. modifikovaná architektúra. Tá selektuje prvky tradičnej architektúry, ktoré sa nestali kultúrnym prežitkom, ale naopak prispievajú k atraktivite lokality.

Koncipovanie záverov predloženého diela odhaľuje priestor pre ďalšie spracovanie problematiky. Je potrebné dôkladne analyzovať vzťah tradičnej a modifikovanej architektúry a správne ho interpretovať verejnosti. To, že tieto dva typy architektúry sú v určitom vzťahu demonštruje aj skutočnosť, že sú aktuálne súčasťou komerčného využitia, resp. komerčnej kultúry.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- AUGÉ, M. *Antropologie současných světů*. Brno : Atlantis, 1999. 128 s. ISBN 80-7108-154-X.
- BENDIXEN, P. *Einführung in das Kultur- und Kunstmanagement*. Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010. 379 s. ISBN 978-3-531-17866-0.
- BENŽA, M. Liptov. In *Ludová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1998. ISBN 80-88880-23-8, s. 1-29.
- BENŽA, M. Lokálne dobové formy Ludového staviteľstva a výber objektov pre región Liptov v Múzeu slovenskej dediny. In *Zborník SNM. Etnografia 20*, 1979, roč. 73, s. 34-68.
- BENŤUŠKOVÁ, Z. *Tradičná kultúra regiónov Slovenska. Prehľad charakteristických znakov*. Bratislava : SAV, 1998. 262 s. ISBN 80-224-0518-3.
- BOKES, F. Rozšírenie murovaných a drevených stavieb v Liptovskej kotline. In *Zborník MSS*. 1941 roč. 34-35, s. 86.
- BOTÍK, J. Obydlia rozšírených rodín v Honte. In *Slovenský národopis*. ISSN 1335-1303, 1969, roč. 17, s. 53-97.
- BOTÍK, J. Turizmus, kultúrne dedičstvo a transformácia spôsobu života v rekreačných lokalitách Vyšná a Nižná Boca. In *Etnologické rozpravy*. ISSN 1335-5074, 2006, roč. XII, č. 2, s. 11-16.
- ČUKAN, J. Cestovný ruch, kultúra, ekonomika. In *Cestovný ruch a kultúrne dedičstvo*. ISBN 97-880-8094-229-8, 2008, s. 116-124.
- DARULOVÁ, J. Vplyv kultúrneho dedičstva regiónu na rozvoj cestovného ruchu. In *Etnologické rozpravy*. ISSN 1335-5074, 2005, roč. 12, č. 2, s. 41-50.
- DARULOVÁ, J. Vplyv kultúrneho dedičstva regiónu na rozvoj cestovného ruchu. In *Kultúra a cestovný ruch. Zborník z vedeckej konferencie*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Ekonomická fakulta, 2001. s. 96-99.
- DUDÁŠ, M. – GOJDIČ, I. – ŠUKAJLOVÁ, M. Kultúrne krásy Slovenska – Drevené kostoly. Bratislava : Dajama, 2007. 127 s. ISBN 80-89226-14-0.
- DVOŘÁKOVÁ, V. *Kultúrne krásy Slovenska Ludová architektúra*. Bratislava: Dajama, 2008. 112 s. ISBN 978-80-89226-25-2.
- EAGLETON, T.: *Idea kultury*. Brno : Host, 2001. 152 s.. ISBN 80-7294-026-0.
- ELIAŠOVÁ, D. Ochrana kultúrneho dedičstva pre cestovný ruch s akcentom na výchovno-vzdelávacie aktivity. In *Kultúra a cestovný ruch: zborník z vedeckej konferencie*. Banská Bystrica : Ekonomická fakulta Univerzity Mateja Bela, 2001. ISBN 80-8055-507-9. s. 118-120.
- ERLER, K. *Alte holzbauwerke. Beurteilen und Sanieren*. Berlin : Verlag Bauwesen, 1997. 238 s. ISBN 33-450-061-46.
- GAŽOVÁ, V. Aktuálnosť problematiky identity v súčasnej kulturologickej reflexii. In *Otázky žurnalistiky*. ISSN 0322-7049, 1997, vol. XL, č. 1, s. 13-18.
- GAŽOVÁ, V. *Perspektívy kulturológie. Acta culturologica* zv č. 10. Bratislava : Katedra kulturológie FF UK, 2003. 260 s. ISBN 978-80-88901-81-5.
- GOJDIČ, I. Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok. Bratislava : Národnopamiatkové a krajinárske centrum, 1996. 159 s. ISBN 80-967163-7-9.
- GÚČIK, M. Tradičná kultúra ako faktor regionálneho rozvoja. In *Tradičná kultúra, turizmus a rozvoj regiónov*. ISBN 80-8050-992-1, 2006, s. 12.
- HABERLANDOVÁ, K. – MLYNKA, L.: *Technické pamiatky*. Bratislava : Dajama, 2007. 108 s. ISBN 80-89226-43-6.
- HAGOORT, G. *ART Management. Entrepreneurial Style*. Delft : University of Chicago Press, 2004. 312 s. ISBN 978-9051668025.
- HAJKO, D. *Globalizácia a kultúrna identita*. Nitra: UKF, 2005. 130 s. ISBN 80-8050-913-1.
- Handbuch Kultur Management. Die Kunst Kultur zu ermöglichen.*, Dusseldorf : RAABE, 1998. 500 s. ISBN 3-8183-0008-9.

- HÁJEK, V. *Obytné podkrovia v rodinných domoch, chalupách a chatách*. Bratislava : Alfa, 1987. 235 s.
- HÁJEK, V. a kol. *Lidová stavení opravy a úpravy*. Praha: Grada publishing, 2001. 180 s. ISBN 80-24790-54-8.
- HEINZE, T. *Kultur-Management. Professionalisierung kommunaler Kulturarbeit*. Opladen : Westdeutscher Verlag ,1994. 284 s. ISBN 35-31126-15-6.
- HEINZE, T. Kultursponsoring, Museumsmarketing, Kulturtourismus : *ein Leitfa-den für Kulturmanager*. 4. vyd. Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2009. 277 s. ISBN 978-3-531-16635-3.
- HOUDEK, D. – KOUDELKA, O. *Srubové domy z kulatin*. Brno: ERA, 2004. 161 s. ISBN 80-86517-97-7.
- HÚSKA, M. A. *Liptovskí murári*. Liptovský Mikuláš : Literárnohistorické múzeum Janka Kráľa, 1968. 183 s.
- HYČKO, J. Hospodárske stavby v Liptove. In *Zborník SNM*. 1971, roč. 65, Etno-grafia 12. s. 68-103.
- IVANOVIC, M. *Cultural tourism*. London: Juta Academic, 2009. 390 s. ISBN 978-0-7021-7185-7.
- KESNER, L. *Marketing a management múzeí a památek*. Praha : Grada Publishing, 2005. 304 s. ISBN 80-247-1104-4.
- KOLEKTÍV, *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. 1, 2. časť. Bratislava : VEDA, 1995. 454 s. ISBN 80-224-0234-6.
- KOLEKTÍV, *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava : VEDA, 1990. 124 s. ISBN 80-224-0075-0.
- KOLEKTÍV, *Ludová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1998. ISBN 80-88880-23-8.
- KOLEKTÍV, *Ludová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie*. Bratislava : Academic Electronic Press pre Národné pamiatkové a krajinné centrum, 1998. 101 s. ISBN 80-88880-26-2.
- KOLEKTÍV, *Pastierska kultúra, jej dokumentácia a prezentácia. Etnológ a mú-zeum XII*. Ružomberok: Liptovské múzeum v Ružomberku, 2008. ISBN 978-80-970094-0-3.
- KOLEKTÍV, *Slovensko 3. Lud II – časť*. Bratislava : Obzor, 1975. 488 s.
- KOLEKTÍV. *Sociální a kulturní antropologie*. 2.roz. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 2000. ISBN 80-85850-29-X. 175 s.
- KOLEKTÍV, *Výstavba a prevádzka malých ubytovacích zariadení*. Banská Bystrica : Trian, 1999. 166 s. ISBN 80-88945-09-7.
- KOVAČEVIČOVÁ, S. *Stavební materiál, technika, konštrukcia stien a krovu obydlia na Slovensku*. In *Lidová stavební kultura*. 1981, č. 7, s. 61-62.
- KOVÁČ, D. *Dejiny Slovenska*. Praha : Nakladatelství Lidových novin, 1998. 401 s. ISBN 80-7160-268-5.
- KRPELÁN, I. *Pokračovanie rodu*. Bratislava : Jaga group, 1998. 106 s. ISBN 80-88905-03-6.
- LACIKA, J. *1000 zaujímavostí Slovenska*. Bratislava : IKAR, 2008. 384 s. ISBN 97-88055-115-71-9.
- LANGER, J. *Zvláštnosti tradičného vývoja ľudového domu v Liptove*. In *Sloven-ský národopis*. ISSN 1335-1303, 1972, roč. 20, č. 4, s. 580-595.
- LAZIŠŤAN, E. – MICHALOV, J. *Drevené stavby na Slovensku*. Martin: Osveta, 1983. 122 s.
- LENOVSKÝ, L. *Kultúra kúpeľného mesta*. Nitra : UKF, 2009. 183 s. ISBN 978-80-8094-513-8.
- LIPTAYOVÁ, Z. *Zásady záchrany ľudovej architektúry*. Bratislava : Štátny ústav pamiatkovej starostlivosti, 1989. 54 s.
- Magyar statisztikay közlemények, Uj sorozat, 42 kötet. Budapešť 1912.
- MARÍKOVÁ, H. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. 747 s. ISBN 80-7184-164-1.
- McKERCHER, B. – du CROS, M. *Cultural tourism: partnership between tourism and cultural heritage management*. Binghamton; New York : The Haworth Hospitality Press, 2002. 262 s. ISBN 07-890110-5-0.
- MENCL, V. *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia nakladatelství československé akademie věd, 1980. 630 s.

- MEŠŤAN, R. *Opravujeme a upravujeme chalupu*. Praha : SNTL 1978. 266 s. E6156
- MRVOVÁ, Z. *Manažment kultúry*. Bratislava 2007.
- ONDREJKA, K. *Malý lexikón ľudovej kultúry Slovenska*. Bratislava : Mapa Slovakia, 2003. 280 s. ISBN 80-80671-96-9.
- ONDREJKA, M. *Ľudová architektúra Liptova – možnosti uplatnenia v súčasnosti*. Bratislava, 2010. 49s.
- PAVLÍK, M. a kol. *Regenerace historických budov, sídel a krajiny, ochrana památek*. Praha : ČVUT, 1998. 329 s. ISBN 80-01-01797-4.
- PODOBA, J. *Medzi technickou a kultúrnou modernizáciou*. In *Architektúra a končiace sa storočie. Zborník referátov*. Bratislava : SAS, 2000. ISBN 80-88757-20-7, s. 103-109.
- PODOBA, J. *Medzi tradíciou a nivelizáciou: zánik regionálneho domového typu*. In *Etnologické rozpravy*. ISSN 1335-5074/1997, č. 1-2, s. 41-55.
- PODOBA, J. *Odraz sociálnej štruktúry na vývoji stavebnej kultúry a bývania na slovenskom vidieku*. In *Slovenský národopis*. ISSN 1335-1303, 1990, roč. 38, s. 160 – 166.
- REPČÁK, J. *Ľudová architektúra na východnom Slovensku*. Prešov 1967.
- RICOEUR, P. *Život, pravda, symbol*. Praha : Oikúmené, 1991, 260 s. ISBN: 80-85241-32-3.
- RICHARDS, G. *Cultural tourism: global and local perspectives*. New York : The Haworth press, 2007. 347 s. ISBN0-7890-3117-5.
- SEDLÁK, F. *Z histórie Liptova*. In *Pamiatky a múzeá*. ISSN 1335-4353, 1960, roč. 9, č.4, s. 153-162.
- SEDLÁK, M. *Manažment*. Bratislava: Elita, 1997. 454 s. ISBN 80-8044-015-8.
- SMITH, M. K. *Issues in cultural tourism studies*. Abington : Routledge, 2009. 251 s. ISBN 0-415-46711-X.
- SOUKUP, V. *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha : Portál, 2004. 229 s. ISBN 80-7178-929-1.
- STANO, P. *Zrubové štvordomy v Hubovej*. In: *Pamiatky a múzeá*. ISSN 1335-4353, 1957, roč. 6, č. 4, s.179-184.
- STEINECKE, *Kulturtourismus. Marktstrukturen, Fallstudien, Perspektiven*. Mníchov/Viedeň : Oldenbourg Wissensch, 2007. 410 s. ISBN 348-6-5838-40.
- ŠUJANOVÁ, O. *Ochrana pamiatok. Medzinárodné dohovory, odporúčania, charty a rezolúcie*. Bratislava : Videopress MON, 1982. 304 s.
- VÁLKA, M. – ČUKAN, J. *Pramene k štúdiu a techniky výskumu v etnológii*. In *Národopisná revue*. ISSN 0862-8351, 1998, roč. 8, č. 2, s. 129-129.
- VODRÁŽKA, P. – LALKOVÁ, J. *Kultúrnosť a architektúra (Zachráni len legislatíva hodnotnú architektru?)*. In *Architektúra a končiace sa storočie. Zborník referátov*. Bratislava : SAS, 2000. ISBN 80-88757-20-7, s. 208-214.
- ZUSKINOVÁ, I. *Ľudový nábytok a bývanie v Liptove, Liptovský Hrádok* : OZ Spoločnosť priateľov Múzea, 2001. 83 s. ISBN 80-968054-2-8.
- ZUSKINOVÁ, I. *Múzeum liptovskej dediny Pribylina*. Liptovský Mikuláš 1998, propagačný materiál.
- ZUSKINOVÁ, I. *Spoločenské stavby v Liptove*. In *Zborník SNM*. 1990, roč. 84, Etnografia 31, s. 52-73.
- ZUSKINOVÁ, I. *Vplyv murárskeho zamestnania na vznik murovaného domu v hornom Liptove*. In *Zborník SNM*. 1985, roč. 79, Etnografia 26, s. 233-241.

Internetové pramene

- ABECEDA *malých vodných pohonú. Valcha*. [online]. 2007. [cit.2010.3.9]. Dostupné na internete: <<http://mve.energetika.cz/uvod/valcha.htm>> .
- Analýza a koncepcia rozvoja cestovného ruchu v ŽSK* [online]. 2007. [cit. 2009.01.19]. Dostupné na internete: <http://www.vuczilina.sk/files/odbory/RR/Analýza/d_charakteris_tika_ZSK.doc> .
- Borové, Roháče, Huty – Západné tatry*. [online]. 2008. [cit.2011.02.16]. Dostupné na internete: <http://www.tricio.sk/show_article.php?id_ele=48> .
- Deklarácia Národnej rady Slovenskej republiky o ochrane kultúrneho dedičstva*. [online]. [s.a.]. [cit. 2009.12.15.] Dostupné na internete: <http://www.culture.gov.sk/kulturne-dedicstvo/ochrana-pamiatok/vsledky/deklaracia-o-ochrane-pamiatok>.

Drevené cerkvy [online]. 2009. [cit. 2009.06.12]. Dostupné na internete: <<http://www.svidnik.sk/turista/drevene-cerkvy/>>.

História [online]. 2007. [cit. 2009.02.14]. Dostupné na internete: <http://www.zask.sk/show_doc.do?docid=264> .

Koncepcia starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru. [online]. 2007. [cit 2011.02.05]. Dostupné na internete: <<http://www.culture.gov.sk/sekcie/tradicna-kultura-a-osveta/dokumenty/koncepcia-starostlivosti-o-tradia-na-ludova-kulturu-material.rtf>> .

LIPTAY, J. *Krajina ako kultúrne dedičstvo*. [online]. 2009. [cit. 2009.07.20]. Dostupné na internete: <<http://www.obnova.sk/clanok-1728.html&mode=thread&order=0&thold=0>>.

Malé a Veľké Borové. [online]. 2008. [cit.2011.02.10]. Dostupné na internete: <<http://www.dobrodruh.sk/kam-na-slovensku/male-a-velke-borove>>.

Metodický postup posouzení vlivu navrhované stavby, činnosti nebo změny využití území na krajinný ráz. [online]. 2009. [cit.2011.03.25]. Dostupné na internete: <web.cvut.cz/fa/u519/KUKR/metodika.htm>.

Metodika identifikácie a hodnotenia charakteristického vzhľadu krajiny. [online]. 2010. [cit.2011.03.11]. Dostupné na internete: http://www.enviromagazin.sk/enviro2010/enviro6/09_metodika.pdf

POLČIC, Ľ. – MÁTIK, Š. Ľudová architektúra ako zdroj inšpirácie pri realizácii predmetu technická tvorivosť. [online]. 2010. [cit. 2010.2.10]. Dostupné na internete: http://www.pulib.sk/elpub2/FHPV/Pavelka2/pdf_doc/polcic.pdf.

The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage sites. [online]. 2008. [cit. 2010.1.7]. Dostupné na: <http://www.international.icomos.org/charters/interpretation_e.pdf>.

Vyhláška o územně analytických podkladech, územně plánovací dokumentaci a způsobu evidence územně plánovací činnosti. [online]. 2009. [cit.2011.02.20]. Dostupné na internete: <http://www.pravnipredpisy.cz/predpisy/ZAKO-NY/2006/500006/Sb_500006_-----_.php>.

Zákon č. 416/2001 o prechode niektorých pôsobností z orgánov štátnej správy na obce a na vyššie územné celky. [online].2002. [cit. 2009.02.20]. Dostupné na internete: <<http://www.zbierka.sk/zz/predpisy/default.aspx?PredpisID=16000&FileName=01-z416&Rocnik=2001>>.

PhDr. Michal Kurpaš, PhD.
KONTEXTY TRADIČNEJ
ARCHITEKTÚRY V LIPTOVE

Recenzenti

doc. Mgr. Miroslav Palárik, PhD.
PhDr. Miroslav Sopoliga, DrSc.
Dr. Sc. Sandra Kralj Vukšić, PhD.

Grafická úprava

PhDr. Roman Zima, PhD.

Technický redaktor

PhDr. Michal Kurpaš, PhD.

Vydala

Filozofická Fakulta
Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
2023

Vyšlo ako elektronická publikácia

ISBN: 978-80-558-2091-0 (online)

ÚSTAV MANAŽMENTU KULTÚRY A TURIZMU
KULTUROLOGIE A ETNOLÓGIE

ABOUT AUTHOR

Michal Kurpaš, PhDr, PhD. is a culturologist. He studied cultural studies at the Department of Culture and Tourism Management of the Faculty of Philosophy of the Constantine the Philosopher University in Nitra. As a part of his academic practice, he researches the use of cultural heritage in tourism, especially current trends in cultural management and the identification of focal priorities for the preservation of cultural specificities and regional development. Within this topic, he wrote scientific studies about traditional culture and tourism (2019). Another area of

his interest is the cultural specificities of ethnic minorities. As a member of the research team, he participated in the preparation of monographs on Slovaks living abroad – Serbia (2020), Hungary (2017), Croatia (2017) and Romania (2019, 2019, 2020). As part of the APVV and VEGA projects, he mainly focused on the traditional architecture of these communities, infrastructure and human resources. His pedagogical activity is mainly focused on teaching management and marketing in culture.

ISBN 978-80-558-2091-0

